

TC.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE – AZERBAJCAN DİPLOMATİK
İLİŞKİLER: 1918-2014**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman HAZIRLAYAN
Yrd. Doç. Dr. Işıl ARPACI Aynur BABA-ZADA

MALATYA- 2017

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

İNönü Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Aynur Baba-zada'nın hazırladığı "Türkiye – Azerbaycan Diplomatik İlişkileri : 1918-2014" başlıklı tez, aşağıda imzaları bulunan biz jüri üyelerince oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

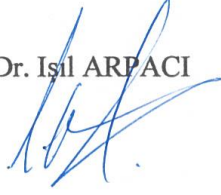

BAŞKAN: Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK

ÜYE Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ

ÜYE Yrd. Doç. Dr. Işıl ARFACI

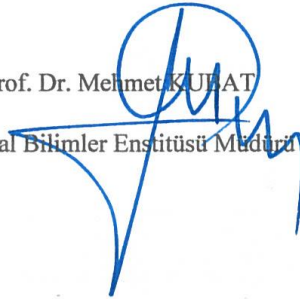

ONAY

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

11 / 07 / 2017

Prof. Dr. Mehmet KURAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “ **Türkiye – Azerbaycan Diplomatik ilişkiler: 1918-2014**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların metin içi ve kaynakçada yöntemine uygun olarak gösterilenlerden oluştuğunu belirtip, onaylarım.

..... / ..... / 2017

Aynur Baba-zada

ÖNSÖZ

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin temeli eski tarihi köklere dayanmaktadır. Bu tarihi ilişkiler karşılıklı girişimler ve sarsılmaz irade temelinde gelişme göstermektedir. Azerbaycan yakın tarihi kendine özgü bazı özellikler taşımaktadır. Kafkasya'nın güneyinde yer alan Azerbaycan, coğrafi-stratejik konumu ve doğal kaynakları ile tarihte Rusya, İran ve Osmanlı gibi ülkelerinin, İngiltere, Almanya ve daha sonra ABD gibi batılı devletlerin ilgisini ve dikkatini çekmiştir.

XX. yüzyılda Azerbaycan ilk kez 1918'de, ikinci kez ise 1991'de olmak üzere bağımsızlığını ilan etti. Her iki bağımsızlık döneminin en azından bağımsızlığın Rusya'dan ayrılmakla kazanılmasından dolayı benzerlik taşıdığı söylenebilir. Öncesinde 1918 yılında Çarlık Rusya, ikincisinde ise artık 1991'de günümüze kadar devam eden bağımsızlığını Sovyetler Birliği'nden kazanmıştır. Uzun süre Rusya'nın işgali altında kalması da ülkenin kültürünü, dilini ve s. etkilemiştir. Fakat her iki dönemde de bağımsızlığın pekiştirilmesi yönünde yapılan faaliyetlerde Azerbaycan aynı dil, din, tarih ve kültürel değerleri paylaştığı komşu Türkiye ile yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Kuşkusuz bu yakın ilişkilerin kurulmasında ve geliştirilmesinde yukarıda zikredilen ortak payda değerlerinin önemli bir rolü vardır ve diplomatik, siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel yönleri ile de ilişkilerin boyutları genişlemektedir. Öte yandan iki ülke arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde bazı dış faktörler de önemli ölçüde bir etkiye sahip olmuştur. Bu çalışmamızda, 1918'den 2014 yıllarına kadar 5 dönemde Türkiye Azerbaycan ilişkilerini bir bütün olarak siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Türkiye – Azerbaycan Diplomatik İlişkileri: 1918-2014 adlı tez çalışmamız dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kendi içinde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini siyasi ve tarihi bakımından beş döneme ayrılmıştır. Birinci dönemde SSCB öncesi, 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk bağımsızlığını kazanması ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri yer almaktadır. Azerbaycan'ın Sovyet Rusya tarafından bağımsızlığına son verilmesinden sonra Sovyetler Birliği'nin bir parçası ve Türkiye ile ilişkilerinin asgari düzeyde olduğu dönem tezin birinci bölümünün ikinci dönemi gibi oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte ve tekrar kazanılan 1991 senesi bağımsızlık döneminde Türkiye ile kurulan diplomatik-siyasi ilişkiler ve Elçibey

Dönemi'ndeki Azerbaycan-Türkiye ilişkileri çalışmanın birinci bölümün üçüncü dönemi gibi yer almaktadır. Dördüncü dönem ise iki ülke arasındaki ilişkilerin çok yönlü bir şekilde geliştiği on yıllık (1993-2003) Haydar Aliyev dönemi ile Türk Dünyası ilişkiler çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri ele alınmıştır. 2003'cü yıldan sonra gelen, tezin birinci bölümünün son beşinci dönem gibi yazılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomik alanda incelenmesi yer almıştır. Aynı zamanda bu bölümde iki ülkenin hazırladığı ortak projeler, en önemlisi Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesinin incelenmiştir. İkinci bölümde Türkiye ile Azerbaycan'ın ticari ve eğitim alanındaki ilişkilerine de dikkat yetirilmiştir. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin politik incelenmesi, iki ülkenin dış ve iç politikaları da tezin dördüncü bölümünü oluşturmaktadır. Beşinci bölümde genel değerlendirme ve sonuç tezi tamamlamaktadır.

Çalışmamız süresinde destek ve yardımlarını esirgemeyen Türk dostlarıma, özellikle bu tezin ortaya çıkmasını mümkün kılan sevgili aileme ve yol gösterici tavsiyeleriyle daima yolumu aydınlatan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Işıl Arpacı 'ya teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

BABAZADE, Aynur. Türkiye – Azerbaycan Diplomatik İlişkileri: 1918-2014, İnönü Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Dalı Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2017.

Türkiye ve Azerbaycan aynı milletin evlatları olarak uzun yıllar boyunca aynı topraklarda yaşamışlardır. Lakin tarihin belirli dönemlerinden itibaren iki toplum farklı devletler kurmuş ve ayrı bölgelerde yaşamışlardır. Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinin tarihi çok eskidir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecini belirleyen öncelikli etken, şüphesiz Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin aynı milletin evlatları olduğu, aynı soydan ve aynı kandan geldikleri gerçeğidir.

Azerbaycan, özellikle 18. yüzyılda, Osmanlı'nın bölgeden yavaş yavaş tasfiyesi ile iki bölgesel güç olan İran ve Rusya'nın mücadele alanı olmuştur. Bu çalışmada, bu iki gücün Azerbaycan'ı ikiye bölmelerini ve Kuzey Azerbaycan'ın Rusya, Güney Azerbaycan'ın İran tarafından ilhakını göreceğiz. 20'nci yüzyılın başlarında ise, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir ülke olan 29 Ekim 1923'de Türkiye Cumhuriyeti doğmuş ve Azerbaycan topraklarını ikiye bölen Gülistan ve Türkmençay antlaşmalarından sonra yaranan Kuzey Azerbaycan topraklarında da 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ömrünün kısa olması dolayısıyla iki ülke arasında ilişkiler gelişmemiştir.

Azerbaycan'daki bağımsızlık ateşinin yanması ve mevcut siyasi durumun da katkılarıyla Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını 1991'de ikinci defa ilan etmiş ve ilanı tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Yeni bağımsızlığını elde eden Azerbaycan gelişmekte olan bir Cumhuriyet olarak karşılaşacağı zorlukları aşmak için Türkiye'den yardım beklemiş bölgenin ve Türkiye'nin mevcut siyasi, ekonomik ve askeri durumu değerlendirildiğinde yeterli olmasa da Türkiye Azerbaycan için elinden gelen yardımı yapmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığı ile birlikte Azerbaycan-Türkiye ilişkileri hızla gelişmeye başlamış ve iki ülke, uluslararası arenada dış siyasi manevralarını bölgesel olaylar ve yakın tarihi ilişkilerine göre belirlemeye başlamışlardır. Azerbaycan-Türkiye ilişkileri yavaş yavaş gelişirken Güney Kafkasya'da ortaya çıkan Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan-Ermenistan Savaşı da büyük güçlerin Azerbaycan ve bölgeye olan ilgisinin arttığı bir döneme denk gelmiştir.

Türkiye Azerbaycan ilişkilerinde büyük gelişmeler Haydar Aliyev 1993–2003 yılları arasındaki dönemlerde gerçekleşmiştir. İlk dönem Türkiye Azerbaycan ilişkileri soğukluk

yaşansa da, çok uzun sürmemiştir. Aliyev, bölgede istikrarın korunmasını sağlama amacıyla daha verimli iç ve dış politika açısından Rusya, ABD ve komşu devletlerarasında denge siyaseti yürütmüştür. Bu Rusya'ya yatıştırma politika olarak da algılanmıştır. Azerbaycan'ın saf kaynaklarını ülke menfaatleri için kullanılması amacıyla Haydar Aliyev "Asrın Antlaşması'nı" imzalamıştır. Bu antlaşma Hazar enerji kaynaklarını tüm dünyanın ve özellikle Batılı devletlerinin ilgisini ülkeye çekmeyi başarmıştır. Haydar Aliyev döneminde Türkiye - Azerbaycan ilişkileri başta siyaset ve ekonomi olmak üzere, hemen hemen tüm sosyal alanlarda büyük gelişme göstermiştir. Yapılan ortak projeler ve çalışmalarla iki ülke arasındaki yakınlık zamanla stratejik ortaklık düzeyine ulaşmıştır.

Haydar Aliyev'den sonra oğlu İlham Aliyev Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 15 Ekim 2003'te yapılan seçimlerle iktidara gelen İlham Aliyev halen görevini devam ettirmektedir. İlham Aliyev döneminde Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin Haydar Aliyev döneminden pek farkı olmamıştır. İlham Aliyev Türkiye'nin "Azerbaycan'ın en yakın müttefiki" olduğunu söylemiştir. Haydar Aliyev döneminde oturmuş ve kararlı dış politika çizgisini İlham Aliyev'de devam ettirmektedir. Yıkılmaz dostluk ve kardeşlik temellerine dayanan Azerbaycan Türkiye İlişkileri stratejik ortaklık prensibi temelinde kurulmuştur. İlham Aliyev döneminde iki ülke arasında ekonomik ilişkiler yüksek düzeyde olmuştur. Enerji alanında ise imzalanan önemli anlaşmaların yanı sıra karşılıklı yatırımlar da göstermiştir.

1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, merkezî ekonomik sistemden, serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. Ülkede, ekonomik geçiş sürecini komünist sistemden kalma kanunlarla gerçekleştirmek imkânsız olduğu için yeni yasal düzenlemelerin yapılmasına hız verilmiştir. Azerbaycan, kısa zamanda ekonominin tüm alanlarında önemli gelişmeler ve dönüşümler yaşamıştır. Önce az gelişen ülkelerden olsa da, sonraki yıllarda büyüme oranıyla dünyanın tüm devletlerini büyüme hızı bakımından geride bırakan Azerbaycan ekonomisi, canlanmış ve büyümüştür. Azerbaycan ekonomisindeki yüksek oranlı büyümelerin arkasındaki temel itici güç petroldür. Türkiye'de ekonomi 1990-1996 yılları arasında 1991 ve 1994 yılları hariç adeta bir açık pazar haline dönüşmüştür.

Azerbaycan'la Türkiye arasında çok yönlü ve gelişmiş eğitim ilişkileri de mevcuttur. Azerbaycan ve Türkiye arasında ilk eğitim ilişkileri 29 Şubat 1992'de imzalanan Mutabakat Zaptı ile başlamıştır. Geçmişten günümüze kadar 11 anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı'nın Azerbaycan da dâhil olmak üzere Türk Cumhuriyetleri ve akraba topluluklarında kurumsal faaliyetler çerçevesinde örgütsel yapılanma şeklinde görülmektedir.

Azerbaycan'ın uluslararası siyasi ve ekonomik sistemle bütünleşmesinde Türkiye'nin önemli bir konuma sahiptir. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye ile çeşitli sahalarda hukuki altyapısını oluşturan 150 civarında çeşitli işbirliği, anlaşma ve protokoller imzalanmıştır.Yapılan anlaşmalar Türkiye ile Azerbaycan arasındaki iktisadi ve ticari ilişkilere zemin teşkil etmektedir.

Anahtar Sözcükler:

Osmanlı İmparatorluğu, Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkileri, Azerbaycan-Türkiye iktisadi ilişkileri, Türkiye ekonomisi, Karabağ, Eğitim, İç ve Dış siyaset.

ABSTRACT

BABAZADE, Aynur. Turkey – Azerbaijan diplomatic relations: 1918-2014, master's thesis, Department of political and Social Sciences at Inonu University, Malatya, in 2017.

Turkey and Azerbaijan for many years lived in the same land as the children of the same nation. But certain periods of history since established in the respective regions and the two communities lived in different states. The history of relations between Turkey and Azerbaijan is very old. A priority factor that determines the historical process of relations between Turkey and Azerbaijan, no doubt, that the Turks of Turkey and Azerbaijan are the children of the same nation and the same blood is the fact that they come from the same breed.

Azerbaijan, in particular 18. Century, the Ottomans from the region, slowly with the liquidation of two regional power Iran and Russia, has been an area of struggle. In this study, the split of these two powers, Azerbaijan and North Azerbaijan, Russia, South Azerbaijan, Iran by annexation we'll see. At the beginning of the 20th century from the Ottoman Empire and the Republic of Turkey on 29 October 1923, which was a new country was born after the Treaty of Gulistan and Turkmenchay dividing the territories of Azerbaijan in the territory of Northern Azerbaijan the Azerbaijan Democratic Republic was established in 1918 formed also. The short life span of the People's Republic of Azerbaijan; therefore, the relations between the two countries are not developed

Burning the fire of the independence of Azerbaijan and with the participation of the current political situation in Azerbaijan, declared its independence after the collapse of the Soviet Union in 1991, Turkey was the first country to recognize the Declaration a second time. Azerbaijan, which achieved independence as a republic will face new developing challenges to overcome Turkey's help he waited for the region and Turkey's current political, economic and military is not sufficient when the situation is evaluated, although the aid granted to Turkey. The independence of Azerbaijan together with the Azerbaijan-Turkey relations and the two countries began to develop rapidly in the international arena based on recent historical events and their relationship have begun to identify regional foreign political maneuvering. Azerbaijan-Turkey relations are slowly improving, while emerging in the South Caucasus Nagorno-Karabakh conflict and the Armenia-Azerbaijan Azerbaijan and the war of the Great Powers in the region came at a time when the interest is on the rise.

Turkey-Azerbaijan relations the major developments in the period between the years of Heydar Aliyev in 1993-2003 was recorded. Despite the coldness of Turkish-Azerbaijani relations for the first time, it didn't take very long. Aliyev, in order to preserve stability in the region more efficient in terms of domestic and foreign policy, Russia, the United States has conducted its policy and the balance between neighboring states. This appeasement as the policy of Russia has been detected. Pure resources of Azerbaijan Heydar Aliyev in order to be used for the benefit of the country “century treaty” was signed. This Treaty in all the world, Caspian Energy Resources, and especially the Western states have been drawn to the attention of the country. In the period of Heydar Aliyev Turkey - Azerbaijan relations in politics and Economics, including almost all social areas has shown great improvement. Joint projects and activities with the strategic partnership between the two countries reached the level of closeness over time.

After Heydar Aliyev, his son Ilham Aliyev was elected president. October 15, 2003 Ilham Aliyev who came to power through elections, still continues his mission. In the period of Ilham Aliyev, Heydar Aliyev of Azerbaijan and Turkey, there has not been much difference from the period. Ilham Aliyev, Azerbaijan's closest ally Turkey," he has said. Heydar Aliyev and Ilham Aliyev continued the foreign policy line by being seated in a stable period. Indestructible the relations of strategic partnership based on the principles of friendship and brotherhood between Turkey and Azerbaijan was established on the basis of the principle of. In the period of Ilham Aliyev there has been a high level of economic relations between the two countries. Important agreements signed in the energy field, as well as mutual investments has shown.

Which declared independence in 1991, Azerbaijan has been a free-market economy from a centralized economic system. In the country, the process of economic transition from the Communist system, it is impossible to perform with the law for the new legal arrangements to be made has been accelerated. Azerbaijan has experienced important developments in all areas of the economy and transformations in a short time. First, even though they are from the least developing countries, with a growth rate in the next years in all the States of the world which has surpassed the growth rate in terms of the economy of Azerbaijan has grown and revitalized. The main driver of the high rate of growth in the economy of Azerbaijan is oil. Except for the years of 1990-1996 in Turkey between the years of 1991 and 1994 economic a Sunday has turned into virtually open. Versatile and advanced between Azerbaijan and Turkey regarding education are also available. Relations between Azerbaijan and Turkey on February 29, the first training began with the Memorandum of Understanding signed in 1992. From the past to the present day 11 agreements and protocols were signed. The Ministry of national education of Turkey including Azerbaijan, Turkish republics and communities within the context of corporate activities is seen in the form of organizational restructuring.

Azerbaijan occupies an important position in the international political and economic systems in the integration of Turkey. After Azerbaijan gained its independence, Turkey cooperation in various areas of the legal infrastructure has signed various agreements and protocols that make up around 150. Agreements provides the basis of economic and commercial relations between Turkey and Azerbaijan.

Keywords:

The Ottoman Empire, the Republic of Azerbaijan, the Republic of Turkey political relations between Azerbaijan and Turkey, Azerbaijan-Turkey economic relations, Turkey's economy, Karabakh, Education, domestic and foreign policy.

TÜRKİYE – AZERBAJCAN DİPLOMATİK İLİŞKİLER: 1918-2014

Aynur BABA-ZADA

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
KISALTMALAR DİZELGESİ.....	xiii
1.ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR.....	1
1.1.Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.2.Araştırmanın Amacı.....	2
1.3.Araştırmanın Denenceleri.....	3
2.TÜRKİYE AZERBAJCAN İLİŞKİLERİNİN DÖNEMSEL İNCELEMESİ.....	4
2.1.SSCB Öncesi Dönem.....	7
2.1.1.Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İlan Edilmesi (1918 – 1922).....	8
2.2.Sovyet Azerbaycan – Türkiye İlişkileri (1922-1990).....	12
2.3.Bağımsız Azerbaycan – Türkiye İlişkileri (1990-1993).....	14
2.3.1. Azerbaycan`da Haydar Aliyev dönemi ve Türkiye ile ilişkileri (1993-2003).....	18
2.3.2. İlham Aliyev döneminde Azerbaycan – Türkiye ilişkileri (2003-2014).....	22

3. TÜRKİYE– AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK İNCELEMESİ.....	26
3.1. Azerbaycan – Türkiye İlişkilerinde Enerji Projeleri ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı.....	28
3.2.Ekonomi ve Ticari İlişkiler.....	31
3.3.Askerî İşbirliği ve Güvenlik.....	35
4.TÜRKİYE – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN POLİTİK İNCELENMESİ.....	38
4.1. Azerbaycan – Türkiye'nin Uluslararası Politikası.....	39
4.1.1.Uluslararası Alanda İşbirliği ve İkili İlişkiler.....	43
4.1.2.Uluslararası Sorunlar.....	45
4.2.Türkiye'nin İç ve Dış Siyaset Bağlamında.....	51
4.3.Azerbaycan'ın İç ve Dış Siyaseti Bağlamında.....	58
5.TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN KÜLTÜREL ANALİZİ	65
5.1.Eğitim Alanındaki İlişkiler.....	66
5.2.Kültürel İlişkiler.....	69
5.2.1. Azerbaycan'da Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Açılan Camiler.....	72
5.2.2.Kültür ve Turizm Bakanlığı Bünyesinde Türkiye Azerbaycan ile İlişkileri.....	75
6.GENEL DEĞERLENDİRME.....	76
6.1.Bulgular ve Öneriler.....	76
6.2. Sonuç.....	79
KAYNAKÇA.....	82

KISALTMALAR DİZELGESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konsey
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
AKP	Azerbaycan Komünist Partisi
ASSC	Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DGBHP	Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
Dr.	Doktor
Doç.	Doçent
ESSC	Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı Örgütü)
NÖC	Nahcivan Özerk Cumhuriyeti
Prof.	Profesör
SOCAR	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
TÜRKSOY	Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÖMER	Türkçe Öğretim Merkezi
YLT	Yüksek Lisans Tezi

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÖLÜM ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

Bu kesimde araştırmanın konusu, önemi, denenceleri ve amacı ile ilgili açıklamalarda bulunulmuştur. Ayrıca, araştırmanın sunuş sırası ile yöntemine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırma, geçmişten günümüze kadar ortak tarihi ve geçmişi olan Türkiye ve Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik, kültürel ve s. ilişkilerinin durumunu göstermeye, ilişkilerin ne gibi sonuçlara geldiğini incelemeye çalışmıştır. Azerbaycan ile Türkiye, ortak ırk, din, dil ve tarihi paylaşan bir ulusun iki ayrı ülke olmaktadır. Çalışmada 1918-2014 yılları arasındaki ve bu yıllardan önce gelişen ilişkilere ışık tutulmuştur. Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri söylediğimizde aklımıza Mustafa Kemal Atatürk'ün bir kelimesi gelir: "Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimiz, kederi ise bizim kederimizdir." Araştırmada gösterildiği gibi, Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri hep "Bir millet iki devlet" gözüyle görülmüştür. Bu ifadeler Süleyman Demirel ve Haydar Aliyev tarafından sıkça söylenmiştir. 1918 yılında İslam âleminde ilk kez Cumhuriyet yönetim formuna dayanan devlet Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti olmuştur. Bu bağımsızlık iki sene sürmüştür. Bu kısa süreli bağımsızlık döneminde bile Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade ile Türk yönetimi arasında sıcak ilişkiler yaşanmıştır. Çanakkale Savaşı'nda Azerbaycanlı gönüllüler ve askerler, Türk askerleri ile birlikte savaşarak, Türk halkına büyük destek göstermişlerdir. 1918 yılının Mart ayında Azerbaycanlılara karşı Ermeni Daşnakları Bolşevikleri tarafından soykırım gerçekleştiğinde, Nuri Paşa komutanlığındaki Kafkas İslam Ordusu, ülkenin yardımına gelmiştir. Araştırmanın bu döneminin şöyle bir sonuca varılabilir ki, Türkiye ile Azerbaycan arasında askeri işbirliği olmasaydı ilk günlerden Azerbaycan'ın bağımsızlığı çok ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalırdı. Çünkü Rusya'nın her yönden desteklediği Bakü'deki Bolşevik-Daşnak güçleri Azerbaycan'ın milli birliklerini daha Gence'deyken bitirip mahvetmek niyetindedirler.

Aynı zamanda araştırmada, 1920-1922 yılları arasında Azerbaycan-Türkiye ilişkileri genel olarak Sovyetler Birliği-Türkiye ilişkileri gibi incelenmiştir. Türkiye ve Azerbaycan SSC arasında iki ülkenin çıkarlarına uygun düşen diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkilerin kurulması için elverişli koşullar ortaya çıkmasını anlatmaktadır.

Çalışma esasen Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin kapsamını değerlendirmektedir. Varsayım olarak düşündüğümüzde hem teorik hem de pratik yönleriyle Azerbaycan ile Türkiye devletleri iki kardeş devlettirler. Bu yüzden Türk Dünyası araştırmalarına çok yoğun ve kapsamlı ele alınması gerekmektedir.

Bu bağlamda Türkçe konuşan devletlere yönelik olarak Türkiye elinden gelen desteği esirgememelidir. Çalışma, ayrıca Azerbaycan ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki temel ekonomik faktörleri ampirik veriler doğrultusunda incelemektedir. Genel anlamıyla Azerbaycan ve Türkiye iktisadiyatı 1918-2014 yılları arasında ayrı ayrı ele alınmış ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Bugün dünyada zengin petrol rezervleri ile ABD, Avrupa ve diğer Batılı ülkelerin iştahını kabartan Azerbaycan'da petrol alanındaki Türk sermayesi, Bakü-Tiflis-Ceyhan Projesi'ni ışıklandırılmaktadır. Ortak tarihî ve ırki geçmişe sahip bu ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin zamanla daha da inkişaf etmesi ve artması beklenmektedir.

Çalışmanın diğer kısmında da Osmanlı devletinin devamı olan Türkiye Cumhuriyeti ile 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası kurulan müstakil Azerbaycan Devleti arasında kurdukları siyasi ve diplomatik ilişkiler de oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmaya bilimsel yenilikler getirecek şekilde bazı varsayım sal yorumlar da eklenmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesiyle iki devlet daha da yaklaşmıştır. Haydar Aliyev yöneticiliği 1993–2003 yılları arasındaki 10 yıllık bir dönemi kapsıyordu. Bu dönemde Türkiye Azerbaycan ilişkileri büyük aşama kaydetmiştir. Aliyev, bölgede istikrarın korunmasını sağlama amacıyla daha verimli iç ve dış politika açısından Rusya, ABD ve komşu devletler arasında denge siyaseti yürütmüştür. Bu Rusya'ya yatıştırma politika olarak da algılanmıştır. Azerbaycan'ın doğal kaynaklarını ülke çıkarları için kullanılması amacıyla Haydar Aliyev "Asrın Antlaşması'nı" imzalamıştır. Haydar Aliyev döneminde Türkiye ve Azerbaycan arasında ki ilişkiler hemen hemen her alanda büyük gelişme göstermiştir. Haydar Aliyev'den sonra gelen oğlu İlham Aliyev dönemi tezimizde yer tutmaktadır.

Azerbaycan tarihinin yaranmasından bu günümüze kadar Türkiye ile her alanda ilişkileri, soğuk ve ya yakınlık zamanları araştırmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

1918 yılında Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin diplomatik ilişkilerinin İlham Aliyev dönemine kadar incelemektir. Bu araştırma iki ülkenin ilişkilerinin farklı dönemlerini analiz etmiş ve bağımsız Azerbaycan'ın Aliyevler yönetimin uyguladığı politikaları, bu politikaların sonuçlarını ve Türkiye'yle ilişkileri irdelenmiştir.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin günümüze kadar nasıl değiştiği araştırılmıştır. Teorik olarak “Bir millet iki devlet” gözüyle görülmüş iki ülkenin ortaklık ilişkisinin ortaya çıkartmayı amaçlamıştır.

1.3. ARAŞTIRMANIN DENENCELERİ

Araştırmanın konusu, önemi ve amacı ile oluşturulan çerçeveye bağlı kalınarak, araştırma boyunca sınanacak olan hipotezler aşağıda belirtildiği gibidir.

Denence-1: Türkiye-Azerbaycan dostluğunun ana nedeni milli yakınlık değil, ekonomik çıkarılardır.

Denence-2: Azerbaycan’ın Türkiye’ye yakın durmasının nedeni, Azerbaycan’ın güvenlik ihtiyacıdır.

Denence-3: Türkiye Azerbaycan’ın petrolünden yararlanması, iki ülkenin dostluğunun ve işbirliğinin temeli olmuştur.

YÖNTEM

Araştırma kaynağını Türkiye – Azerbaycan ilişkileri konu başlıkları hakkında yazılı ve görsel medyada yayımlanmış çeşitli kitaplar, makaleler, tez çalışmaları, internet kaynakları taranmış ve elde edilen bilgiler araştırmacının eklemeleri ile özgün olarak derlenmiştir. Çalışmada Rus ve İngiliz kaynakları da yer alıyor.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE AZERBAJYAN İLİŞKİLERİNİN DÖNEMSEL İNCELEMESİ

Tarihsel kaynaklar Azerbaycan bölgesinin kültürel geçmişini M.Ö.9. yüzyıla kadar götürmektedir. Azerbaycan kaynağı konusunda değişik görüşler vardır. Ancak bunlar arasında en çok taraftarı olanı, İskender döneminde vali olarak atanan Atropine tarafından bölgeye “Ateşlerin Koruduğu Toprak” adının verildiği veya ondan daha önce Perslerin bu bölgeyi “Ateşlerin Ülkesi” olarak adlandırdıkları yönündeki görüşlerdir. Petrol ve doğal gaz rezervlerinin yol açtığı doğa olaylarının bölgenin bu şekilde adlandırılmasına neden olduğu düşünülmektedir (Alkan, 2010: 39). Türkiye Azerbaycan ilişkileri de Azerbaycan yaranandan bu güne vardır. Azerbaycan milattan sonra 224 yılında Fars olan Sasanilerin eline geçmiş ve altıyüz yıl boyunca Sasaniler ile Bizanslıların mücadelesi sürmüştür. Sasanilerin etkili oldukları sürece Fars nüfusu yerleştirmeye çalışmışlardır. Azerbaycan'da Türk nüfusunun yoğunluk kazanması Selçuklular zamanında olmuş ve giderek ağırlık kazanmıştır(Bil, 2000: 20).

18. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu devlet politikası olarak Batı'ya verdiği önemden dolayı yüzünü Hazar bölgesine dönmemiştir. Fatih Sultan Mehmet döneminde Karadeniz'in bir iç deniz konumuna gelmesiyle beraber ticari ilişkiler gelişmiştir ve Azerbaycan, Doğu ile Batı arasında bir köprü haline gelmiştir. Çin'den gelen ipek daimi olarak Azerbaycan üzerinden Osmanlı İmparatorluğuna geçiyordu. Geçiş yolu olmanın faydaları 15. Yüzyılda Gence'de yaşayanların ipek kozası yetiştirmede uzmanlaşmasıyla kolaylıkla açıklanabilmektedir. Burada düşülen yanılgı ise Batı menşeli kaynakların Azerbaycan tüccarlarını ve ürünlerini İranlı olarak görmeleri olmuştur (Haydarov, 1999: 114).

Osmanlı İmparatorluğu Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Suleyman, III. Murad ve IV. Murad dönemlerinde Azerbaycan bölgesine düzenlenen seferler ile Azerbaycan bölgesi dört kez hakimiyet altına alınmışsa da hakimiyet daimi olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleşen Çaldıran Savaşı ile bu bölgedeki ilk hakimiyeti sağlamıştır. Çaldıran Savaşı sonrası Güney Azerbaycan diye adlandırılan bölge ile Tebriz, Osmanlı hakimiyeti altına girmiş olsa da Osmanlı İmparatorluğu bu bölgede uzun soluklu bir hakimiyet kuramamıştır. Osmanlı İmparatorluğu bu bölgede hakimiyet kurmaması veya kuramaması o dönem için Hazar ve Azerbaycan bölgelerinin yeterli öneme haiz

olmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun fetih stratejisi Batı'da cihat üzerine ve Doğu'da ise Şii'lere karşı Sünni İslam anlayışına göre olmuştur. Bölgeye ikinci hareket Şii'lüğün yükselişi ve artan propaganda sebebiyle Kanuni Sultan Süleyman tarafından düzenlenmiştir. 1534 yılında Azerbaycan ve Tebriz yeniden Osmanlı idaresi altına alındı, fakat bu hakimiyette uzun sürmemiştir.

1534 yılından 1635 yılına kadar Tebriz ve Hazar denizine kadar olan bölge sürekli Osmanlı ve İran devletleri tarafından işgal ediliyordu. 1636 yılında IV. Murat'ın düzenlediği Bağdat Seferi sonrasında varılan Kasrı-ı Şirin Antlaşması ile birlikte Revan Saferi Devletine bırakılmış, buna karşılık Bağdat ve Basra Osmanlı hakimiyetine girmiştir (Erkan, 2015: 102-104).

18. yüzyılın başında Osmanlı-Rus rekabetinde Azerbaycan toprakları yeni bir cephe olmuştur.

Çar I Petro Azerbaycan toprakları üzerindeki güç boşluğunu fark eder etmez yüzünün bu topraklara çevirmiştir. I Petro ayrıca Osmanlı kontrolünde bulunan Karadeniz'e açılmağı hedef belirlemiştir (Akdes, 1993: 254). Her ne kadar Şah İsmail döneminde Safevi Devleti ile başlayan karşılıklı anlaşmazlıklar bulunsa da Azerbaycan bölgesi Osmanlı İmparatorluğu için bir düşman toprağı olmamıştır.

Çar I. Petro'nun Osmanlı İmparatorluğu'na Azerbaycan sorununun diplomatik yollarla çözülebileceğini iletmiştir. Bununla birlikte Sadrazam İbrahim Paşa'nın da savaşmak istememesi 1724 yılında İstanbul Antlaşması imzalanmasıyla diplomatik yolla çözmüştür. Antlaşmaya göre Azerbaycan iki parçaya bölünmüştür. Hazar Denizi kıyıları Çarlık Rusya'sı tarafından alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Azerbaycan bölgesinin kontrolünü aldıktan sonra burada kurulu olan sisteme tam anlamıyla müdahale etmemiştir. İyi bir sistem olarak gördükleri Safevi Devletinin düzeni mevcut haliyle Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altında devam etmiştir.

Taht kavgaları ve Nadir Şah'ın ölmeden önceki dönemde yaşanan isyanlardan dolayı Azerbaycan bölgesi bütünlüğünü kaybetmiştir. Kuzey Azerbaycan olarak adlandırılan bölgede Türk beyleri bölgede oluşan güç boşluğu ile birlikte bir nebze özgürlük kazanmışlar ve güçlü oldukları bölgelerde hâkimiyetlerini ilan ederek hanlıklar kurmuşlardır (Çakmak, 2002: 10).

18. yüzyıl boyunca Çarlık Rusya'sının bölgede izlediği yayılcı politikaya karşı Osmanlı İmparatorluğu Azerbaycan hanlıkları için tek dayanak merkezi olmuştur. Bununla

birlikte Rusya'nın da desteklediği Kartli Devleti, hanlıklar için bir diğer sorun olmuştur. Bölge hanlıkları bu soruna karşılık olarak Osmanlı Devleti'nden himaye istemiştir. Örneğin Gence Hanı Şahverdi Han 1751 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na yardığı mektupta himaye talep etmiştir. Aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu Reva Hanlığına Gürcü saldırılarına karşı para yardımında bulunmuştur (Erkan, 2015: 119).

Azerbaycan hanlıklarında kurulan sistem Osmanlı'daki Tımar sisteminin farklı bir türü gibiydi. Bölgeyi kontrol eden Azerbaycan beyleri ödedikleri vergi ile birlikte gerektiğinde merkez için asker sağlamaktaydılar. Tımar sisteminden farklılığı ise beyler tarafından yönetilen toprakların genelde yöneten beyin ailesinin kontrolünde devam etmesi olmuştur. Bölgelerde güçlü bir merkezi otorite sağlamamıştır. Bölge halkı han diye adlandırdıkları mahalli idarecilere bağlılık göstermişlerdiler. Netice itibariyle, bölgede oluşan güç boşluğunu sonucunda Azerbaycan'da bağımsız hanlıklar ortaya çıkmıştır (Çakmak, 2002: 10).

1813 ve 1828 yıllarında İran ile Rusya İmparatorluğu arasında imzalanan Türkmençay ve Gülistan Antlaşmaların da Azerbaycan'ın ve bölge Türklerinin kaderini önemli ölçüde etkilemiştir.

Osmanlı Devleti, önceden beri arasının kötü olduğu İran'a ve gittikçe inkişaf eden ve güçlenen Rusya İmparatorluğuna karşı, doğu sınırlarının güvenliğini Azerbaycan'ı kaptırmayarak sağlayabileceğini bilmekteydi (Attar, 2013: 58-59).

Gülistan Antlaşması sonucunda Karabağ toprakları Rusya yönetimine geçti. Böylece bu antlaşmayla sonucunda tarihte ilk kez Kuzey Azerbaycan Rusya yönetimine geçti. Güney Azerbaycan ise İran'da kaldı. Türkmençay Antlaşması ise bir barış antlaşmasıdır. İran'ın yenilmesiyle sonuçlanan 1826-1828 Rusya ve İran arasındaki Savaş'ından sonra imzalanmıştır. Revan Hanlığı, Nahcivan Hanlığı ve Talış Hanlığı Rusya'ya verilmiş, Araz Nehri'nin bu iki devlet arasında sınır olmuştur. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu bölgeye askeri ve mali yardım yapamamıştır. Buna rağmen verilen manevi destek ve 20. Yüzyıl ile birlikte değişen konjonktür ile birlikte Azerbaycan'da Rus yönetimine karşı hareketlenmelere başlamıştır. Bu hareketlenmenin sonucu olarak, Kafkas İslam Ordusu'nun da yardımıyla Azerbaycan kısa süreli de olsa bağımsızlığına kavuşacaktır (Aydoğamuşoğlu, 2011: 127).

Rusya 19. Yüzyılın başından itibaren izlediği sistemli politika ile Azerbaycan hanlıklarını sistematik olarak kontrolü altına almıştır. Rusya II. Petro'dan beri süre gelen Azerbaycan bölgesi üzerindeki planlarını ilk aşamasına da Lenkeran Hanlığını işgali sonucunda İran ile 1813 yılında imzalanan Gülistan Antlaşması ile ulaşmıştır. Bu antlaşma

siyasi olarak Azerbaycan'ı ikiye bölen antlaşma olarak tarihe geçmiş ve daimi iki parça olarak kalmıştır. Aynı zamanda bu antlaşma ile günümüz Azerbaycan'ında oluşan kuzey-güney ayrımının temelleri atılmıştır.

Günümüzde İran sınırları içerisinde bulunan Güney Azerbaycan bölgesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında kültürel ve sosyal bağlar olmasına rağmen bu topraklar iki ayrı ülkenin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Türkmençay Antlaşması ile birlikte 1918 yılına kadar geçen süreçte Kuzey Azerbaycan bölgesinde Rus hâkimiyeti devam etmiştir. Güney Azerbaycan bölgesi ise İran'a bağlı olarak kalmıştır (Erkan, 2015: 120-124). 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte Kuzey Azerbaycan kısa bir süre içinde olsa da bağımsızlığını kazanmıştır.

1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulduğu zaman, Osmanlı Azerbaycan'a yardım ederek, Azerbaycan'ı Rus saldırılarından korumuştur. Daha sonra ise Osmanlı'nın Parçalanma ve Türkiye Cumhuriyeti kurulma döneminde Türkiye bir Kurtuluş savaşı çatışması vermiştir. Kurtuluş Savaşı'nda Azerbaycan yardımını Türkiye'den esirgememiştir (Gürün, 1991: 35).

2.1. SSCB Öncesi Dönem

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Safeviler ve Rusya arasında bir hâkimiyet mücadelesi yaşanmış, Safeviler ve Osmanlı İmparatorluğu diplomatik antlaşmaya gelseler de Azerbaycan sorununda, Rusya mücadeleye devam etti. 17. Yüzyıldan itibaren Rusya karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu süreç, Azerbaycan topraklarını bir savaş alanına çevirerek bölgenin zarar görmesine ve kültürel yapının bozulmasına neden olmuştur (Alkan, 2010: 40).

18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerdeki tutumu Batı Avrupa devletlerinin, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tutumu ile sıkı bir şekilde ilgili olmuştur. Bu dönemde uluslararası ortam Çarlık Rusya'sının lehine olsa da, yayılcı politikasında bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Rusya, Hazar havzası bölgeleri ve bu kapsamda Azerbaycan topraklarının da işgal edilmesi planlarını uygulamaya çalışmıştır (Mustafayev, 2002: 37 -38).

Kasım 1776 yılında II. Katerina'nın ölümünden sonra Rusya'nın Kafkasya politikasında ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Hakimiyeti ele geçiren I. Pavel, Katerina'nın Kafkasya'ya yönelik bütün girişimlerini durdurmuş ve Rus ordusunu Kafkasya'dan geri çağırmıştır. 1797

yazında Zubov'un komutasındaki Rus birlikleri Azerbaycan'dan geri çekilmiştir (Bayramova, 2005: 51 -55).

Ancak yine de, 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başlarında hanlıkların bağımsızlığının korunmasında ciddi sorunlar yaşanmıştır. Azerbaycan Hanlıkları Osmanlı İmparatorluğu mu, İran mı, yoksa Rusya'nın yanında olması gerektiğine karar verememişler. Bu kararsızlığın getirdiği zaafı hanlıkların iç ve dış politikalarını büyük ölçüde, bu devletlerin izleyecekleri politikaya bağımlı kılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya başlaması Kırım'ın ve Kafkasya'nın Rus işgalcilerine bırakılmasını ve bunun sonucu olarak da Azerbaycan'daki hanlıkların Ruslar tarafından işgalini kolaylaştırmıştır. Böl - yönet politikası uygulayan Ruslar, Azerbaycan Hanlıklarının direnmesine rağmen bölgeyi işgal etmiştir. 1804 yılında Azerbaycan topraklarını işgal etmeye başlayan Ruslara Osmanlı İmparatorluğu seyirci kalmıştır. Azerbaycan'daki Hanlıklara yardım etmesine rağmen başarılı olamayan Osmanlı İmparatorluğu Rus işgal harekâtına tesir edememiştir. 1804 yılında başlayan Rus işgali 1826 yılında artık tamamlandığında tüm hanlıklar devrilmiş ve Azerbaycan topraklarının kuzey kısmı tamamen Rusların eline geçmiştir. Rus işgali tamamlandıktan sonra İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dikkatini Azerbaycan'a çevirdiklerini görüyoruz (İşyar, 2004: 121-125).

Azerbaycan topraklarını ikiye bölen Gülistan ve Türkmençay antlaşmalarının maddeleri günümüzde de Azerbaycan Türklerini etkilemekte ve Büyük Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasında en büyük engel oluşturmuştur. İran ve Rus emperyalizm politikalarına maruz kalan Azerbaycan Türkleri bu güne kadar birleşememiştir. Azerbaycan topraklarını işgal eden Ruslar, bölgeyi kontrol amacıyla Kafkasya Genel Valiliğini kurmuştur. Kafkasya'nın tamamı bu valiliğe bağlanmış ve valiliğin emrinde ayrı bir ordu kurulmuştur. 1917 yılına kadar Ruslar Kafkasya Genel Valiliğini Anadolu Türklerine ve Türkistan Türklerine karşı bir üs olarak kullanmıştır (Saray,1993: 20– 21).

2.1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İlan Edilmesi (1918 – 1922)

Türkiye – Azerbaycan ilişkileri açısından diğer önemli bir aşamayı 20. yüzyılın başındaki Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (28 Mayıs 1918 – 27 Nisan 1920) dönemindeki ilişkiler oluşturmaktadır.

Çar rejiminin düştüğü ekonomik, sosyal ve siyasi sıkıntılardan yararlanan Bolşevikler, 3 Aralık 1917'de yayınladıkları İhtilal Beyannamesinde “herkesin eşit şartlarda” olacağını ifade ediyorlardı. Bu beyanname ile Ruslar, Müslüman ve Türk halkları ellerinde tutmayı

çalışıyorlardı. Azerbaycan aydınlarının savunduğu düşünce ise “Rusya Federasyonu içinde topraklı muhtariyet” yani, Rusya’nın parçalanması ve her milletin kendi kaderini kendisinin tayin etmesiydi (Üşümezsoy, 2004: 321 -325).

1917 Rusya devrimiyle birlikte Kafkasya’da da hareketlilik artmıştır. 3 Mayıs 1917 yılında Vladikafkas’da Kuzey Kafkasya halkları, Birleşik Şimali Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği Merkez Komitesini kurmuştur. Güney Kafkasya’da ise 28 Kasım 1917 tarihinde Gürcü Menşeviklerin önderliğinde Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Maverayı-ı Kafkas Komiserliği adı altında Transkafkasya Federasyonu oluşturulmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında, 1917 yılında Osmanlı’nın Kafkasya’daki ileri harekâtı sonucu, Rusya ile Osmanlı arasında 3 Mart 1918’de Brest Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Batum’a kadar olan bölgeyi kazanmıştır. Bunun üzerine önce 11 Mayıs 1918’de Kuzey Kafkasya bağımsızlığını ilan etmiş sonra ise 26 Mayıs’ta Gürcistan, 28 Mayıs’ta ise Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Saray, 1996: 16-47).

Türkmençay Antlaşması ile birlikte Rus hakimiyetine giren Azerbaycan Bölgesi’nin büyük bir kısmında Türk halkı uzun süre ayrımcılığa marus kalmıştır. Bu dönemde Ermeniler, Azerbaycan Bölgesi’nde yaşayan etnik gruplardan birisi olarak Çarlık Rusyası’nın kendilerine sağladığı ayrıcalıklardan faydalanabilmişlerdir. 1917 Ekim Devrimi’nden sonra Rusya’nın I. Dünya savaşı’ndan çekilmesi ile birlikte Kafkasya Ordusu’nda görev yapan Ermeniler silahları ile Azerbaycan Bölgesi’ne gelerek, bölgede yaşayan Türklerin topraklarından ayrılmaya zorlanması için silahlı faaliyetlere başlamışlardır. Bu yaptıklarının arkasında yatan sebep ise Batılı ülkelere Azerbaycan topraklarında Ermeni çoğunluğunu olduğunu ispat etmek sureti ile bölgede “Bölgede Büyük Ermenistan” diye adlandırdıkları devletin kurmak olmuştur (Erkan,2015:126-132).

Azerbaycan Türklerinin milli istiklal hareketine giden yolda Müsavat Partisi’nin önemi büyüktür. 1911 yılında Mehmet Emin Resul zade başkanlığında Müsavat Partisi kurulmuştur. Musavat Partisi’nin programında millet ve mezhep farkı gözetmeden tüm Müslümanların birleşmesi ve memleketlerinin istiklaline kavuşması için her türlü dayanışma ve yardımların karşılıklı yapılması amaçlanmaktaydı. Parti programında ayrıca, “*Tabii devletin milli olduğu, milliyetin de yalnız dinle değil, başlıca dil üzerine müstenit, harsen teessüs eylediği kanaatiyle biz, bugünkü haliyle dağınık bulunan geniş Türk Dünyası’nın bir gün gelip de müttehit ve müttefik bir Türk alemi teşkil edeceğine inanıyoruz*” deniyor ve çok geniş anlamda bir düşünceyi savunuyordu (Saray, 1993: 34 -35).

Bu düşünceden yola çıkan Azerbaycan Türkleri başta Mehmet Emin Resulzade olmak üzere 28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kurdular. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti beyannamesinde demokratik cumhuriyet olduğunu, komşularıyla dostane ilişkilerde bulunacağını ve sınırları içinde yaşayan tüm milletlere özgür hakların verilmesini açıklamıştır (Avşar, Solak, 1994: 85 -87).

28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edilmiş ve ilk tanıyan Osmanlı devleti olmuştur. Nuri Paşa, amcası Halil Paşa'yı "Şark Orduları Grubu" komutanı adıyla ve kardeşi Nuri Beyi "İslam Ordusu Komutanı" adıyla Azerbaycan'a göndermiştir. Nuri Paşa'nın görevi bir Azerbaycan ordusu kurmak ve Bakü'yü almak idi. Osmanlı, Azerbaycan'daki çeşitli yönetim alanlarının kurumsallaşmasında, özellikle Milli Ordu'nun kurulmasında Azerbaycan'a destek olmuş, bu desteğini Azerbaycan'ın şimdiki başkenti Bakü'nün İngiliz-Rus-Ermeni işgalinden kurtarılması sırasında da üst düzeyde sürdürmüştür (Kalafat, Aslanlı, 200: 381 -382).

Transkafkasya Meclisi Müslüman Grubu üyeleri olaylara son vermek amacıyla Osmanlı 3.Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya yardım etmesi için müracaat etmişlerdir. Nuri Paşa bu istek üzerine 1918 Mayıs'ının sonunda 300 kişilik eğitimci subay kadrosu ile birlikte Gence 'ye gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun desteği ile Azerbaycan, 28 Mayıs 1918'de Tiflis'teki Mecliste bağımsızlığını ilan etmiştir (Gürbüz,2012:32).

Nuri Paşa, bu askeri birliği feshederek yerine yeni bir Azerbaycan Kolordusu oluşturmayı gerekli gördü. Rus Ordusu'nda general olarak görev almış Azeri Aliaga Şihlinski, Azerbaycan Kolordusunun komutanlığına getirilecektir. Azerbaycan Millî Ordusu müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dayanacağı ordu olacak, Bakü Hareketinde bu güçlerden istifade edilebilecek, ilerde Osmanlı alaylarının yerine gelecek ve Azerbaycan bağımsızlığının teminatı olacaktır (Şimşir, 2012: 36).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Müslüman ve Türk dünyasında kurulan ilk cumhuriyettir. Bu öncülüğü nedeniyle de dış güçler tarafından tehdit edilmekteydi. Dış tehditlere karşı Azerbaycan Hükümeti, kardeş Osmanlı imparatorluğu ile ikili yardımlaşma antlaşması imzalamıştır. 4 Haziran 1918 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Dostluk Mukabelesi imzalamıştır. Bu mukabeleyi Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti'nin temsil eden Azerbaycan Milli Konseyi Başkanı M.E. Resulzade ve Hariciye Naziri M.H. Hacinski ile Osmanlı Hükümeti'ni temsil eden Adliye Bakanı Halil Bey, Kafkasya Cephesi Baş Kumandanı Vehip Paşa tarafından

imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Osmanlı İmparatorluğu hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında ebedi sulh ve sağlam dostluk ilişkileri kurulacaktır (Erkan, 2015:130).

Azerbaycan Cumhuriyeti, çok geçmeden içten ve dıştan büyük engellerle karşı karşıya kaldı. İngiltere, İran ve Rusya zengin petrol yataklarının bulunduğu Azerbaycan'ın bağımsız olmasına ve kontrolden çıkmasına rahatsız olmaktaydılar. Bolşeviklerle işbirliği yapan Ermeniler de ülkede katliam yapmaktaydılar. Silahsız halkı katleden Ermeniler, Azerbaycan yönetimi tarafından bile durdurulamıyordu. Sonunda, Azerbaycan Hükümeti Osmanlı İmparatorluğu arasında daha önce imzalanmış antlaşmalar çerçevesinde, askeri yardım istemeye karar verdi. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığını tehdit eden bu olaylar dış güçlerle de desteklenmekteydi. Türk Hükümeti, Azerbaycan Hükümeti'nin özellikle M.E. Resulzade'nin girişimleri sonucu bu yardım isteğini derhal kabul etmiş ve Nuri Paşa kumandasında 8500 asker Azerbaycan'a gitmiştir. 15 Eylül 1918'de Türk askerleri Bolşevikleri yenerek Bakü'yü kurtarmıştır (Hasanov, 2007: 39).

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 11 maddesi gereğince Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a tüm yardımları sona ermiştir. Böylelikle İran'da bulunan İngiliz'ler Bakü'yü işgal etmeleri ile birlikte Bolşevik ve Ermeni aktivistleri yeniden Azerbaycan'da eşkıyalığa başlamışlardır (Kasimov, 2002: 283 -304).

Bu dönemde Azerbaycan bir taraftan iç sorunları çözmeye çalışırken, diğer taraftan da Rusya, Ermenistan ve İran'ın saldırılarına karşılık vermek ve direnmek için Osmanlı Devleti'nden tüm alanlarda yardım istemiştir. Batılı Devletlerin Azerbaycan'ın zengin petrol kaynaklarını keşfetme dönemine rastladığından Azerbaycan'daki Türk unsurunu ortadan kaldırmak için Ermenistan, Rusya ve İran'ın yanında Alman ve İngilizler de Türklere karşı beraberlik oluşturmuşlardır. Sürekli dengesizlik içinde bulunan Azerbaycan'ın bu bağımsızlığı 23 ay devam etmiştir. 27 Nisan 1920 yılında Sovyet Kızıl Ordu'sunun Azerbaycan'ı işgali ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bağımsızlığını kaybetmiştir (Hasanov, 2007: 39).

1918-1920 arası süreç Osmanlı İmparatorluğunun yaşadığı işgaller ve Kurtuluş Savaşı'nın en buhranlı günlerine denk gelmesi sebebiyle ikili ilişkiler yeterince ilerletilmemiştir. Sovyet döneminin başlangıcı olan 1920'li yıllarda Azerbaycan Sosyalist Sovyet'i Büyükelçisi İbrahim Ebilov'un Mustafa Kemal Atatürk ile kurduğu iyi ilişkiler vasıtasıyla Türkiye – Azerbaycan ilişkileri bir süre iyi bir seviyede devam etmek zorunda

kalmıştır. Özellikle Stalin döneminde uygulanan politikalar ile Azerbaycan'ın Türkiye ile bağlarını koparılmasına özellikle çalışılmıştır (Gürbüz, 2012: 34).

2.2.Sovyet Azerbaycan - Türkiye İlişkileri (1922 – 1989)

Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Ermenistan ve Gürcistan'la birlikte 12 Mart 1922'de Güney Kafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Federasyonu çatısı altına girdikten sonra giderek kâğıt üzerindeki bağımsızlığını da kaybetmeye başlamış ve 30 Aralık 1922'de kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) bir parçası haline gelmişti (Farzali, 2011: 92).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sovyet Rusya Federasyonu, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Güney Kafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin katılımı ile 23-27 Aralık 1922'de yapılan X. Umum Rusya Sovyetler Kurultayı'nda Sovyetler Birliği'nin oluşturulmasına karar verildi ve 30 Aralık 1922'de imzalanan Beyanname ve Anlaşma ile de Sovyetler Birliği kurulmuş oldu. Böylece Azerbaycan da Güney Kafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde olmakla SSCB'ye dâhil oldu. Azerbaycan hükümet başkanı Neriman Nerimanov da Sovyetler Birliği'nin yüksek yürütme organı olan SSCB Merkez Yürütme Komitesi'nin dört eşbaşkanından birisi olarak seçildi (İsmailov, 2008: 186).

Azerbaycan'ın zengin kaynaklarının sömürülmeye başlandığı bu yeni dönemde Neriman Nerimanov Moskova tarafından Azerbaycan Devlet Petrol İşletmeleri-AzNeft'in başına getirilmiş Serebrovski'nin petrolü Sovyet Rusya'nın emrine sokması ve Azerbaycan'a sömürge bölgesi nazarıyla bakması karşısında onu Moskova'ya “...*Serebrovski burada monarşi yaratmış, kral gibi davranmaktadır*” sözleriyle şikâyet etmişti. Neriman Nerimanov ayrıca Azerbaycan'da Azerbaycan'ı temsil eden bir partinin olmadığını, yerli halka güvenilmediğini, ona kuşkuyla bakılarak iyi muamele edilmediğini, Türk diline karşı baskıların arttığını yazmaktaydı (Nerimanov, 2008: 443).Sovyetler Birliği'nin kurulmasının üzerinden çok geçmeden Azerbaycan'ın dış dünya ile doğrudan ilişkisi, bağımsızlığını kazanacağı 1991'e kadar kesilecekti. Dolayısıyla bu dönemde Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler SSCB-Türkiye ilişkileri içerisinde ve totaliter komünist rejiminin elverdiği sınırlı imkânlar çerçevesinde kalmıştır.

27 Nisan 1920 Bolşevik işgalini müteakiben Sovyet yönetimi sert tedbirlere başvurdu ve tutuklamalar, baskı ve takipler artarak devam etmeye başladı. Bolşevikler Azerbaycan'ın servetini yağmalamaya başladı, yıllarca depolara stoklanan petrolkarşılıksız olarak Rusya'ya

götürülmeye başlandı (Farzali,2008: 95).Görünürde Azerbaycan yönetimi Müslüman Bolşeviklerdenoluşan ve başında da Neriman Nerimanov'un bulunduğu bir hükümetin elindeydi. Fakat asıl yetkiler ve iktidar Kızıl Ordu Kumandanlığı, oluşturulan ÇK ve Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi arasında bölüştürülmüştü. Bolşevikler XI. Kızıl Ordu yardımıyla kansız ve hemen direnişsiz bir şekilde Azerbaycan'da yönetimi ele geçirmişlerdi. Ancak çok geçmeden sert, yıkıcı ve yağmacı politika ve uygulamaları toplumda sert tepkiler uyandırmıştı. Sovyet yönetimine karşı isyanlar baş gösterse de Kızıl Ordu tarafından kanlı ve acımasız bir şekilde bastırılmıştır (Resulzade, 1991: 51).

Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgali sürecinde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde zayıflama başlamış, daha sonra SSCB içerisinde yer alması ile birlikte ikili ilişkiler durmuştur. Sovyetler Birliği döneminde ilişkiler Moskova'daki merkezi yönetim tarafından yürütüldüğü için Azerbaycan'ın kendi kendine Türkiye ile ilişkileri söz konusu olmamıştır. Ama yine de bazı dönemlerde Moskova üzerinden de olsa temaslar gerçekleşmiştir. Moskova'ya giden Türkiyeheyetlerinin Bakü'ye uğramaları, Türkiye'ye gelen Sovyetler Birliği heyetleri içerisinde az da olsa Azerbaycan Türklerinin yer alması gibi istisnai durumlar yaşanmıştır (Andıcan,1996: 19-58). 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Azerbaycan'da bağımsızlık hareketlerinin güçlenmesi ile birlikte Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinde canlanma başlanmıştır. Türkiye, Azerbaycan'da sürekli olarak, bağımsızlık hareketinin destekçisi olarak görülmüş ve Azerbaycan Türkiye'nin kendi bağımsızlık hareketine desteğini büyük ölçüde hissetmiştir. Bu bağımsızlık mücadelesini etkileyen faktörler 1980'lerin ikinci yarısında Sovyetler Birliğinde yaşanan ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlar olmuştur. Ayrıca bunların Azerbaycan'a yansması, Karabağ bölgesindeki kalkınmalar ve Ermenistan'dan Azerbaycan Türklerinin çıkarılması da etkenlerden olmuştur (Cefersoy,2001: 6).

13 Şubat 1988 tarihinde Azerbaycan'a sınırlanmış olan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ndeki Ermeni nüfusun bölgedeki idari kurumlara Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bayrağını asmıştır. Bölgedeki Dağlık Karabağ Yönetim Kurulunu toplantı yaparak özerk bölgenin Ermenistan'a birleştirildiğine ilişkin karar almıştır. 1988 yılında Ermenilerin Karabağ'da Azerbaycan Türklerini katletmiştir (İsmayılov, 2002: 369 -375).16 Mart 1988 tarihinden itibaren halk sokaklara çıkmaya başladı. Rus ve Ermenilere karşı yapılan bu gösteriler her geçen gün büyüyerek Özgürlük Meydanına taşındı. “Meydan Harekâtı” gösterilerinde ulusal mücadele söylemi daha belirgin hale gelmiş, “Yaşasın Bağımsız Azerbaycan”, “Yaşasın Birleşik Azerbaycan”, “Türk Milletine Aşk Olsun” ve “Azerbaycan Türklerinin İsmi Geri Verilsin” gibi sloganlar atılmaktaydı. Ebülfez Elçibey

konuşmalarında “*Bütün suç Moskova yönetimindedir... Azerbaycan devletinin bağımsızlık hakkıdır. Azerbaycan halkının en büyük hayali birleşmektir.*” açıklamalarını yapmaktaydı (Cefersoy, 2001: 6 -16).

6 Temmuz 1989 tarihinde imzalanan Türkiye ile SSCB arasında Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması çerçevesinde Türk ve Azerbaycan firma ve kuruluşları arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunmak üzere Türkiye ile Azerbaycan arasında yeni bir sınır kapısı olan Nahçıvan – Sederek hudut hattındaki karayolu bağlantısının çalışmalarına başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti 1990 -1992 yılları için birkaç Kültürel ve Bilimsel Değişim Protokolü üzerinde anlaşma yapılmıştır. Azerbaycan, daha tam bağımsız olmadan Türkiye ile çeşitli alanlara ilişkin anlaşma ve protokoller imzalamıştır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye ile ilişkiler oldukça yoğun dönem geçirmiştir (Kalafat, 2004: 382).

2.3. Bağımsız Azerbaycan – Türkiye İlişkileri (1991 – 1994)

SSCB, Kuzey Kafkasya’yı doğrudan Yüksek Sovyet’e bağlamıştır, güneyde ise 1922 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’dan oluşan Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ni kurmuştur. Bu siyasal yapı daha sonra 1936 yılındaki anayasa değişikliği ile parçalanmıştır. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ayrı ayrı Sovyet cumhuriyetleri yapılmışlardır. 1991 yılına kadar SSCB’ye bağlı cumhuriyetler olarak yönetilmişlerdir. 1991’de SSCB’nin dağılması ile Kuzey Kafkasya Ruslar tarafından Rusya Federasyonu’na bağlı özerk bölge veya cumhuriyetler olarak yapılandırılmıştır. Güney Kafkasya’da ise üç bağımsız devlet Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan kurulmuştur (Çeçen, 1999: 217-253).

Azerbaycan’da 6 Mart 1992’ye kadar Ayaz Mütellibov Cumhurbaşkanı olmuştur. İki sene yöneticilikten sonra istifa eden Ayaz Mütellibov’un yerine 3 ay yönetimde kalan Yakup Memmedov Cumhurbaşkanı olmuştur.

5-10 Ocak 1990 tarihleri arasında Azerbaycan SSC Başkanı Ayaz Mütellibov başkanlığındaki Azerbaycan heyeti Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Türkiye’de bulunduğu süre içinde Mütellibov, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Yıldırım Akbulut tarafından kabul edilmiştir. Bu tarihte Mütellibov, Türkiye Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Maliye ve Gümrük Bakanı Ekrem Pakdemirli, Sağlık Bakanı Halil Şıvgın, Sanayi ve Ticaret Bakanı Şükrü Yürür ve Kültür Bakanı Namık Zeybek ile görüşmelerde bulunmuştur (Farzali, 2011: 42).

14 -19 Eylül 1990 tarihleri arasında Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu Başkanı Hasan Hasanov Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuşlar. Türkiye'de bulunduğu müddet de H. Hasanov, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakan Yıldırım Akbulut tarafından kabul edilmiştir. Bu ziyaret sırasında Ankara'da imzalanan ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi, sınır ticareti, nehir ve deniz taşımacılığı, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında ulaşım, demir ve karayolu yolları köprüsünün inşaat sorunları, Türk – Sovyet sınırında sınır kapısının açılması konularında anlaşma yapılmıştır.

Azerbaycan'ın 1991'de bağımsızlığı elde etmesinden sonra yakın ilişkiler geliştirdiği ülkeler arasında en başta gelenlerden birisi Türkiye'dir. Özellikle 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel dönemlerinde Türki Cumhuriyetler için izlenen aktif dış politika sonucunda ilişkiler hızla gelişmiştir. Bağımsızlığın hemen sonrasında tesis edilen ilişkiler, iki ülkenin o zamanki devlet başkanları olan Süleyman Demirel ve Haydar Aliyev arasındaki dostlukla daha da ivme kazanmıştır. Bu sayede iki ülkenin de kazanacağı ve bölge barışının yanı sıra istikrarına katkıda bulunabilecek iktisadi iş birliği projeleri geliştirilmeye başlanmıştır. Bunlar özellikle enerji ve ulaştırma alanlarında var olmaktadır. Azerbaycan'ın Türkiye'ye olan etnik, kültürel ve dilsel düzlemlerde olan yakınlığı, muazzam hidrokarbon rezervleri, Ankara'nın Kafkasya'ya dönük politikasında bu ülkenin köprübaşı konumda olmasının ana nedenlerindedir. Ankara'nın Kafkasya politikasında Bakü ile tesis etmiş olduğu yakın münasebet kendisine enerji sahasında dikkat çekici bir avantaj sağlarken, Azerbaycan'ın bağımsızlık ertesinde yaşadığı istikrarsızlık ve Karabağ sorunu Ankara bakımından Güney Kafkasya politikasında meydana okunmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir (Erkan, 2015: 136).

15-16 Mart 1991 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Sovyetler Birliği Cumhurbaşkanı Mihail Gorbaçov'un daveti üzerine Sovyetler Birliğini ziyareti sırasında Bakü'yü de ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yapmış olduğu ziyaret Türkiye – Azerbaycan arasında iyi komşuluk ve karşılıklı fayda esasına dayanan işbirliği ilişkilerinin geliştirilmesinin bir kanıtı olmuştur (Binay,1996: 35).

Türkiye, 18 Ekim 1991'de ikinci kez bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni uluslararası alanda bağımsız devlet olarak onaylayan birinci ülke olmuştur. Türkiye Azerbaycan'da 25 Mayıs 1991'de Konsolosluk, sonra 14 Ocak 1992 tarihinde ise Büyükelçilik açmıştır (Binay,1996: 35). Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı Mütellibov daha

çok Rusya yanlısı olarak nitelenebilecek bir dış politika izlese de, Türkiye'ye yakın durma çabalarında da bulunmuştur (Selçuk, 2004: 76).

Ocak 1992'den itibaren Mütellibov, 14 Ocak'ta Türkiye Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Daire Başkanı Bilal Şimşir başkanlığındaki konseyi onaylayarak iki ülke arasında büyükelçilikler açılması ve diplomatik ilişkiler oluşturması kararı verilmiştir. 24 Ocak 1992 yılında Mütellibov Türkiye'ye gelmiştir ve bu görüş sırasında askeri alan dışında ülkelerin ikili ilişkileri gelişmesini sağlamak için 11 maddeden ibaret bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Lakin bu antlaşma Azerbaycan Parlamentosu tarafından kabullenmemiştir. Antlaşmanın onaylanmamasının sebebini ise, Azerbaycan'da Şubat 1992'den itibaren ile gerginleşen iç politik konumu gölgesinde kalması ve parlamentonun esas gündeminin muhalefet ve iktidar arasındaki gerginlik ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorununa odaklanmış olması ile açıklamak mümkündür (Farzali, 2011: 40).

29 Şubat 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı Hasan Hasanov ile Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Türkiye Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan ve Devlet Bakanı Şerif Ercan arasında Bakü'de imzalanan mutabakat zaptı ile Türkiye Azerbaycan'a gerekli sayıda alfabe çap ettirip yollamayı üstlenmiştir. Öğrenci kabul edip okutmayı, uzman değişimi ve eğitim reformları için her türlü katkıyı sağlamıştır (Farzali, 2011: 44).

2 -3 Mayıs 1992'de Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, Yagup Memmedov'un daveti üzerine Bakü'yü ziyaret etmiş, Azerbaycan yetkilileri ile görüş alışverişinde bulunmuş ve 2000 Azerbaycanlı öğrenciye Türkiye'de burslu eğitim olanağı sağlanması sözü vermiştir. İkili görüşmelerde Karabağ sorunu her zaman ele alınmıştır (Kalafat, 2004: 382 -383).

Sovyetler Birliği'nin dağılması Karabağ sorunu için menfi etki oldu. Sovyetler Birliği hukuken Karabağ bölgesinin nasıl ve kimler tarafından idare edilebileceğini kararlaştırmıyordu. Sonuç olarak bir süre bu idareyi kendisi üstlendiği için olaylar azalmıştı. Ancak Sovyetlerin dağılması kesinleşince Karabağ ve çevresindeki Sovyet Birlikleri geri çekilmeye başladı. Bu ise Ermeniler ve Azeriler arasındaki çatışmaları hızlandırdı. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hüseyin Sadıkov ile Ermenistan Dışişleri Bakanı Raffi Hovannisyan 20 Şubat'ta Moskova'da bir araya geldiler. Savaşı durdurma ve insani yardım konularında anlaştılar. Azerbaycan Başkanı Ayaz Mutalibov ise Karabağ'ın Azerbaycan içinde kalarak bu bölgeye kültürel özerklik sağlanmasını esas alan bir barış planı Azerbaycan Meclisi'nde reddedildi.

Ermeni askerleri 25 Şubat 1992’de Hankendi kasabasını fethettiler. Karabağ sorununa bir çözüm bulmaya çalışan Ayaz Mutalibov Hankendi soykırımından sonra, aleyhindeki büyük gösterilerin etkilerden ve Karabağlıların hayatını kurtaramadığı suçlamaları altında kalıp istifa etti. (Kamalov, 2006: 91-99).

Hocalı soykırımı Türkiye’de de duyuldu ve İstanbul’da halk tarafından protesto yürüyüşü yapıldı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal İngiliz Financial Times gazetesine verdiği bir beyanatta Ermenistan’a kuşatma uygulanması fikrini ortaya attı. Buda Azerbaycan’ın desteklenmesi için yapılan bir uygulamaydı. Hikmet Çetin Türkiye Dışişleri Bakanı, Brüksel’de yapılan görüşmede, uluslararası kurumlara ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyelerine, Dağlık Karabağ meselesi halletmek için 6 maddelik öneriler içeren bir sulh planı sundu. Lakin Ermenistan Türkiye’nin Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan’ın tarafını tuttuğu için, yani tarafsız davranmadıklarını suçlayarak bu planı incelemeyi geri çevirdi (İşyar, 2004: 215).

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansının 1992 Mart ayında Helsinki’de yapılan Dışişleri Bakanları toplantısında Karabağ sorununa bir çözüm bulmak için Minsk’te bir konferans yapılması kararlaştırıldı. Konferansa Ermenistan ve Azerbaycan’ın ilgili ülkeler olduğundan dolayı, iki ülkeden de bir müşahit heyeti kabul edilecekti. Ayrıca ABD, Rusya, Fransa, Almanya, Çekoslovakya, İtalya ve Türkiye konferansa katılacaktı. Başarı sağlayamamasına karşılık Minsk Grubu günümüze kadar Karabağ sorununun çözümü konusunda başlıca yetkili kurum olmayı devam ettirdi. 8 Mayıs 1992’de Ermeni kuvvetleri Şuşa şehrini fethetmesiyle çatışmalar yine başladı, Karabağ’ın Ermenistan’a en yakın olan bölge Lâçin şehrini ‘de 17 Mayıs’ta ele geçirdiler. Böylece Dağlık Karabağ bölgesinin neredeyse tamamı Ermenilerin eline geçmiş oldu (Saray, 2005: 67).

7 Haziran 1992’de Azerbaycan’da Cumhurbaşkanlığı seçiminin çoğulcu demokratik ilkelere ve hukukun üstünlüğüne, insan haklarına uygun bir şekilde yapılacağını bildirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan’daki demokratikleşme sürecini destekleyecek ve buna yardım edecektir. Ayaz Mütalibov’dan sonra Ebülfez Elçibey’in 7 Haziran 1992’de yapılan devlet başkanlığı seçimini kazanarak iktidara gelmesi ile Azerbaycan’ın dış politikasında bir stratejik değişim yaşanmıştır ve Türkiye Azerbaycan dış politikasında özel bir pozisyona oturtulmuştur. 24–27 Haziran 1992 tarihinde Ebülfez Elçibey Cumhurbaşkanı olarak ilk dış gezisini Türkiye’ye yapmıştır ve Ankara’da gerçekleştirilen Karadeniz Ekonomik İşbirliği zirve toplantısına katılmıştır (Cefersoy, 200: 99).

Bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülke olarak Azerbaycan, dış ilişkiler bakımından yeterli olanağa sahip değildi ve çok az ülkede diplomatik temsilciliği bulunmaktaydı. Elçibey dönemine kadar Azerbaycan, bu nedenle başlıca diplomatik üs olarak Moskova'yı kullanmaktaydı. Elçibey yönetiminde, bu üssün Moskova'dan Ankara'ya taşınmıştır.

İlişkilerin ilerlemesinde önemli dönemlerden biri Ebulfez Elçibey'in 28 Ekim – 5 Kasım 1992 tarihler arasındaki Türkiye'ye ziyareti olmuştur. 31 Ekim 1992 tarihinde Elçibey Ankara'da geçirilen ilk Türk Devletleri Zirvesine iştirak ederek şerik bildirgeyi imzalamıştır. 2 Kasım 1992 tarihinde Azerbaycan Büyükelçiliği Ankara'da açılmış, iki ülke arasında ticaret, münakale ve suçluların iadesi mevzularında anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar içerisinde İşbirliği ve Dayanışma Antlaşması en önemlisidir. İşbirliği ve Dayanışma Antlaşması her alanda ilişkileri geliştirmeyi içeren ve 12 maddeden oluşan bir anlaşma idi. Bu antlaşma 10 yıllık süre için bağlanmıştır ve önceden 5 yıl daha uzatılması öngörülmüştür (Cefersoy, 200: 101).

2.3.1. Azerbaycan'da Haydar Aliyev dönemi ve Türkiye ile ilişkileri (1993 – 2003)

Haydar Aliyev dönemine kadar Azerbaycan'da ülke içinde güvensizlik hâkim olmuş, dışarıda ise işgalci güçlerce tehdit altında tutulmuştur. Bu açıdan; Azerbaycan, 1994 yılına kadar siyasi, ekonomik ve askeri açıdan baskı ve şiddete maruz kalmıştır. Haydar Aliyev 1994 ila 2003 yılları arasında Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasal dönüşümünde önemli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. 1991 ile 1994 yılları arasında var olan ekonomik krizin siyasal buhran dolayısıyla derinleştiği dönem, XXI. Yüzyılda petrol sanayisinin getireceği ekonomik istikrarın sağlanması ile düzelme göstermiştir. (Erkan, 2015: 289).

Haydar Aliyev'in Azerbaycan'da iktidara gelişi çeşitli çevrelerde özellikle Türkiye'de farklı değerlendirmelere neden olmuştur. Elçibey'in devrilmesi ve ardından Haydar Aliyev'in iktidara geliş sürecine ilişkin özellikle H. Aliyev'in geçmiş politik yaşamından hareketle onun "Rusya'nın adamı" olduğu yönünde bir takım kuşkulu ve tereddütlü bir algılama olduğu görülmüştü. Sovyetler Birliği'nin en üst kademelerine ulaşmış tek Türk ve Müslüman olan, özgeçmişinde SSCB Başbakan birinci yardımcısı, Komünist Parti Merkez Komitesi Siyasi Büro üyesi ve KGB Generali yazılan Haydar Aliyev'in iktidara geliş sürecinin sağlıklı değerlendirilebilmesi o dönemin Azerbaycan şartlarının doğru analiz edilmesi ve siyasi konjonktürün iyi etüt edilmesiyle ortaya çıkabilecektir (Güzler, 2015: 148).

Kimi araştırmacılar H. Aliyev dönemi Azerbaycan dış politikasını iki döneme ayırmaktadır. Bu dönemlerden birincisi Haziran 1993 – şubat 1994 dönemini, ikincisi ise bu tarihten Aliyev iktidarının sonuna kadar devam eden süreyi kapsamaktadır (Aslanlı, 2010: 144-145).

Birinci dönemde Rusya'nın Azerbaycan'daki temel çıkarlarını karşılayarak, Rusya'nın istek ve çıkarları doğrultusunda hareket etmek istemiştir. Bu dönemde Türkiye ile ilişkiler önemli ölçüde soğutulmuş ve denge politikası uygulanmaya başlamıştır. Azerbaycan'ın iç karışık durumu Ermenilerin yeniden saldırmasına neden oldu. Karabağ bölgesine ait olan Akdere 27 Haziran'da işgal edildi. Daha sonra Rusya'nın aracılığıyla ülkelerarası ateşkes ilân edildi. Üç hafta sonra 24 Temmuzda Ermeni kuvvetleri yeniden saldırıya geçti ve Ağdam ilçesini ele geçirdi. Haydar Aliyev iktidarının ilk altı ayı Karabağ'daki çatışmalarla geçmiştir. Rus destekli Ermenilerin saldırıları dolayısıyla altı bölgenin kaybedildiği süreç olmuştur. Bu bağlamda bağımsız Azerbaycan'ın ilk sorunu siyasi açıdan Ermenistan'ın tehdit unsuru olarak görülmesi ile çözülmesi gereken Karabağ sorunu olmuştur. Ülkenin politikaları genellikle bu soruna yönelmiştir (Erkan, 2015: 290).

H. Aliyev, Elçibey'in nüfuz ve etki dairesinden hızla uzaklaştırmaya çalıştığı Azerbaycan'ın politikalarından rahatsızlık ve kızgınlık duyan Rusya'nın yatıştırılması yönünde bir politika izlemişti. Kuşkusuz eski bir Sovyet yöneticisi olan H. Aliyev ülkede bozulan istikrarın ve Ermenistan'la devam eden savaşta bir şekilde Rusya etkisinin var olduğunun farkındaydı. Elçibey'in Rusya'yı dışlayan, Türkiye yanlısı ve Batı yönlü politikalarından ciddi bir şekilde rahatsızlık duyan Rusya, ülkeyi iç savaşa sürükleyen S. Hüseyinov'un güvendiği ve arkasındaki gücünü. Öte yandan Rus gizli servislerinin Azerbaycan'ı oldukça güç duruma düşürecek etnik zeminde ayrılıkçı düşüncelerin eyleme dönüştürülmesi şeklinde faaliyetleri de görülmekteydi. Etnik kökeni Lezgi, Talış, Kürt olan gruplar arasında ayrılıkçı propagandalar yapılıyordu (Hüseynova, 2007: 238). Rusya Ermenistan – Azerbaycan savaşında başından bu yana Ermenistan'dan yana tavır alarak ona her türlü desteği vermekteydi. Hocalıdaki katliamda 366. Rus alayı, Kelbecer'in işgalinde ise Rusya 7.Ordu'nun 128. Alayı doğrudan yer almış ve bunun dışında da askeri-lojistik yardımlar yapılmıştı. Ülkenin bağımsızlığından itibaren yaşananlar özellikle dış ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesinin gereğini ortaya çıkarmıştı. Bu sebeple olmalı ki, H. Aliyev ilk başlarda daha dengeli bir dış politika izleme adına Rusya ile bozulmuş ilişkileri onarma yoluna gitmişti. Meclis Başkanlığı'na seçilmesiyle birlikte fiili olarak iktidarda söz sahibi olan Aliyev, 25 Haziran'da ilk önce Rusya'yı da dışarıda bırakan batılı şirketlerle yapılan ve

nihai imza aşamasına gelmiş petrol anlaşmalarının dondurulması yönünde bir karar aldı (Hüseynova, 2007: 239).

Anlaşmaların dondurulmasına yönelik tepkiler karşısında H. Aliyev, bu durumun geçici olduğunu, ülkesinin savaş durumunda olduğunu, iç istikrarın da temin edilmesinden sonra görüşmelere yeniden başlanacağı mesajını vermekteydi. H. Aliyev'in petrol anlaşmasını askıya alarak kendisine geniş bir hareket alanı yaratmayı amaçladığı söylenebilir. Nitekim daha sonraki gelişmelerin ışığında Aliyev'in Azerbaycan'ın petrol kaynaklarının üretimi ve işletilmesi hususunda "petrol diplomasisine" ciddi önem verdiği görülmüştü. Kuşkusuz Rusya bu durumdan memnuniyet duymaktaydı. Bir yandan Elçibey dönemindeki Rusya karşıtlığının Rusya'da yarattığı tepki azaltılmaya çalışılmışsa da, diğer yandan Aliyev'in Türkiye'den kendi iktidarına yönelik tehlike sezmesi, ülkede Türkiye'nin etkinliğini asgariye indirerek, bu muhtemel tehlikeyi kontrolü altında tutmayı başarmıştır (Canbolat, 2005).

Rusya'dan istediğini bulamayan Aliyev'in aslında tasarladığı politika çökmüştür. Karabağ sorununda Rusya'nın yardımını bekleyen Aliyev'e karşı Rusya, Ermenistan'ın yanında olmuştur. Aliyev döneminde Karabağ tamamen işgal edilmiştir. Bölgede yalnız kalan Aliyev artık Batıya ve en yakın komşusu olan Türkiye'ye yüz çevirmeye başlamıştır. 8 Şubat 1994 yılında Haydar Aliyev'in Türkiye'ye resmi ziyarette bulunması ikinci dönemin başlangıcını oluşturmaktadır. Türkiye Azerbaycan'ın Rusya'ya yakınlaşma politikasından endişeleniyordur. Kasım 1993'de Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında da Türkiye tarafından duyulduğu bu endişe iletilmiştir (Farzali, 2011: 58).

Aliyev iktidarının ikinci döneminde, Türkiye'nin girişimleri ve Aliyev'in Rusya'dan beklediğini bulamaması nedeniyle Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinde yakınlaşmalar başlamıştır. Fakat bu dönemde de, Azerbaycan dış politikasında Türkiye'nin özel yeri olduğunu söylemek mümkün değildir (Cefersoy, 2001: 98).

8 – 11 Şubat 1994 tarihlerinde Aliyev'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği dört günlük resmi ziyareti sırasında Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'le 10 yıl süreli bir dostluk ve işbirliği anlaşmasının yanı sıra, ticaret, yatırım, bilimsel ve kültürel işbirliğini öngören 15 anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalar içerisinde "Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma" daha sonra uzatılabilecek şekilde on yıllığına imzalanmıştır. Anlaşmaya göre taraflar siyasi, ekonomik, kültürel sosyal ve diğer alanlarda geliştirilecek

ikili ilişkiler ve bölgesel uluslararası sorunlar hakkında üst düzeyde sürekli danışmalar yapacaktı (Selçuk, 2004: 58).

İkili ilişkilerde gerginlik getiren bir konu da, Mart 1995’de Haydar Aliyev’e yönelik ayaklanma konusu olmuştur. İddialara göre, Azerbaycan Cumhuriyeti İçişleri Bakan Yardımcısı ve Özel Polis Kuvvetlerinin Şefi Rövşen Cavadov, Aliyev’e karşı darbe girişimi başlatmış ve bu girişiminde Türkiye’deki bazı yetkililer kendisine yardımcı olmuşlardı. Olayın gerçek iç yüzü bilinmediği ve konuya ilişkin oldukça farklı senaryolar ortaya konması sebebiyle kesin bir yorumda bulunmak olanaksızdır. Eğer gerçekten Türkiye’deki bazı yetkililerin yardımıyla, Bakü’de Haydar Aliyev karşıtı bir darbe girişimi planlanıyordusa ve bu girişim Haydar Aliyev’i kızdırmıştıysa bile, Süleyman Demirel ile Haydar Aliyev arasındaki kişisel ilişkiler vasıtasıyla bu gerginlik kısa sürede giderilmiştir. Ama bu olayın ileriye dönük olarak, Türkiye’nin Azerbaycan’daki demokrasi ve insan hakları konularında çekingen davranmaya başlaması yönünde bir sonucu da olmuştur (Oğan, 2005: 17).

Siyasal rejimin temelini oluşturan 27 Kasım 1995 tarihli Azerbaycan Anayasası, Haydar Aliyev yönetiminin uluslararası alanda dengeleyici bir dış politikaya yönelmesinin ürünü olarak şekillenmiştir. Bizzat Aliyev’in başkanlık ettiği ve 35 kişiden oluşan bir komite tarafından hazırlanarak doğrudan halkoyuna sunulan Anayasa, rejimin yürütme otoritesine yürütme otoritesini merkeze alan yapısını sürdürmek ile bunu demokratik görünüm altında sağlamak amacı arasında bir yerde konumlanmaktadır. Yeni Anayasada eski Sovyet ideolojisinden ayrılmayı ifade eden birçok düzenlemeye yer verilmiştir. Yeni Anayasanın genel hükümler bölümünde; halk egemenliği, halkın kendi geleceğini tayin hakkı, bu hakkın eşit, seçme hakkı çerçevesinde serbest, gizli ve bireysel oy verme yolu ile belirlenmiştir. Temsilciler aracılığı ile yerine getirileceği belirtilerek devletin demokratik, hukuka bağlı, laik ve üniter bir cumhuriyet olduğu, kuvvetler ayrılığının kabul gördüğü vurgulanmaktadır (Alkan, 2010: 90).

Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, ilk resmi ziyaretinden sonra, 5–8 Mayıs 1997 ve 12–16 Mart 2001 tarihlerinde Türkiye’ye resmi ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra, Haydar Aliyev geçirilen AGİT Zirvesi gibi çeşitli uluslararası toplantı ve sağlık sorunları nedeniyle de Türkiye’ye sık - sık uğramıştır.

Dönemin Azerbaycan - Türkiye ilişkilerinin öne çıkan belki de en önemli özelliklerinden birisi Aliyev’in “*bir millet iki devlet*” ifadesinin ön plana çıkarılması ve ona

vurgu yapılması olmuştur. H. Aliyev 13 Mart 2001'de TBMM'de yaptığı konuşmada şu değerlendirmeyi yapmıştı; "...Geçip giden yıllar içerisinde bizim ülkelerimiz, halklarımız arasındaki ilişkilerimiz genişlemeye devam etmiştir. Biz artık Türkiye – Azerbaycan stratejik müttefiklik düzeyine ermiş bulunuyoruz. Bu devletlerarası ilişkilerdir. Fakat halklarımız arasındaki ilişkilerin tarihi çok daha büyüktür ve bunun değeri ondan daha da fazladır. Çünkü bizler aynı köklere mensubuz. Aynı milli manevi değerlere, aynı dile, aynı dine mensubuz...".

Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerine yanı sıra, Gürcistan'ın da katılmasıyla üçlü ilişkiler de geliştirmişlerdir. Bu çerçevede, 28 Nisan 1998 tarihinde Türkiye'nin Trabzon ilinde üç ülke liderinin yaptıkları görüşmede Kafkasya'da yaşanan sorunları masaya yatırarak tartışılmıştır. Benzer bir toplantı, 29-30 Nisan 2002 tarihleri arasında yine Trabzon'da, Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze'nin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı sonucunda toplantıya katılan ülkelerin İçişleri Bakanları arasında Örgütlü Suçlar, Terörizm ve Diğer Önemli Suçlarla Mücadelede İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır (Hasanov, 2007: 60).

Sonuç olarak gelinen noktada Azerbaycan – Türkiye siyasi ilişkileri ortak payda değerleri temelinden hareket ederek uluslararası hukuk normlarına dayanan, jeostratejik ve jeopolitik açıdan önemi ve perspektifi olan bir düzeyde görülmektedir (Kalafat, 2004: 384 - 387).

2.3.2. İlham Aliyev döneminde Azerbaycan – Türkiye ilişkileri

Yakın dönem Türkiye Azerbaycan ilişkileri sonuncu Cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev dönemine denk gelmektedir. İlham Aliyev döneminde Türkiye Azerbaycan ilişkileri değişmemiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler son yıllarda yükseldiği görülse de, bazı zamanlarda zor dönemler yaşanmıştır. 4 ağustos 2003'te İlham Aliyev Başbakanlığa getirilmiştir. 15 Ekim 2003'te yapılan seçimlerde ise iktidara gelmiş ve halen Cumhurbaşkanlık görevini devam ettirmektedir. İlham Aliyev Türkiye için "Azerbaycan'ın en yakın müttefiki" ifadesini kullanmıştır (Babayeva, 2013: 140). İlham Aliyev, iktidarı devralırken ekonomik, siyasi ve psikolojik olarak çökmüş bir devletin sorunlarından tamamen kurtulmuş ve bölgesinde güçlü konuma gelmiş şekilde teslim almıştır. Devlet başkanlığındaki isim değişse de siyaseten aynı fikri tabanda bir oluşum devam etmiştir. İki liderin de odaklandığı siyaset, denge politikaları

üzerine olmuş ve dünya siyasi hareketliliğine dikkat ederek politikalar üretmişlerdir. İlham Aliyev dönemi, Haydar Aliyev

Cumhurbaşkanı Aliyev, babasının politikalarını sürdürmekte ve büyük ölçüde eski kadroyla çalışmaktadır. İlham Aliyev'in muhalefet partilerine daha baskıcı politikalar uygulayarak kendi yönetimini halka kabul ettirmektedir. İlham Aliyev döneminde halk iki tane önemli seçim yapmıştır. Bunlar; Cumhurbaşkanlığı seçimi ve Milli Meclis seçimleridir. Bu seçimlerde uluslararası müşahitler, seçimlerin uluslararası ölçülere tam uymamasına rağmen, ülkede demokrasi açısından önemli bir gelişme olduğunu belirtmişlerdir. Azerbaycan'da Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldığında Türkiye tarafsız olmaya çalışmış ama seçimlerin kesin sonucu açıklanmadan Türk yetkililerin İlham Aliyev'i tebrik etmesi muhalif partilerce kınanmıştır. Azerbaycan'da muhalefet hareketinin liderleri, Bakü'de yaşanan siyasi gelişmeler karşısında "pasif tutum takındığı" gerekçesiyle Türkiye'yi eleştirdiler. Gösterilerde polisin tavrını ve baskıcı yönetim anlayışını eleştiren muhalifler Türkiye'nin desteğini istemişlerdir. "İnsan hakları alanında söz söylemeye gücü ve hakkı var" olan Türkiye'yi Azerbaycan'da üzerine düşeni yapmamakla suçlamışlardır (www.milliyet.com, 2005).

İlham Aliyev döneminde, Azerbaycan Türkiye İlişkileri stratejik ortaklık prensibi temelinde kurulmuştur. Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin rayına oturduğu bir dönemde iktidara gelen İlham Aliyev Ankara'ya ilk resmi ziyaretini Nisan 2004'te gerçekleştirmiş ve TBMM Genel Kurulunda milletvekillerine hitaben yaptığı konuşma ayakta alkışlanmıştır. İlham Aliyev döneminde ülke önemli gelişmelere ulaşmış ve BTC boru hattının tamamlanmasıyla ekonomik açıdan güçlenmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın "*Türkiye ile Azerbaycan kardeş iki millet, iki dost ülkedir*" olarak tanımladığı ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in de "*Dünyada Türkiye ve Azerbaycan arasındaki sıkı ilişki olan ikinci bir birliktelik bilmiyorum*" sözleri ile anlattığı Türkiye-Azerbaycan ilişkileri her geçen gün daha da güçlenmektedir (Babayeva, 2013: 41).

11 Nisan 2006'da MİT Müsteşarı Emre Taner, Azerbaycan'a ziyaret etti ve Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, Azerbaycan Milli Güvenlik (İstihbarat) Bakanı Eldar Mahmudov ve diğer üst düzey yetkililerle görüşmeler yaptı. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanı Vasif Talıbov'un daveti ile 15 Nisan 2006'da, aralarında milletvekillerinin de bulunduğu 45 kişilik kurul Nahçıvan'da toplandı.

19 Nisan 2006 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Abdulkadir Aksu Azerbaycan'a ziyarete geldi. Ziyaret zamanı Abdulkadir Aksu, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve diğer üst düzey yetkilileri ile önemli görüşmeler yapmıştır. Bakan Abdulkadir Aksu'nun Azerbaycan İçişleri Bakanı Ramil Usubov ile yaptığı görüşmede iki ülke arasında emniyet alanındaki işbirliğinin teknik ayrıntıları incelendi ve bu alanda işbirliği protokolü imzalandı (Cansever, 2006: 1-2).

8-12 Şubat 2006 tarihlerinde Azerbaycan Milli Meclisi'nin Başkanı Oktay Esedov, milletvekili heyeti ile Türkiye'ye ziyarete geldi. Bu ziyaret, yeni parlamento başkanlığının ilk yurtdışı ziyareti olmuştur. Bu Ziyaret de Esedov ve onunla gelen milletvekili heyeti, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, TBMM Başkanı Bülent Arınç, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve TBMM Dışişleri Komisyon Başkanı Mehmet Dülger ile görüşmeler gerçekleştirdi. 13 Temmuz 2006 yılında Türkiye'nin Ceyhan şehrinde BTC kemerinin Türkiye tarafındaki kısmının açılış töreni düzenlenmiştir. 14 Temmuz Ceyhan şehrinde BTC boru kemerinin açılış töreninden sonra Türkiye Azerbaycan Dostluk Parkının ve Haydar Aliyev adına müzenin açılış töreni düzenlenmiştir. Açılış törenine iki ülkenin cumhurbaşkanları da katılmışlardır. Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Azerbaycan'la Türkiye arasında daha da çok enerji projelerinin hayata geçirileceğini söylemiştir (Vahid, 2007: 67).

Son dönemde Karabağ bölgesinde Cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. Bu seçim Azerbaycan ve Türkiye'nin Dış İşler Bakanlığı tarafından kınandı. Hemen arkasından Azerbaycan ve Türkiye yetkilileri bu seçimi tanımadıklarını beyan ederek diğer devletlerden de aynı tavrın oluşacağını umut ettiklerini açıkladılar. İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreteri Ekmeleddin İhsanoğlu seçimlerle ilgili açıklamasında "*sözde seçimin uluslararası hukukun bütün geçerli kurallarına ve genel ilkelerine karşı olduğunu*" belirterek, bunun, devam eden barış görüşmelerini olumsuz etkileyeceğini ifade etti ve "*Ermenistan işgal güçlerinin Azerbaycan topraklarından derhal çekilmesini istiyoruz*" açıklamasını yaptı. Aynı zamanda, 2007 yılının 6 Kasımında Azerbaycan ve Türkiye arasında uzun müddetli ekonomik işbirliği programı ve icra planı uygulanmıştır. Bu plana esasen ekonomik işbirliğinde ticaret, taşıma, sanayi, bağımsız ekonomik bölge, enerji, turizm, rabita ve tarım alanları belirlemişler (Vahid, 2007: 70).

25 Haziran 2007 tarihinde İstanbul'da Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Zirvesi geçirildi. İlham Aliyev Türkiye Yetkilileri ile Zirveye katıldı. Bu görüşte Avrasya

coğrafyasındaki enerji ve ABD ile Rusya'nın füze radar yerleştirme planlarının açıklanması yapıldı. Ayrıca, Azerbaycan'ın Gebele radar istasyonunun ABD ve Rusya tarafından ortak kullanımı konusu tartışılmıştır (Vahid, 2007: 70).

İlham Aliyev iktidara geldikten sonra öncelikle Dağlık Karabağ sorunu ile alakadar görüşmelerini yeniden başlatmıştır. İlham Aliyev bu konuda babası Haydar Aliyev'in ulaştığı noktadan, tüm tarafların çıkarları dikkate alınarak, çözüme ulaşmaya çalışmıştır. İlham Aliyev, gelecekte bu problemin uzamasından kaynaklanan sorunlara hazır olmak için ülkede seferberlik, yani her an olabilecek savaşa hazırlık ilan etmiştir. Bir yandan ülke ekonomisini iyileştirmek için kalkınma planı kabul edilip uygulamaya başlanmıştır, diğer yandan ise askeri bütçeyi artırarak neredeyse Ermenistan'ın toplam bütçesine yakın bir tutara ulaştırmıştır. O dönemde Ermenistan ve Azerbaycan siyasi ilişkilerinde sertleşme meydana gelmiş ve gerekirse savaş başlatılacağı mesajı verilmiştir. Azerbaycan'ın dış politikasında Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili başarılı gelişmeler olmuştur. 2008'de BM tarafından kabul edilen Dağlık Karabağ ile alakalı karar uluslararası kamuoyundaki başarıyı açık olarak göstermektedir. İlham Aliyev iktidara geldikten sonra Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ı destekleyen ülkelerin sayısı artmıştır. 14 Mart 2008'de BM Genel Kurulu'na Azerbaycan tarafından sunulmuş taslak metni ortaya konulmuştur. Rusya, ABD ve Fransa karşı çıksalar bile sunulan metin 39 oyla kabul edilmiştir. Kabul edilen metine göre, Dağlık Karabağ'daki durum incelenerek, Ermeni askeri birliklerinin Azerbaycan topraklarından çıkması gerektiğini ve Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içinde olduğunu karar alınmıştır. Ekim 2008 yılında geçirilen seçimlerde İlham Aliyev ikinci kez Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Yılmaz, 2010: 10).

Türkiye'nin 2009 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine daimi olmayan üye seçildikten sonra, Azerbaycan'da 2012-2013 yıllarında daimi olmayan üye seçildi. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan 20 yıl sonra BM Güvenlik Konseyine 155 oyla daimi olmayan üye seçilmesi tüm dünyada büyük takdire layık görülmüştür. Türkiye Azerbaycan'ın uluslararası güvenlik ve barışa hizmet eden bu kadar önemli bir göreve seçilmesinden memnuniyet ve gurur duymuştur (Babayeva, 2013: 141).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK İNCELEMESİ

Enerji ithalatı açısından Türkiye 20 yılı aşkın süredir Rusya'yla anlaşma yolunu tercih etmekle birlikte, SSCB'den ayrılarak bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetlerle de askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerine önem vermiştir. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz Azerbaycan'dır. Özellikle 1990'ların ortalarından itibaren Türkiye ile Azerbaycan arasındaki siyasi ve güvenlik ilişkileri sağlam olmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilanının ardından Türkiye, eğitim ve teçhizatı içeren askeri yardımlarda bulunmuştur. Azerbaycan bağımsızlığından itibaren Rus birlikteliğinin kendi topraklarında bulunmasına izin vermemiştir. Buna karşılık sınır komşularımız Gürcistan'da üç, Ermenistan'da da Türkiye sınırına oldukça yakında konumlanmış iki Rus üssü bulunmaktadır. Bu askeri üsler Türkiye'nin sürekli olarak kuşatılması endişesine neden olmaktadır. Rusya, 1990'larda Kafkasya'da yaşanan ayrılıkçı çatışmaların patlak vermesiyle kendi yerel zayıflarını yine kendi lehine kullanma olanağı sağlamıştır (Sezer, 1996: 247-250).

Azerbaycan, coğrafi yakınlığı ve diğerlerine göre daha yakından tanınması gibisebeplerle Türk firmalarının uğrak ve yatırım alanı haline getirdikleri ilk ülkedir. Türk firmalarının Azerbaycan'a yaptıkları yatırımlara rağmen ikili ticari ilişkiler beklenen seviyeden düşük olmuştur. Ama yine de Türkiye'nin dış ticaret ilişkisinin başka ülkelere nispeten en yüksek seviyede olduğu ülke Azerbaycan'dır. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dış ticaret farklı alanlarda yapıyor. Taşımacılık alanında 1995 yılında Türk Mercedes Benz firması ile Azerbaycan arasında 70 milyon mark değerinde 350 otobüsün satışı ile ilgili anlaşma gerçekleşmiştir. Dış ticaret akımını oluşturan ürünler göz önüne alındığında, iki ülke arasındaki işbirliğini daha da geliştirecek imkânların mevcut olduğu görülecektir (Dikkaya, 2009: 5).

Türkiye-Azerbaycan ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusundaki ilk anlaşma 01.11.1992 tarihinde imzalanmıştır. Anlaşma sonucunda Türkiye'nin işadamları Azerbaycan'a ziyarete gitmişlerdir ve farklı alanlarda işbirliği yapılmıştır. Türkiye

işadamlarının en çok inşaat ve petrol arama gibi sanayinin birçok dallarında işbirliğine Azerbaycan'a gitmişlerdir (Mikail, 2012: 116).

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, merkezî ekonomik sistemden, serbest piyasa ekonomisine geçişi kendine hedef olarak seçmiş ve bu alanda yoğun bir faaliyet göstererek çalışmalara başlamıştır. Ülkede, ekonomik geçiş sürecini komünist sistemden kalma kanunlarla ortaya koymak imkânsız olduğu için yeni yasal düzenlemelerin yapılmasına hız verilmesi gerekmiştir (Selçuk, 2004: 43). Dünyadaki ülkelerin hemen hemen 2/3'ü az gelişmiş ülkeler durumunda olup Azerbaycan ekonomisi de bağımsızlığın ilk yıllarında bu kıstas ölçütüne girmiştir (Zengin, 2004: 71).

1990'lı yılların ilk yarısı Azerbaycan'da ekonomik durgunluğun ve bunalımın arttığı yıllar olmuştur. Çünkü bu dönemde, SSCB dağılmış, diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da siyasi ve ekonomik problemler ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'da bu dönemde meydana gelen siyasi istikrarsızlık ve piyasa ekonomisine geçişle ilgili problemler, ülkede büyük ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına ve buhranlara sebep olmuştur. Meseleye bu açıdan bakılacak olursa, Azerbaycan ekonomisine yön veren ilk lider Ayaz Mütellibov, ikinci lider ise Ebülfez Elçibey'dir. Bu iki dönem, Azerbaycan'da iç istikrarın sağlanmaya çalışıldığı bir dönemdir. Yine bu iki dönem, Sovyet tipi sosyalist ekonomiden çıkılıp liberal ekonomiye geçişin sıkıntılarının yaşandığı bir geçiş dönemidir (Gürler, 2015: 137).

Azerbaycan'da Haziran 1991'de "Özel Mülkiyet Kanunu" kabul edilerek girişimciye yeni imkânlar sağlanmıştır. 1992'nin başlarında ekonomide fiyat liberalizasyonuna gidilmiş, yine 1992'nin Ocak ayında ise "Katma Değer Vergisi (KDV)" uygulamasına geçilmiştir.

Ayrıca 1992'nin Nisan ayında "Yabancı Sermaye Kanunu", Ağustos 1992'de ise "Merkez Bankası Kanunu" yürürlüğe konulmuştur. Azerbaycan'da, Ağustos 1992'de yeni bir para birimi olarak "manat" piyasada işlem görmeye başlamıştır (Akdoğan, 2007: 67).

Ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla Azerbaycan ile Türkiye arasında anlaşmalar yapılmıştır. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma ve Türkiye İle Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması gibi. Böylece, ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik hukuki alt yapı tamamlanmıştır (Mikail, 2012: 36). Türk iş adamlarının Azerbaycan'da telekomünikasyondan gıdaya, lokantadan fabrikaya her türlü alanda yatırımları bulunmaktadır. Ayrıca inşaat sektöründe de Türkiye işadamlarının orada yaptıkları projeler çok yüksek bir yüzdeye sahiptir. Azerbaycan'ın en büyük havalimanı olma özelliğini taşıyan Haydar Aliyev uluslararası havaalanı bir Türk şirketi olan ENKA Holding tarafından yapılmıştır(İsmayılov, 2007: 53).

Azerbaycan'da inşaat sektörü, enerji alanındaki altyapı projeleri nedeniyle 2002 yılından itibaren oldukça yüksek bir büyüme sergiledi. Azerbaycan'da Türk firmalarının doğrudan yatırımları 4,5 milyar dolara, yüklenici projelerinin toplam tutarı ise 2,9 milyar dolara ulaştı. Türkiye'nin enerji konusunda transit ülke olmasında önemli rol oynayan Ceyhan, petrol taşımacılığında, Batı Avrupa enerji pazarının merkezi Rotterdam'ın seviyesine ulaştırılmaya çalışılıyor. Hem iklim şartları hem de kapasitesi itibariyle Ceyhan buna müsait durumda. Bu nedenle birçok ulusal ve uluslararası şirket Ceyhan'da yatırım yapmaya sıcak bakıyor. Türkiye bu yatırımlardan maddi gelir elde etmenin yanı sıra söz konusu yatırımlarla, uluslararası arenada yükselmek için de bir şans yakalamış olacak. Türkiye'nin Ceyhan stratejisi SOCAR tarafından da destekleniyor. SOCAR'ın Ceyhan'da rafineri veya terminal kurması Ceyhan'ın büyük bir petrol terminaline dönüşmesine destektir. Ceyhan'ın büyük bir petrol terminaline dönüşmesi petrol şirketlerinin Rusya destekli boru hattı projesi olan Burgaz-Dedeağaç'ın rakibi Türkiye destekli Samsun-Ceyhan'a ilgi göstermesine neden olabilir. Şirketlerin Samsun-Ceyhan Boru Hattı'na ilgisinin artması ise boru hattının petrole doldurulmasında sorununun yaşanmaması anlamına geliyor (Ablay, 2014: 51).

3.1. Azerbaycan Türkiye İlişkilerinde Enerji Projeleri ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

Azerbaycan ve Türkiye arasında, Türkiye'nin Hazar petrolerinden yararlanması için, birçok projeler yapılmıştır. Son yıllarda Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikası petrole ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na endekslenmiştir (Arslan, 2011: 59).

Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin dikkat çekici yönlerinden birisi de enerji konusudur. Bugün gelinen noktada enerji ve enerji kaynağı olarak petrol ve doğalgaza atfedilen önem ekonomik nedenlerin yanında onun stratejik ve siyasi konumu ile de doğrudan ilişkilidir.

XXI. yüzyılın başları itibariyle dünya siyasasının temel eksenini, enerji kaynakları, bu kaynakların kontrolü ve enerji arzı güvenliği etrafında cereyan ediyor. Petrol ve doğalgaz bağlamında dünyanın en önemli enerji kaynaklarına sahip olan Hazar havzası ve bu coğrafyada yer alan Azerbaycan'ın zengin enerji kaynakları tarihte büyük devletlerin-güçlerin ilgi odağı olmuştur. Azerbaycan'ın Abşeron yarımadasında petrol çıkarılmasının tarihi çok eskilere dayansa da özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çarlık Rusya'sında 1872'de iltizam sisteminin kaldırılmasından sonra batı sermayesinin ilgisini çekmiştir (Farzali, 2011: 166). Ünlü Nobel kardeşleri ve Rothshild başta olmak üzere Batı sermayesi bu

dönemden itibaren Azerbaycan'a-Bakü'ye gelmiş ve 1920'de Azerbaycan'da Bolşevik-Sovyet işgaline kadar geçen süre içerisinde ciddi ekonomik kazançlar elde etmişlerdi.

Azerbaycan ve Türkiye ekonomik alanda işbirliğini ileriye götürecek atılımları yapmış ve ortak projelere imza atmışlardır. İşbirliğine katılan bir diğer ülke Gürcistan olmuştur (Ablay, 2014: 51).

Kafkasya, Hazar ve Orta Asya ülkelerinin sahip oldukları doğal kaynakların dış dünyaya çıkabilmesi bir sorun olmuştur. SSCB döneminde merkez Moskova yönlü bir altyapı oluşturulması çöküş sonrası dönemde bölge ülkelerinin doğal kaynaklarını sadece Rusya üzerinden değil, kendi siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda dış pazarlara ulaştırılmasını gündeme getirmiştir. Bu konuda ilk adımlar Azerbaycan tarafından atılmıştır. Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden nakledilmesi yönünde bir düşünce ve irade ortaya koymuştur. Bu konu Elçibey döneminden itibaren gündeme gelse de gerçekleşmesi için uzun bir süre beklentiler karşılanamamıştır. Hazar petrolünün dış dünyaya ihracat edilmesinde siyasi, ekonomik ve jeostratejik unsurlar belirleyici rol oynadı ve XXI. yüzyılın başlarına kadar bu konu etrafında tartışmalar devam etti.

Genel olarak bakıldığı zaman petrolün dış dünyaya çıkarılmasında üç proje öne çıkmıştı;

1. Azerbaycan – Dağıstan – Çeçenistan – Rusya hattı veya Bakü – Novorossisk hattı,
2. Bakü – Supsa (Gürcistan) hattı,
3. Azerbaycan – Gürcistan – Türkiye hattı veya Bakü –Tiflis-Ceyhan (BTC).

Küreselleşen dünyada, sürekli artmakta olan enerji talebi, tüm ülkelerin yalnızca ekonomik değil aynı zamanda stratejik politikalarını da şekillendirmektedir. Türkiye Cumhuriyeti de bu durumda Hazar Havzası zengin hidrokarbon rezervlerini batı piyasalarına taşıyacak ekonomik, güvenli ve çevreye duyarlı taşıma sistemlerinin geliştirilmesine odaklanmıştır (Ablay, 2014: 51).

İlk Azerbaycan petrolü 28 Mayıs 2006 yılında Ceyhan limanına ulaşmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesi 13 Temmuz 2006'da resmi açılışı yapılmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesi birçok ülkeler için mümkün olmayan hayali bir proje olarak değerlendiriliyordu. 2 Haziran 2006 tarihinde ise Batı ülkelerine ihraç olunmaya başlamıştır.

Böylece boğazları ve Rusya'yı devre dışı bırakan, Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik önemini artıran ve Kafkasya'da siyasi istikrarı sağlama açısından önem taşıyan Doğu-Batı enerji koridorunun oluşmasındaki en kritik güzergâh gerçekleşmiş oldu (Süleymanov, 2013: 73-100).

Bu proje iki ülke açısından can damarı niteliği taşımaktadır. Türkiye açısından bakılacak olursa petrolün boğazlardan geçişi esnasında meydana gelebilecek bir kazanın olası zararlarından kurtulup ayrıca gelir elde etmektedir. Azerbaycan ise Hazar'da üretilen petrolü dünya piyasalarına en kısa sürede ve mümkün olan en az maliyetle aktarabilmektedir. BTC Co tarafından işletilen boru hattının toplam maliyeti 3 milyar dolardır. BTC boru hattı Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye topraklarından geçmektedir. Bu boru hattı Azerbaycan petrolünün dünya piyasalarına aktarılması için oluşturulmuştur. BTC boru hattının işletmesinde 8 ülkenin 11 şirketinin payı vardır. Bu şirketlerin çoğu batılı ülkelere aittir, fakat bu şirketler arasında iki Japon şirketi de yer almaktadır. Yıllık 50 milyon ton aylık 1 milyon varil kapasiteye sahip boru hattı tam kapasite ile çalıştığında dünya petrolünün % 1,3'ünü gerçekleştirecektir (Bağırzade, 2014: 6-17).

BTC'nin boru hattı uzunluğu 1776 km'dir. Bunun 440 km'lik bir kısmı Azerbaycan'dan, 260 km'lik kısmı Gürcistan'dan, 1076 km'lik kısmı ise Türkiye'den geçmektedir. Hat üzerinde 8 istasyon bulunmaktadır. Ceyhan Terminalinden bu güne kadar 2545 tanker ile 1.952 milyon varil ham petrol gönderilmiştir. Şirket açılışından sonra, BTC hatlarından artan bir grafikte petrol pompalamaya başlanmıştır. Fakat 2010 yılında 288.173 bin ton olan petrol miktarı 2011'de 257.145 bin tona 2012 yılında ise 250.345 bin tona gerilemiştir (Ablay, 2014: 56).

BTC boru hattının Türkiye bölümünün işletmeciliğini Botaş International Limited (BIL) şirketi yapıyor. Şirketin toplantılarında projenin devamlı bir şekilde zarar ettiğini ve sorunlar olduğunu söyleniliyor. BIL şirketinin genel müdürü İbrahim Palaz Habertürk gazetesine yaptığı bir konuşmada, boru hattının Türkiye ayağını işleten %100 kamu sermayeli BIL'in 2006 yılında hattın açılmasından 2010 yılına kadar geçen sürede uğradığı birikmiş zararın 31 milyon dolar olduğunu söyledi. Bugüne kadar faaliyetlerini sürdürmek için toplam 195 milyon dolar dış kaynak yani kredi kullandığını söyleyen Palaz, 2010 sonu itibariyle net borcun 91 milyon dolar olduğunu belirtti (Ablay, 2014: 56).

3.2. Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Türkiye ve Azerbaycan'ın ticari ve ekonomik ilişkileri diğer ülkeler ile mukayese edersek oldukça yüksek seviyededir. Fakat ortak bağlara sahip, kardeş bir kültürü paylaşan ve aynı dili konuşan iki ülkenin sahip olduğu potansiyeli yansıtmaktan uzaktır. Azerbaycan şu anda Kafkas bölgesinde ekonomik ve siyasi açıdan en istikrarlı ülkedir ve bu durum ülkenin yatırımını olumlu şekilde etkiliyor (Arslan, 2011: 45).

Ekonomik açıdan ülkenin en önemli özelliği zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip bulunmasıdır. Ülkenin bu potansiyeli daha 19. Yüzyılda keşfedilmiş ve Rus Çarlığı döneminden başlayarak ülke bir petrol üreticisi konumuna gelmiştir. 1940 yılında SSCB içinde petrol üretiminin %70'i bu bölgede gerçekleştirilmekteydi. Petrolün önemli bir kısmı Hazar Denizi'nden çıkartılmaktadır. Petrol ihracatındaki artış, özellikle 1997'den sonra ülkenin temel ekonomik göstergelerine olumlu katkı sağlamıştır (Alkan, 2010: 66-67).

Azerbaycan'ın uluslararası siyasi ve ekonomik sistemle bütünleşmesinde Türkiye'nin önemli bir konuma sahiptir. Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra Türkiye ile çeşitli alanları içeren ve aynı zamanda iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin hukuki altyapısını oluşturan 150 civarında çeşitli işbirliği, anlaşma ve protokoller imzalanmıştır. Ancak, bu anlaşmaların büyük bir kısmına çeşitli sebeplerden dolayı gereken sonucu verecek nitelikte çalışma durumu kazandırılmamıştır (Zengin,2010: 327). Elçibey döneminden itibaren H.Aliyev ve sonrası da dâhil olmak üzere ikili ilişkilere temel oluşturan bu anlaşmaların bazıları aşağıdakilerdir;

- Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması 01.11.1992,
- Kara Ulaştırması Anlaşması 01.11.1992,
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması 09.02.1994,
- Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması 09.02.1994,
- Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı ve İcra Planı 06.11.2007,
- Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması 06.11.2007 (www.dtm.gov.tr, 2011).

Yapılan bu anlaşmalar Türkiye ile Azerbaycan arasındaki iktisadi ve ticari ilişkilere zemin teşkil etmektedir.

İkili iktisadi ilişkiler açısından özellikle önemli olan anlaşmalar: 1 Kasım 1992 tarihli “Ticari ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması”, 31 Temmuz 1996 tarihli “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Antlaşma” ve 1 Ocak 1998 tarihinden itibaren yürürlüğe giren “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması” olmuştur (Oğan, 2000: 75).

2000 yılı itibariyle Azerbaycan’da aktif faaliyet gösteren Türkiye şirketlerinin sayısı yaklaşık altı yüz olmuştur. Azerbaycan’da petrol dışı sektörler temel alındığında en fazla yatırımın Türkiye firmaları tarafından yapıldığı ifade edilir. Bütün bunlarla birlikte ticari ve ekonomik hayatın hemen her alanında, bankacılıktan tekstile, inşaattan telekomünikasyona kadar değişik sektörlerde faaliyet göstermektedir .

Azerbaycan ile Türkiye, karşılıklı ticari ilişkileri geliştirmek istemektedir. Azerbaycan ve Türkiye ekonomileri aslında birbirlerini tamamlar niteliktedir. Türkiye ekonomisi dışa dönük ve imalat sanayisi ağırlıklı bir yapılanma görüntüsü ile dikkatimizi çekerken; Azerbaycan ekonomisi daha çok ham madde ağırlıklı yönüyle dikkatimizi çekmektedir. Türk yatırımcılar, Azerbaycan ekonomisinde özellikle petrol dışı alanlarda ağırlığa sahiptirler. Geçiş dönemi ekonomisini tüm benliğinde yaşayan ve yatırıma ihtiyacı bulunan Azerbaycan’a, Türk sermayesinin katkısı önemli boyutlardadır (Gürler, 2015: 149).

İkili ekonomik ilişkiler için önemli olan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) ilk toplantısı 25 Şubat 1997’de gerçekleştirilmiş ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yönünde karar alınmıştır. İkinci böyle bir toplantı 29 Mart 2001 tarihinde gerçekleştirilmiştir, fakat bu toplantı karşılıklı olarak oldukça gergin bir havada geçmiştir (Oğan, 2000: 75).

Azerbaycan ve Türkiye’nin iktisadi ilişkileri Haydar Aliyev döneminde sıkıntılı olarak nitelendirilmiştir. Haydar Aliyev yönetiminden önce Ebulfez Elçibey döneminde “Ticari ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır ve taraflar birbirlerini “en çok desteklenen ülke statüsü” kazanmıştır. Fakat sonraki dönemlerde anlaşmanın uygulanmasında sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Konunun 17 Eylül 2001’de Bakü’yü ziyaret eden Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ile üst düzey görüşme sırasında basın önünde dile getirilmesi, taraflar arasında kısa süreli gerginliğe neden olmuştur. Bu sorun ve bunun yanında Türkiye’nin Azerbaycan ile olan ticaretinin yetersizliği, Azerbaycan’daki Türk yatırımlarının düşük düzeyde olması konuları

Ocak 2003 başlarında Bakü’de bulunan AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından da dile getirilmiştir (Akdoğan, 2007: 60).

Azerbaycan’ın uluslararası arenada Türkiye’nin ihracatı içindeki yeri % 0.84 ve ithalattaki yeri ise % 0.16 olmuştur. Azerbaycan’ın Türkiye’nin toplam dış ticareti içindeki yeri ise % 0.04’tür. Türkiye’den Azerbaycan’a yapılan ithalat, 1991 yılından itibaren gelişen siyasi ve ekonomik ilişkilere paralel olarak Türk işadamlarının bu ülkeye olan yoğun ilgisi ve Türk şirketlerinin Azerbaycan piyasasında şube açması sebebiyle sürekli yükselmiştir. Azerbaycan’ın bağımsızlığın ilk yıllarında, bu ülke ile ekonomik ve ticari ilişkilerde üstünlüğe sahip olan Türkiye, zaman içinde hem diğer ülkelerin bu pazara girmesi hem de yerel müteşebbislerin artık kendi ayakları üzerinde durmaya başlaması ve kısmen yerel üretime geçmeleriyle birlikte bu üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Türkiye’nin Azerbaycan’a ihracatındaki azalmanın başlıca sebeplerinden biri de Türk yüklenici firmalarının üstlenmiş oldukları taahhüt işlerinin büyük ölçüde tamamlanmış olması ve inşaat sektöründe yeni projelerin başlamamasından kaynaklanmıştır. Azerbaycan’ın bağımsızlığından itibaren başta bavul ticareti olmak üzere kayıt dışı ticari işlemler göz önüne alındığında, iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin resmî verilerden daha fazla olabileceği tahmin edilmektedir (Akdoğan, 2007: 61-62).

İki ülke arasında 1991’den itibaren gelişen siyasi ve ekonomik ilişkilere paralel olarak dış ticaret hacmi artmıştır. Bu karşılıklı ticaret hacmi, 1998’de Rusya’da yaşanan “Rusya Ekonomik Krizi” sonrası, rublenin devalüe edilmesinin de etkisi ile Rus malları Azerbaycan pazarında mutlak fiyat avantajı sağlamış ve Azerbaycan halkının da gelir seviyesinin düşük olması sebebiyle bu ürünler, Azerbaycan’da talebi belirleyici faktörler haline gelmiştir. Bu gelişmelerin sonucu, Azerbaycan’da Türkiye’den gelen mallara olan talep azalmıştır. Bu durum, Azerbaycan’da iş yapan Türkiyeli işadamlarını da doğrudan etkilemiştir. 1999 yılında Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticari verilerde geçmiş yıllara oranla düşüş görülmüştür. Azerbaycan’da 1996, 1997 ve 1998 yıllarında en fazla ithalatın yapıldığı ülke Türkiye iken; 1999 ve 2000 yıllarında ise Türkiye, Rusya’dan sonra ithalatın en fazla yapıldığı ikinci ülke konumuna gerilemiştir. İhracatın düşmesinde önemli etkenlerden biri de üstenci firmaların üstlenmiş oldukları taahhüt işlerinin büyük ölçüde tamamlanmış olması ve yeni büyük projelerin başlanmamasıdır. Türkiye’nin Azerbaycan’a ihracatı, 2001 ve 2002 yıllarında yeniden artmaya başlamıştır. (Mikail, 2012: 70-71).

Azerbaycan'a ihraç edilen mallar şunlardır: Eczacılık ürünleri, elektrik enerjisi, sentetik deterjanlar, otomobil lastikleri, otomobiller, akümülatör, mobilya, inşaat malzemeleridir. Ayrıca tekstil sanayi için makine ve teçhizat, trikotaj ürünler, kozmetik ürünler, plastik mamul eşya, telekomünikasyon teçhizatı, kablolar, ağaç imali için makinalar, elektrik malzemeleri, her türlü giyim eşyaları (Doğan, 2001: 113).

1998-1999 yıllarında Azerbaycan ihracatının yönündeki değişimin en önemli nedeni erken petrolün ihracatının başlanmış olmasıdır. 2000 yılı Ocak-Ağustos dönemi içerisinde Bakü-Novorossisk Kuzey petrol hattıyla 365.879 ton erken petrolün ihracatı gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın BDT dış ülkelere gerçekleştirdiği ihracat ürünlerinin %91,5'i petrol ve petrol ürünlerinden olmuştur (Avrasya Dosyası, 2000:3).

Azerbaycan'dan Türkiye'ye ithalatı yapılan mallar şunlardır: Benzin, pamuk, dizel yakıtı, ham petrol, polietilen, deri, ham alüminyum, bakır, kurşun, alkollü içecekler, çeşitli sebze ve meyveler, yün, gübre, demir-çelik, meyan kökü, plastik ürünler, çay (Doğan,2001: 113-117).

Türkiye ve Azerbaycan'ın ticaret ilişkilerinde Türkiye için her yıl ticareti daha faydalı ve ticaret fazlalığı olmuştur. Yani son yıllara kadar Türkiye lehine ticaret fazlası devam etmekteydi. Fakat son dönemlerde mineral yakıtlar ithalatındaki artış nedeniyle Azerbaycan'dan yapılan ihracat daha hızlı bir şekilde artmıştır (Ablak, 2014: 150).

Sonuç olarak, Azerbaycan ve Türkiye ekonomileri devamlılık olarak birbirlerini tamamlamaktadır. Türkiye ekonomisi, Azerbaycan ekonomisine göre daha çok imalat sanayisi ağırlıklıyken, Azerbaycan iktisadiyatı ise Türkiye ekonomisine göre daha çok ham madde ağırlıklı görüntü sergilemektedir.

Son yıllarda özellikle mineral yakıtlar ithalatındaki artış nedeniyle, Türkiye'nin Azerbaycan'dan yapmakta olduğu ithalatın, bu ülkeye yapılan ihracattan daha süratli bir şekilde arttığı gözlenmektedir (Arslan, 2011: 47).

3.3. Askeri İşbirliği ve Güvenlik

Azerbaycan-Türkiye askeri ilişkileri gündemde olan bir konudur. Bazı dönemlerde bu ilişkiler daha da çok belli oluyor. Örneğin, Azerbaycan-Ermenistan cephesinde gerginlik yaşandığı dönemlerde Türkiye askerlerinin Azeri askerlerine desteği; Ağustos 2008 tarihinde kuzeyden ve güneyden Azerbaycan'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne yönelik tehditler arttığında; Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ,Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı ve başka önemli enerji nakil hatları saldırıya maruz kaldığında iki ülkeninde birlikte güvenliği artırmasında medyada gündeme getirilmiştir (Cefersoy, 2012:150).

Sadece yukarıda belirttiğimiz dönemde değil daha öncelerden de Azerbaycan ve Türkiye arasında askeri ilişkiler mevcuttur. 20. yüzyılın başlarında Türkiye ve Azerbaycan toplumlarının birbirlerinin yaşam mücadelelerine farklı boyutlarda da olsa yaptıkları katkılar da vardır. Örneğin, Çanakkale Savaşı'na Azerbaycan'dan gönüllü katılımlar, Azerbaycan'ın bağımsızlık uğruna yapılan mücadelede Türkiye'den gelen destek, Kurtuluş Savaşı'na Azerbaycan'dan yapılan maddi katkılar. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri denince ilk akla gelen konular arasında mutlaka askeri ilişkiler de yer almaktadır (Cefersoy, 2012:151-153).

Azerbaycan-Türkiye askeri ilişkilerinin daha iyi anlaşılması için iki ülkenin de askeri konuların dış politikada tuttuğu yeri incelenmesi gerekir. Çünkü ikili askeri ilişkilerin genel olarak bu iki ülke için askeri konuların taşıdığı önemi değil, askeri konuların bu iki ülkenin dış politikasında tuttuğu yerin önemidir.

Azerbaycan-Türkiye askeri ilişkilerinin daha iyi anlaşılması açısından göz atılması gereken bir diğer konu da her iki ülke askeri konuların dış politikada tuttuğu yerdir. Çünkü ikili askeri ilişkilerin genel olarak ikili ilişkilerde tuttuğu yer sadece ilişkilerin genel ruhundan değil, aynı zamanda genel olarak bu iki ülke için askeri konuların taşıdığı önem ve askeri konuların bu iki ülkenin dış politikasında tuttuğu yerden kaynaklanmaktadır.

Türk dış politikasında resmi söylemde ilk vurgu barış üzerinedir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ve çeşitli ülkelerdeki Türkiye Büyükelçilikleri, Mustafa Kemal Atatürk'ün 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' ilkesi doğrultusunda barışçı, gerçekçi ve tutarlı bir dış politika izlendiğini mutlaka vurgularlar. Fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihine azıcık bilenler Mustafa Kemal Atatürk'ün Birinci Dünya Savaşı'nı ve İstiklal Savaşı'nı yaşamış bir ülke olarak Türkiye için koyduğu bu hedefin aslında bir söylem olmaktan öteye gidemediğini

bilirler. Gerçi Türkiye o tarihten sonra uzun süre hiçbir savaşta yer almamıştır. Ama yine de İkinci Dünya Savaşı sırasında, Soğuk Savaş ortamında, PKK terörü nedeniyle hemen hemen tüm komşularıyla, Yunanistan ve Suriye'nin, SSCB ve Ermenistanla da toprak iddiaları, Irak ile sınır aşan sular, İran ile PKK rejim ihracı ve diğer konulardan dolayı Türkiye sürekli tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle de iç ve dış tehditler Türkiye gündeminde her zaman ilk sırada yer almıştır (Cefersoy, 2012:153).

Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti için güvenlik kavramı da çok önemlidir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesinde “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesinin hemen ardından vurgulanan kavramlar “güvenlik” ve “istikrardır”. Böylece dış politikanın temel hedefi ülke güvenliğinin sağlanmasıdır. NATO, Türk dış politikasında en önemli yapı olarak ön plana çıkarılmaktadır. Türk dış politikasında ikili askeri ilişkilerin önemi belirleyiciliğinin olması, Türkiye'nin çok uluslu askeri müdahalelere katılımı ve sınır ötesi askeri harekâtları, “askerin” iç ve dış politikada özellikle 1980'lerde ve 1990'larda artan rolü dikkat çekmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu birkaç yıl önce Türkiye'nin “3 tarafının denizlerle, 4 tarafının da düşmanlarla çevrili olması” söyleminden kurtulmasını ve Türkiye'nin dış politikasının “sıfır sorunlu dış politika” olmasını hedeflemiştir.

Azerbaycan için de askeri güvenlik ülkenin dış politikasında önemli yer almaktadır. Daha bağımsızlığı kazanmak ve korumak için olan savaşlarda, aynı dönem Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiğinde güvenlik Azerbaycan için en önemli konu olmuştur. Aynı zamanda kuzeyden ve güneyden ülkenin bağımsızlığına yönelik tehditler de sebep olmuştur.

Güvenlik enerjisiyle beraber Azerbaycan dış politikası için öncelikli konulardan biri oldular. Azerbaycan bağımsızlıktan sonra ulusal güvenlik politikası ve bölge bütünlüğünün korunması için, 23 Mayıs 2007'de “Ulusal Güvenlik Doktrini ” kabul olunmuştur. Doktrinde, Azerbaycan'ın varlığı, iç ve dış tehdide karşı alınacak önlemlerin bir bütünü oluşturuluyordur. Genel olarak Azerbaycan'ın bölgenin askeri olmasına karşı olduğu belirtiyor. Ulusal Güvenlik Doktrininde vurgulandığı gibi kitle imha silahlarından tamamen arındırılma ve bölge ülkelerinin birbirlerinin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne mutlaka saygı duymaları gereklidir hususlarına Azerbaycan ideolojik olarak katılıyor (Cefersoy, 2012: 155).

Güvenlik konusunda Türkiye ayrıca, Azerbaycan'la 11 Ağustos 1992'de, Gürcistan'la 14 Temmuz 1997'de Askeri Eğitim ve İşbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Her iki ülkeyle

günümüze kadar üst düzeyde Askeri Diyalog toplantıları yapılıyor, sağlam ve devamlı bir askeri işbirliği zemini oluşturulmaya devam ediyor. Askerlerin Eğitilmesinde üç ülkede bir birilerine destek ve yardımcı oluyorlar (Çelikpala, 2005: 159-199).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN POLİTİK İNCELEMESİ

Azerbaycan'ın birinci Cumhurbaşkanı Mutallibov Rusya ile siyasi ilişkiler düzenlemeyi izlese de, Türkiye ile ilişkileri geliştirmeyi çalışıyordu. Mutallibov'dan sonra iktidara gelen Ebülfez Elçibey Azerbaycan'ın dış politikasında stratejik tercihleri değiştirmeye çalışmış ve Türkiye, Azerbaycan dış politikasında özel bir konumda yer almıştır. Elçibey 24-27 Haziran 1992'de, ilk yurtdışı gezisini Türkiye'ye yaparak ilişkilerin geliştirilmesi yönünde ilk adımlar atmıştır. Ziyaret zamanı Ankara'da geçirilen Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİB) zirve toplantısına katılmıştır (Ablak, 2014: 44).

Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası dönemde yeni ülke kimliğini güçlendirmekte ve kendini uluslararası toplumun eşit bir üyesi olarak tanıtmaya çabalarında destekliyordur. Türkiye için Azerbaycan ortak dili, kültürü ve tarihi paylaştığı önemli ve kardeş bir ülkedir. Türkiye, yeni bağımsız olan Azerbaycan'ın karşılaştığı sorunlarda destekçi olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'ın Batı'ya çıkışını sağlaması en önemli yardımlarından biridir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in Batıyı ilk ziyareti, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in yardımı ile 1993 Aralık'ta Paris'e ziyareti oldu (Akdoğan, 2007: 49).

Haydar Aliyev'in vefatından önce ülkede yapılan seçkilerde oğlu İlham Aliyev %76,8 oylamayla babasının halefi olarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. İlham Aliyev'in dış siyaseti aynı doğrultuda devam ettiriyordur. Batı ile ilişkileri geliştirirken aynı zamanda İran ve Rusya'yı ihmal etmeden iktidarını sağlamlaştırıyordu. Dış politikayı esasen enerji üzerinden kurmuş ve bu alanda birçok anlaşma ve reformlar gerçekleştirmiştir (Hasanov, 2007: 62).

Türkiye Azerbaycan'ın en önemli sorunlarından biri olan Dağlık Karabağ sorununda da destek göstermiştir. Türkiye Ermenistan'a sınır kapılarını kapatmış ve çeşitli yaptırımlar uygulamıştır. Ayrıca uluslararası kurumların bu konuyu gündemlerine taşımasında da yardımcı olmuştur. Bunlardan ziyade İlham Aliyev Cumhurbaşkanlığının döneminin başlarında Azerbaycan-Türkiye ilişkilerin zayıfladığı ifade edilmekteydi. Bundan dolayı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde resmi olarak bir normalleşme görülmüştür ve bu durum

Dağlık Karabağ sorununda mühim olan avantajların kaybedileceği korkusunu uyandırmıştır. (Ablak, 2014: 40).

2009 yılı Protokollerinin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine maliyeti çok ağır olmuştur. Azerbaycan'la ilişkilerdeki soğukluk sadece Ermenistan'la normalleşen ilişkilerin çökmesiyle düzelmeye başlamıştır. Yani Türkiye'nin hem Ermenistan hem de Azerbaycan ile ilişkilerini aynı anda düzeltmesi imkânsızdır. Tüm bu karmaşık koşullara rağmen iki ülke Dağlık Karabağ sorununu barışçıl yollardan halletmek için her türlü yolu denemek zorundadır. Bu kriz Rusya'nın işine gelmektedir birçok siyaset bilimcinin de hem fikir olduğu gibi Rusya her ne kadar krizi çözmek istiyor gibi görünse de aslında bu sorunun bir parçasını da onlar oluşturuyor. Krizin çözülmesi demek Ermenistan'ın Rusya'ya ihtiyacının kalmayacağı ve Rusların etkinlik alanının daha gerilere çekileceği anlamına geliyor (Ablak, 2014: 46).

Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerini stratejik ortaklık boyutuna kaldırmak için 16 Ağustos 2010 tarihinde “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” ve 15 Eylül 2010 tarihinde “Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi (YDSK)” imzalanmıştır.

4.1.Azerbaycan-Türkiyenin Uluslararası Politikası (Tek millet, iki devlet)

Bu başlık altında Azerbaycan ve Türkiye'nin uluslararası politikalarını, “Tek millet, iki devlet” sloganından yola çıkarak incelenmiştir. Fakat öncelikle uluslararası sistemin yapısını özet şeklinde incelenmiştir.

Sistem kavramında uluslararası politika literatüründe kullanılmaya başlanması, II. Dünya Savaşı sonrası döneme rastlamaktadır. Uluslararası sistem kavramı, temelde devlet-merkezli bir nitelik taşımaktadır. En genel anlamda uluslararası siyasal sistemdeki güç dağılım biçimi ve sistemde yer alan devletlerin dış politikaları üzerindeki etkileri incelenmektedir. Uluslararası siyasi sistem Kaplan, “çevresinden farklılığı ile ayrılabilen değişkenlerin birbirileri ile olan içsel ilişkilerini ve bir değişkenler dizisinin dışsal değişkenler kombinasyonu ile olan dışsal ilişkilerini karakterize eden, tanımlanabilir düzenlilikler gösteren değişkenler dizisi” olarak tanımlar. Rosenau görece daha basit tanım tercih etmektedir. Ona göre sistem, bir çevre içerisinde var olduğu kabul edilen ve karşılıklı etkileşimle birbirileriyle ilişki içinde bulunan parçalardan oluşmaktadır (Türk, 2011: 29-30).

II. dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişiklikler dünyayı iki bloğa ayırdı. Bu iki egemen ülke arasında (Rusya ve ABD) cereyan

eden Soğuk Savaş yeni uluslararası sistemin en belirleyici özelliği olmuştur. Yaklaşık on beş yıl devam eden iki kutuplu sistem Soğuk Savaş döneminin ardından Küba krizinin ortaya çıkması ile gevşemiş ve iki blok arasında ilişkiler yumuşamıştır. (Sönmezoğlu, 2005:715). İki kutuplu dönemde alt-sistemlere ilişkin olay ve olguları ABD-SSCB rekabetine indirgeyen tahlillerle açıklamak mümkün değildir. Özellikle kendini Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde bölgesel çıkarı dayalı politikalar düzeyinde hissettiren çıkarı dayalı güç dengesi algısı günümüzde iyice belirginleşmiştir. Bu anlamda devletlerin dış politikalarında dini ve etnik faktörlerin birincil önem taşıdığını iddia eden değerlendirmeler ortaya çıkmıştır. Huntington'un "Uygarlıklar Çatışması" tezi buna en belirgin örnektir (Türk, 2010,33). Bu konuda 1950'li yılların ortalarından başlayarak, Charles McClelland, Morton A. Kaplan, Stanley Hoffman, George Modelski, Richard N. Rosecrane, Karl W. Deutsch, J. David Singer ve Kenneth Waltz gibi yazarların çalışmalarını inceleye bilirsiniz.

Azerbaycan Coğrafya olarak birçok küresel ve bölgesel aktörün etkili olduğu bir Kafkasya ülkesidir.

Azerbaycan bu küresel ve bölgesel sorunların odağında bağımsızlığını kazanmış bir ülke olarak sahip olduğu uluslararası konumunu borucu etkileri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır (Attar, 2013: 44).

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri çıkar üzerine kurulan uluslararası sistemde karşılıklı yarara dayalı bir yapı üzerine kurulmuştur. Dünyada eşsiz bir ilişki biçimi olan söz konusu durum tarihi, etnik ve dini ortaklığın birleştirici gücü ile reel siyasetin varlığını korumaktadır. Bu bakımdan ülkelerin iki büyük liderinin ifade ettiği sözlerde çok mükemmel anlatılmıştır: 14 Ekim 1921'de Azerbaycan'ın Ankara temsilcisi İbrahim Abilov'un güven mektubunu sunduğu toplantıda Atatürk'ün: "Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, kederi kederimiz" sözleri yaklaşık olarak 70 yıl sonra Haydar Aliyev tarafından "Biz bir millet, iki devletiz" sözleri ile karşılık bulmuştur. Günümüzde adeta sloganlaşan bu iki söylenen söz ülkelerin dününü, bugününü ve gelişme stratejisini net bir şekilde özetlemektedir.

Coğrafi yakınlık Türkiye'nin diğer Türk devletlerine göre Azerbaycan ile daha yakın bir ilişki kurmasını kolaylaştırmıştır. Bu ilişki bütün dönemlerden bu güne kadar daha da güçlenmiş ve gelişmiştir. 1917 yılında Çarlık Rusya'nın yıkılışı döneminde Azerbaycan bağımsızlık mücadelesinde idi. O dönem Bolşevik güçleri ve Ermeniler ortadaki karışıklıktan istifade etmekle Azerbaycan bölgesinde katliamlara başladılar. Bu katliamlara karşı Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun dört aylık bir mücadeleden sonra Bakü'yü

kurtarması Azerbaycanlıların hala unutulması mümkün olmayan bir kardeşlik mücadelesi olarak akıllarda kalmaktadır.

30 Ağustos 1991 'de egemenliğini ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk devlet Türkiye olmuştur. 9 Kasım 1991 tarihinde ise resmi olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsız ülke olmasını kabul etmiştir. 14 Ocak 1992'de Azerbaycan ile Türkiye arasında Protokol imzalanmış ve diplomatik ilişki kurulmuştur. Ayrıca Başkonsolosluk olarak görev yapmakta olan temsilciliği Büyükelçilik düzeyine yükseltmiştir. Ardından Türkiye'nin Azerbaycan ile ekonomik ve ticari ilişkilerinde büyük bir gelişmeler başlamıştır (Oğan, 2007;75). Türkiye'nin Azerbaycan'ı uluslararası arenada bağımsız devlet olarak tanıyan ilk devlet olmasını, çöken SSCB'nin ardından sınırdaki tehdidin azalması ve tampon işlevi görecek bağımsız bir devletin oluşması gibi stratejik bir gerekçe ile de açıklamak mümkündür (Kerimov, 2007; 60-61).

Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesi Sovyet Birliği'nin dağılması ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonraki döneme rastlamaktadır. İlişkilerin gelişmesine neden olan üç temel vardır. Bu gelişmelerden ilki Azerbaycan' da hükümetlerin ve buna bağlı olarak da iki ülke arasındaki ilişkilerin değişmesidir. İkinci gelişme iki ülke arasındaki duygusal ilişkilerin daha gerçekçi bir düzeye taşınmasına neden olan iktisadi faktörlerdir. Üçüncü gelişme ise Rusya, Ermenistan gibi bölgesel aktörlerin, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İngiltere, Fransa gibi bölge dışı aktörlerin ve NATO, AGİT gibi uluslararası kuruluşların Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde oynadığı roldür (Kerimov, 2007; 74).

Türkiye Azerbaycan'ın siyasi bağımsızlığının güçlenmesinin ancak ekonomik bağımsızlığını elde etmesi ve ekonomik olarak kalkınması ile mümkün olabileceği gerçeğini göz önüne alarak sahip olduğu ekonomik bilgi ve tecrübeleri devlet eliyle ve özel teşebbüsler aracılığıyla Azerbaycan ile paylaşmaya başlamıştır (Özdemir, 2003; 24-25).

Ermenistan ile Türkiye arasında yürütülen normalleşme süreci Türkiye - Azerbaycan ilişkilerini gerginleştirmiş ve bu da iki ülke arasındaki ilişkilerin kırılğan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu güne kadar iki ülke liderlerinin, ilişkileri sürekli olarak dost ve kardeş ilişkisine benzetmiş olmaları, ilişkilerin "bir millet, iki devlet" olarak tanımlamış olmaları, ilişkilerin söylem düzeyinde kaldığını göstermiştir. Bu durum ilişkilerin söylemden reel politik düzeyine geçmesi gerektiğini göstermektedir. İki ülke ilişkileri yeni parametreler çerçevesinde tekrar analiz edilmelidir (Ekşi, 2009: 95).

Soğuk Savaşın sona ermesi uluslararası sistemde küresel barışa ve güvenliğe yönelik tehditlerin özelliklerinin değişmesinde önemli bir etken olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki işbirliği bölgesel güvenlik açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü bu iki komşu ülke arasındaki ikili ve çok yönlü ilişkiler, iki kardeş milletin çıkarlarına hizmet etmekle birlikte hem küresel hem de bölgesel barışın ve istikrarın sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Karşılıklı saygı temeline dayanan Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri sadece siyasi alanda değil ekonomi, ticaret, eğitim, ulaştırma, telekomünikasyon, tarım, sosyal güvenlik v b. her alanda geliştirilmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin kanuni temelini imzalanan 200'e yakın anlaşma oluşturmaktadır. Ülkeler arası üst düzey temaslar, ziyaretler düzenli ve sık bir şekilde devam etmektedir (Zengin, 2010: 309-311).

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerini değerlendirebilmek için, bu dönemin genel siyasi konjonktürünü ortaya koymak ve Azerbaycan'daki siyasi gelişmelerin en önemli dış faktörü olan Rusya'nın pozisyonuna dikkat etmek gerekir. Zor siyasi koşullarda iktidara gelen Haydar Aliyev, dış politikasının genel çerçevesini belirlerken Rusya esas unsur olmuştur (Kerimov, 2007: 60-614 Mart 2001 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Türkiye'ye gelmiş ve TBMM'yi ziyaret ederek Genel Kurul'da milletvekillerine hitap etmiştir. Haydar Aliyev, Türkiye ile Azerbaycan'ın stratejik ortak olma konumuna geldiğini vurgulayarak ilişkilerin iyi bir durumda olduğunu belirtmiştir (Kerimov, 2007: 65). 9 Şubat 1994'de Süleyman Demirel ve Haydar Aliyev tarafından 10 yıl süre için imzalanan "Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma" ile Azerbaycan petrolünün dış pazarlara Türkiye üzerinden ulaştırılması konusunda Elçibey iktidarı sırasında varılan mutabakatın geçerli olduğu ifade edilmiştir (Zengin, 2010: 315-317).

Türkiye ile Azerbaycan ikili ilişkilerin yanı sıra, Gürcistan'ın da katılımıyla üçlü ilişkiler de geliştirmişlerdir. Bu çerçevede, 28 Nisan 1998'de Türkiye'nin Trabzon ilinde üç ülke liderinin yaptıkları bir saatlik görüşmede Kafkasya'da yaşanan sorunlar tartışılmıştır. Benzer bir toplantı, 29-30 Nisan 2002 tarihleri arasında yine Trabzon'da, Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer' in, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Sevardnadze'nin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı sonucunda zirveye katılan ülkelerin İçişleri Bakanları arasında Terörizm, Örgütlü Suçlar ve Diğer Önemli Suçlarda Mücadelede İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır (Kalafat, 2004:386-387).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki siyasal ilişkiler çok boyutlu ve yoğun olma özelliğini sürdürmüş ve bugün de bu özelliğini korumaktadır. Her ne kadar iki ülke bu kavramı başkalarıyla da ilişkilerinde sık-sık kullansalar bile, Azerbaycan ve Türkiye'nin "stratejik ortaklık" kavramını içi en dolu olarak birbirileri için kullanabilecekleri tartışma götürmez gerçekliktir (Zengin, 2010: 216).

4.1.1. Uluslararası Alanda İşbirliğine İkili İlişkiler

İkili İlişkiler ve Uluslararası Alanda İşbirliği 21 yıl zarfında Türkiye-Azerbaycan arasında her düzeyde birçok ziyaretler olmuştur. Türkiye, Azerbaycan'ın güçlenmesi ve uluslararası planda gereken yerini kazanması için her türlü destek göstermiştir. Bu güne kadar Türkiye ve Azerbaycan siyasal, kültürel, iktisadi, askeri, sosyal ilişkiler başta olmak üzere tüm alanlarda ortaklık oluşturmuşlar, esasen bölgesel çapta etkili sonuçlar doğuran önemli projeler gerçekleştirmişlerdir.

Azerbaycan ve Türkiye'nin uluslararası örgütlerde yeterinden fazla görüşmeler yaptıkları söyleyebiliriz. Azerbaycan BM, İKT, NATO, Avrupa Konseyi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Ekonomik İşbirliği Örgütü, Türkçe konuşan Devletler Birliği ve benzeri kuruluşların bünyesinde de Türkiye ile yararlı işbirliği yapmaktadır (Veliyev, 2012: 17).

Türkiye ile Azerbaycan arasında uluslararası ve bölgesel platformlarda mevcut olan yapıcı işbirliği çerçevesinde her konuda Türkiye Azerbaycan'ı, Azerbaycan da Türkiye'yi desteklemektedir. Mesela Azerbaycan'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 2012-2013 dönemi geçici üyeliğine seçilmesi için Türkiye gereken desteği sağlamıştır. Türkiye Azerbaycan'ın uluslararası güvenlik ve barışa hizmet eden göreve seçilmesinden büyük memnuniyet ve gurur duymuştur. Azerbaycan'ın 20 yıl gibi kısa bir sürede BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine 155 oy alarak seçilmesi dünya kamuoyu tarafından takdirle karşılanmıştır. Türkiye'nin 2009-2010 yılları arasında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyeliğini yürütmesinden sonra Azerbaycan'ın da 2012-2013 yılları için bu görevi alması her iki ülke için uluslararası prestiji elde edebilmesini göstermektedir (Veliyev, 2012: 19).

Türkiye ile Azerbaycan bu prestiji korumak için farklı platformlarda işbirliği yapmaktalar. Mesela Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı gibi bölgesel teşkilatlarda işbirliğini devam ettirmektedir.

Ayrıca Türkiye, Azerbaycan ve NATO arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için her türlü katkıyı sağlamaktadır. Türkiye ile Azerbaycan'ın Türk Dünyası için ortak faaliyetlerine özellikle dikkat etmek gerekir. 2009 yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi kurulmuş, Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 9. Zirvesi Nahçıvan'da gerçekleştirilmiş. 3 Ekim 2009'da Nahçıvan Anlaşmasıyla İstanbul'da düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirvesi Konsey'in kurumsallaşmasının temeli atılmıştır. Türk Konseyi ilk zirvesini 20-21 Ekim 2011 tarihlerinde Astana'da gerçekleştirmiştir (Veliyev, 2012:20-31).

İlk defa 25 Mayıs 2005 tarihinde Bakü'de Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye devlet başkanları tarafından Bakü-Tiflis-Ahılkelek-Kars demiryolu hattı hakkında üçlü bir bildiri imzalanmıştır. Akabinde 7 Şubat 2007 tarihinde Gürcistan'ın Başkenti Tiflis'te Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, dönemin Gürcistan Devlet Başkanı Mihayıl Saakaşvili ve dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımıyla gerçekleşen görüşmede Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı projesine dair Tiflis Deklarasyonu imzalanmıştır. Demiryolu hattının Ermenistan'dan geçmesine izin verilmemesi üzerine, ABD, bu durumdan duyduğu ciddi rahatsızlığı dile getirmiş ve projeye verdiği finansal desteği kesme kararı almıştır. İmzalanan projeye göre demiryolu hattı vasıtasıyla yılda 1 milyon insan ve 15 met kargo taşımacılığı yapılması planlanmıştır (Çelikpala,2013: 17). Ayrıca Trans-Avrupa ve Trans-Asya demiryolu şebekelerinin birleştirilmesi ile de yolcuların ve ihraç edilen malların Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'den geçerek Avrupa ve Asya'ya ulaştırılması hedeflenmiştir. Kars-Ahılkelek demiryolu hattının toplam uzunluğu 105 km'dir. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesinin finansmanı, 21 Şubat 2007 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in imzaladığı kararnameye göre Azerbaycan Devlet Petrol Fondu ve Türkiye tarafından karşılanmaktadır (www.oilfund.az, 2017). Bahsedilen projenin toplam maliyeti 422 milyon dolar olarak hesaplanmıştır.

Türkiye ve Azerbaycan'ın dış politikalarında beraber hareket etme her zaman yol gösterici bir nitelik taşımıştır. Türkiye kardeş Azerbaycan'ın topraklarının işgal edilmesine tepki olarak Ermenistan'la sınır kapısını kapatmıştır. İkili ilişkiler bakımından bir devletin başka bir devlet için üçüncü bir ülkeyle olan sınırını kapatması ilişkilerin benzersiz olduğunun bir göstergesidir. İki ülkenin yakın işbirliği yürüttüğü temel konulardan birisi Dağlık Karabağ sorunudur. Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrasında karşı karşıya kaldığı Dağlık Karabağ sorununun da Azerbaycan'ın haklı olan pozisyonunu uluslararası arenada ve ikili görüşmelerde gündeme getirmeye çalışmıştır.

Türkiye, bütün uluslararası örgütlerde Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından işgal edilen Azerbaycan topraklarının boşaltılmasını, bu konuyla ilgili BM kararlarının yerine getirilmesini ısrarla talep ediyor ve sorun çözüm buluncaya kadar Ermenistan ile sınır kapılarını açmamakta kararlıdır.

Türkiye ile Azerbaycan arasında hemen her alanda karşılıklı konuşmalar ve hemen hemen her alanda işbirliği yapmak çabaları mevcuttur. 2010 yılında geleneksel ortaklığın, dayanışma kararlılığının doğal bir yansıması olacak şekilde Türkiye Cumhurbaşkanı Sayın Abdullah Gül'ün Azerbaycan'ı ziyaretleri sırasında 16 Ağustos 2010 tarihinde Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalanmıştır.

'Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması' ile iki ülke arasında askeri anlaşma resmi olarak kurulmuştur. Anlaşmanın 2. maddesinde "tarafardan birinin saldırıya uğraması durumunda diğer ülkenin tüm kabiliyetlerini kullanarak diğerine yardımda bulunacağı" yönündeki ifadeler iki ülke askeri ilişkilerindeki en önemli eksikliği ortadan kaldırmış ve 'stratejik ortaklık' yapısı tam anlamıyla kurulabilmiştir (www.tbmm.gov.tr, 2010).

4.1.2. Uluslararası sorunlar

Görüldüğü gibi, Azerbaycan dış politikası farklı uluslararası aktörlerin çapraz baskısı altında şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Hazar Denizi'de İran ve Türkmenistan'a karşı Rusya'nın desteğini almaya çalışan Azerbaycan, öte yandan Rusya'nın karşı çıktığı NATO ile yakınlaşma sürecini yürütmekte, yine Rusya'nın karşı çıktığı ve bu ülkeyi devre dışı bırakacak doğu batı yönünde alternatif bir hattın oluşturulması çabalarının merkezinde yer almaktadır. Azerbaycan yönetimi, bir nomenklatura darbesine karşı, iç siyasal dengelerin iki komşu ülke, Ermenistan ve İran ile daha büyük sorunlar yaşama tehdidi ile de karşı karşıya bulunmaktadır. Karabağ sorununda ne Rusya, ne de ABD Azerbaycan'ın beklentilerine olumlu karşılık verecek şekilde hareket etmeye yanaşmaktadır. Rusya, Karabağ sorununun belirleyici aktörüdür ve Ermenistan ve Karabağ üzerindeki vesayetine zarar verecek bir strateji değişikliği bu ülkeden beklenemez. ABD yönetimi de güçlü Ermeni lobisi nedeniyle, Ermenistan'ı devre dışı bırakacak hiçbir politikaya destek vermemektedir. Aynı şeyleri AB için de söylemek mümkündür. Hatta AB, Ermenistan'ı, Türkiye ve Azerbaycan'ı devre dışı bırakarak kendini İran'a ulaştıracak bir kanal olarak görmektedir. Oysa Karabağ, Azerbaycan iç ve dış politikasının temel sorunudur (Alkan, 2010: 144-147).

XIX yüzyılın sonlarında Kafkasya'da yaşayan Ermeniler hızlıca teşkilatlanmaya başlamıştır. En önemli teşkilatlardan biri 1890 yılında kurulan "Taşnaksutyun Komitesi"

olmuştur. Komite, daha çok Doğu Anadolu'daki Osmanlı topraklarını kapsayan bir Ermeni devleti kurmayı hedeflemekteydi. Toprak peşinde olan Ermeni örgütleri, Çarlık Rusya'sı yönetimi altındaki topraklara ilişkilerini pek dile getirmemekteydi. Bunun nedeni, tarihsel süreçte hep işbirliği yaptıkları Ruslarla, ilişkiyi bozmama isteği olmuştur. Genelde iyi olan ilişkiler, 1719 yılında Çar I Petro'nun, Rus Ortodoks Kilisesi mensuplarına tanınan hakları ülkesinde yaşayan tüm Ermenilere de vermesi ile daha da güçlenmiştir. Bir yandan Çarlık Rusya'sının halkları kaynaştırma isteklerinin Ermeni milliyetçiliği ile çatışması, diğer yandan da Rus Ortodoks Kilisesinin Ermeni Gregoryan kilisesini kendisine birleştirme çabaları bu yakın ilişkiyi bir süre için zayıflatmıştır.

1905 yılı tarihe Ermeniler ile Azeriler arasındaki savaş yılı olarak geçmiştir. Azerbaycan'ın çeşitli yerlerinde, özellikle de Karabağ ve Gökçe bölgelerinde her iki taraftan karşılıklı olarak çok sayıda insan öldürülmüştür. Her iki toplumun gazetecileri o dönemde, Ermeniler ile Azerilerin arasında düşmanlık bulunmadığını ve olayların Ruslar tarafından tahrik olunduğunu dile getirmişlerdir. SSCB kurulduktan sonra bu olaylara değinilirken, her zaman bu olayların Çarlık yönetimi ile düzenlendiği ifade ediliyordu. Çarlık Rusya'nın bunu yapmasında nedeni ise işçi hareketlerinin engellenmeye çalışılması, toplumların Çarlığa karşı mücadeleden yayıldırılması için bir birlerine karşı mücadeleye yönlendirilmeleri gerektiği gösterilmekteydi. Bir sene devam eden bu silahlı mücadele, 1906 yılının Temmuz ayından itibaren genel bir sessizlik olmuştur. Önemli olayların yaşandığı 1906–1918 yılları aralığında Azeri ve Ermeni arasındaki arbede durulmuştur. Fakat 1917–1918 yıllarında gelişen olaylar, iki toplumu yeniden yüz yüze bırakmıştır. 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Rus Duması bırakılmış, Dumanın Kafkaslardan olan üyeleri Transkafkasya Federasyonu'nu oluşturmuşlardı. Bu tarihlerde Rusya'da iktidarı ele alan Bolşevikler “Milletlerin Haklar Bildirisi” ile her milletin kendi geleceğini tayin etmesi ilkesini kabul ettiklerini açıklamışlar ve bunun sonucunda bölgede bir güç boşluğu oluşmuştu. Aynı zamanda, Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne yönelik toprak taleplerinin ve Doğu Anadolu'da yaptıklarının cevabı mahiyetinde, Osmanlı ordularının Doğuya doğru harekât yapması beklenmekteydi. Aynı zamanda bu müttefiklerin Osmanlı'ya karşı Kafkasya'da bir güç oluşturma planlarıyla da uyuşmaktaydı. Ermeniler Taşnaklar yönetimi ile silahlanmışlardır. Böylece ermeni güçleri Doğu Anadolu'yla beraber Azerbaycan'a ait olan bölgelere de saldırmaya başlamışlardır. Rus ordusunda askeri eğitim almayan ve askeri donatı olmayan Azeriler için oldukça ürkütücü bir durum olmuştur. Mart ayı 1918'de de diğer bölgelerle beraber Ermenilerin Bakü'de toplu Azeri katliamları yaşanmıştır. Bu süreçte de Bolşevikler Milliyetçi Ermenilerle işbirliği kurmuştur, bu da olayın

ilginç yönlerinden birisi idi. Katliamların büyük boyutlara ulaşması Azerilerin Bakü'yü terk etmek zorunda bırakmıştır (Aliyev, 2006: 10-13).

1918 yılı Mayıs sonlarında anlaşmazlıkların daha da şiddetlenmesinden dolayı Transkafkasya Konfederasyonu dağılma sürecine girmiştir. Karabağ bölgesi ise, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edildikten sonra da onun içinde yer almaya devam etmiştir. 12 Ocak 1920'de Paris'te geçirilen Barış Konferansı zamanı Azerbaycan Cumhuriyeti resmi olarak kabul edilirken de, Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan'ın bir parçası olması uluslararası sistemde kabul edilmiştir. 15 Ağustos 1919'da VII Kurultayı'nın aldığı karar üzerine Azerbaycan yönetiminin geçici genel valisi Sultanov'la anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşma ile ortak bir konsey kurulmuş ve Karabağ bölgesinin yönetimi önemli ölçüde bu konseye havale edilmiştir. Bu anlaşmada Paris Barış Konferansında Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunun kabul edilmesi de gösterilmiştir (Taşkiran, 1995: 249-251).

27 Nisan 1920'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ruslar tarafından işgal edilinceye kadar, Azerbaycan'da Osmanlı ve İngiliz orduları olmuştur. Her iki ülkenin orduları da aynı Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan'ın bir parçası olmasını kabullenmişlerdir. Bu dönem içerisinde Ermeni teşekkülleri Karabağ bölgesinde bir kaç kez isyan çıkarmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Fakat Rusların özendirme ve yardımı ile 1920 yılın Nisan ayında büyük çaplı bir isyan çıkarılmışlardır. Azerbaycan olayları isyanı bastırmak için Karabağ bölgesine gittiği sırada, Bolşevik Rus ordusu XI. Kızıl Ordu bölgeyi ele geçirmişlerdir (Aliyev, 2006: 13).

18 Ekim 1991'de Sovyetler Birliği dağılmasından sonra Azerbaycan ikinci kes bağımsızlığını kazanmıştır. Daha öncesinde ise, 23 Eylül 1989'da Egemenlik Yasası, 25 Mayıs 1991'de Ekonomik Bağımsızlık Yasası, 30 Ağustos 1991'de Bağımsızlık Bildirisi Azerbaycan Yüksek Sovyet'i olan Azerbaycan parlamentosu tarafından onaylanmıştır. 9 Ekim 1991'de ise Azerbaycan Parlamentosu, Ulusal Ordunun kurulmasına dair karar almış ve kabul etmiştir. Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Ermenistan da bağımsızlığını kazanmıştır. 1991 yılının sonlarına doğru Ermenistan Cumhuriyeti parlamentosu, eski Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan'ın bir parçası olmasını onaylayan hiç bir uluslararası anlaşmayı kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Halen teorik olarak yürürlükte olan bu karar uluslararası alanda temel ilkelere birisi olan devletlerin toprak bütünlüğü ilkesini açıkça ihlal etmektedir. Fakat bu devletlerin uluslararası kuruluşlara üyelik süreci başladıktan sonra, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik işgalci politikasında taktik değişiklikler görülmeye başlanmıştır (Aliyev, 2006: 28). Yeni taktiğe göre öncelikle Dağlık Karabağ Azerbaycan'dan uluslararası kamuoyunda kabul edilecek bir şekilde ayrılması sağlanacaktır. Daha sonra ise

artık Dağlık Karabağ bölgesi tamamen bağımsız bölge olarak Ermenistan Cumhuriyetine birleştirilmesi gerçekleştirilecektir. 10 Aralık 1991’de yapılan referandumda geçmişte Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Artsakh olarak adlandırılmıştır. 6 Ocak 1992’de ise resmi olarak “Artsakh Ermeni Cumhuriyeti” ilan edilmiştir (Çıloğlu, 1998: 154).

Azerbaycan ve Ermenistan AGİK kurumun üyesi oldukları için Karabağ sorunu uluslararası bir boyuta çıkmıştır ve 30 Ocak 1992’de Prag’da yapılan toplantıda bu konu ilk kez tartışılmıştır. Bu görüşmeler zamanı Azerbaycan helikopteri Ermeni kuvvetlerinin roketi ile düşürülmüştür. Mültecileri taşıyan helikopterde en az 40 kişi ölmüştür. Bununla iki ülkenin ilişkileri daha da durulmuştur. 1992 Şubat ayının başlarında İran’ın uzlaştırıcı önerilerini iki taraf da kabul etmemiştir. Şubat’ın ortalarında ise Avrupa Parlamentosu Strazburg’da toplanarak bölgeye müşahit gönderilmesini karar vermişler. 20 Şubat Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Dışişleri Bakanları Moskova’da bir araya gelmiş ve yaptıkları görüşme sonrasında düzenledikleri basın toplantısında çatışmalara bir an önce son verilmesi ve yerleşim bölgeleri üzerinde kuşatmanın kaldırılması konusunda karar aldıklarını söylemişler. Ermenistan Dışişleri Bakanı Hovanisyan toplantı sonrasında, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Sadıkov’a Dağlık Karabağ Bölgesinin eski temsilcisi katılmazsa görüşmelerin başarısız olacağını söylemiştir (Takşiran,1995:165). En azından Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmalara ara verilmesinin karara alınması barış açısından olumlu bir gelişme olarak nitelendirilmiştir. İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti 24 Şubat’ta Karabağ bölgesine uzlaştırıcılık yapmak için ziyarete gelmiştir. Taraflar arasında barış ve ateşkes için karşılıklı anlaşmalar yapmaya çalışılırken Hocalı katliamı yaşanmıştır.

Mart ayı süresince karşılıklı saldırılar boy göstermeye devam etmiştir. 24 Mart 1992’de Helsinki’de AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi Karabağ’daki sorunu değerlendirmek için toplandı. Sonuç olarak Karabağ sorununun çözümü için Beyaz Rusya’nın Minsk şehrinde konferans çağırılmasını kararı alınmıştır. AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi’nin bildirisinin 9. maddesinde Azerbaycan, ABD, Almanya, Ermenistan, İsveç, Beyaz Rusya, Fransa, İtalya, Çek, Türkiye ve Slovak Federal Cumhuriyeti’nden oluşan 11 ülke AGİK Minsk Konferansının katılımcıları olmuşlardır. Minsk Konferansı’nın koordinatörlüğünü İtalya’ya verilmiştir ve konferansa başkanlık etmek için İtalyan temsilci Mario Rafaelli göreve getirilmiştir. İlk konferans Temmuz 1992’de Minsk’te geçilmiştir. 26 Mart 1992 tarihinde BM Güvenlik Konseyi’nin toplantısında, soruna müdahale etmeme ve AGİK’in girişimlerini destekleme kararı alınmıştır (Aliyev, 2006: 30-32).

Mario Rafaelli başkanlığında 1 Nisan 1992'de Roma'da Minsk Konferansı yapılmıştır. Konferans da yer alacak 11 ülkelerin temsilcileri katılmıştır. Aynı zamanda AGİK müşahit heyeti Bakü'yü ziyaret etmiştir. İran'ın arabuluculuk girişimleri Nisan ayının sonuna doğru artmıştır. 7 Mayıs 1992 tarihinde Tahran'da Azerbaycan Devlet Başkanı Vekili Yagub Memmedov, Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan ve İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani arasında sorunun çözümüne yönelik mülakat gerçekleştirilmiştir. Görüşme sonucunda Azerbaycan ile Ermenistan arasında sekiz maddeden oluşan bir anlaşma imzalanmıştır. Fakat anlaşma imzalandıktan iki gün sonra 9 Mayıs 1992 tarihinde Ermenistan'ın silahlı kuvvetleri Şuşa'yı, 17 Mayıs ise Karabağ bölgesini Ermenistan'a bağlayan Laçın'ı işgal etmiştir. Ermenistan'ın bu davranışı barışa yönelik tutumunda 'samimiliği' noktasında sorular sorulmasına neden olmuştur. Bu da barış konusundaki teşebbüslerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. 15 Mayıs'ta Azerbaycan'da Mutellibov'un devlet başkanlığı görevine geri dönme girişimi ters tepmiş ve muhalefeti beklediği seçimden önce iktidara taşınmıştır. Yeni iktidar eski DKÖB de dâhil olmak üzere toprak bütünlüğü konusunda hiç taviz vermeyeceğini ilk baştan belirtmiş ve ilk sınavını da 21 Mayıs 1992 tarihinde Helsinki'de gerçekleşen AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi toplantısında vermiştir. Bu toplantıda ABD temsilcisi bölgedeki tüm yabancı askeri güçlerin çekilmesini önermiştir. Ermenistan dışında Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü vurgulamak konusunda 51 ülkenin temsilcisi lehte oy kullanmıştır. Uyuşma sağlanmadığı için plan karara dönüşmemiştir. 15 Temmuz 1992'de Ermenistan Rusya ile 7. Rus askeri üssünün cumhuriyette kalması konusunda anlaşma imzalamıştır. Buna bir de Ermenistan'ın BDT üyesi olmasını ve 15 Mayıs 1992'de imzaladığı BDT Ortak Güvenlik Paketi anlaşmasına Azerbaycan'ın katılmadığını eklenirse, Rusya'nın desteğini alma bakımından Ermenistan'ın önemli bir avantaj elde ettiği söylenebilir (Taşkiran, 1995: 171-172).

3 Ocak 1993 tarihinde Kremlin'de ABD Başkanı George Bush ve Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin buluşmuşlar. Bu görüşte Azerbaycan ile Ermenistan sınırındaki çatışmalardan rahatsızlıklarını ifade etmekle, sorunun AGİK'in temel ilkeleri çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. 20 Şubat 1993'de Roma'da Azerbaycan, Ermenistan, ABD, Rusya temsilcileri ve Minsk Konferansı Başkanı Rafaelli'nin katıldığı görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmeler sonucunda taraflar ateşkesin tam olarak sağlanması ve Minsk Konferansı'nın resmen açılması için anlaşmalar da en azından ateşkesin sağlanması için bölgeye gözlemcilerin gelmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır.

8 Nisan 1993 tarihinde AB'ye üye ülkeler de çatışmaların durdurulması için Ermenistan hükümetine başvurmuştur. Olayla ilgili Ermenistan Savunma Bakanı Vazgen Manukyan, Kelbecerin işgaline Ermenistan ordusunun hiç katılmadığını ve olayın “Karabağ Ermenilerince gerçekleştirildiğini” iddiasını tekrarlayıp açıklama yapmışlardır (Aliyev, 2006: 37).

9 Mayıs 1992'de Ermenilerin Nahcivan'ın Türk sınırına yakın olan Sederek kasabasına saldırdılar. Nahcivan, Karabağ gibi, Azerbaycan'a bağlı bir özerk bölge idi. Nahcivan'a yapılan saldırıdan sonra Türkiye savaşa askeri müdahalede bulunma noktasına gelmişti. 1921 Moskova Anlaşması gereğinde Türkiye Nahcivan'ın garantörü durumunda olduğu için Ermeni güçlerinin muhtemel bir işgali karşısında Türkiye'nin askeri müdahale yetkisi bulunuyordu. Buna göre Türkiye Nahcivan sınırına ordu toplayarak gerekirse savaşımaya hazır olduğunu gösterdi. Türkiye'nin müdahale ihtimalinden Rusya rahatsız oldu. Ayrıca Ermeni milliyetçileri Nahcivan'ın “tarihi Ermeni toprakları” olduğunu iddia etmişlerdir. Nahcivan'ın adının aynı Karabağ gibi Ermenice olmaması bu iddiaları reddettirmiştir. Diğer yandan Nahcivan'ın genel nüfusu Azeri'dir. Bu sebeplerden dolayı Ermeni güçleri Nahcivan'dan çekilmiş ve Türkiye'nin askeri müdahalesine gerek kalmamıştır. 27 Mart – 5 Nisan 1993 yılında Ermeni ordusu Kelbecer bölgesini de işgal ettiler. Bu olayın ardından Azerbaycan'ı desteklediğini göstermek için Türkiye Ermenistan'la sınırını kapattı. Sınır kapatmanın temel amacı Ermenistan'ı daha fazla toprak işgal etmesinden caydırmak ve işgal ettiği topraklardan çekilmeye zorlamaktı. Ermenistan ile Türkiye kara sınırı bu güne kadar kapalıdır. Bunun dışında, Dağlık Karabağ çatışması sebebiyle Türkiye 20 yıldır Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmamıştır. Bugünkü günde, Türkiye'nin Azerbaycan'a karşı hareket ederek Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmesini beklemek gerçekçi olmazdır (Cornell, 1998: 51).

Büyük güçlerin bu çatışmaya yaklaşımları göz önüne alınırsa, Azerbaycan'ın bütün çatışma boyunca bazı sebeplerle tecrit edildiğini görmek çarpıcıdır. Rusya, ABD ve İran çatışma süresince Ermenistan lehine politikalar sürdürdüler (Cornell, 1998: 51). Azerbaycan'ı ise en çok destekleyen ülke Türkiye oldu. Cornell'e göre Ermenistan ve Azerbaycan'a yönelik politikalar güderken Türkiye'yi kısıtlayan dört unsur bulunuyor. İlk unsur dış ilişkilerde “herhangi bir maceracılığı” engelleyen Türkiye devletinin geleneksel karakterinden kaynaklanıyor. Bu çerçevede Türkiye Dağlık Karabağ çatışmasına askeri müdahalede bulunmadı, ancak Ermeni güçlerinin Nahcivan'a doğru yürümesiyle askeri müdahalede bulunmak için yasal dayanak aradı. O dönemde özellikle kamuoyunda yaygın bir şekilde Azerbaycan lehine yapılan yayınlar ve yine kamuoyunun olası bir askeri müdahaleye sıcak

bakabileceği bile ortadayken, Türkiye tek taraflı bir müdahalede bulunmaktan kaçınması özellikle not edilmesi gereken bir noktadır.

Türkiye’yi sınırlayan 1915 yılında baş veren Ermeni Soykırımı dördüncü unsur olarak nitelenebilir. Ermeni Soykırımı Türkiye ile ilişkilerin normalleşme çabalarını engellemektedir. Ancak soykırım konusunun çözülmesi konusunda Ermenistan ve Türkiye arasında kapalı bir uygunluk olduğu söylenebilir. Özellikle 2009 yılında imzalanan protokol metinleri incelendiğinde, iki ülkenin tarihsel boyutunun diplomatik ilişkilerin kurulacak bir alt komisyon ile araştırılması ve tartışılması planlanmaktadır. Buradan belli oluyor ki 1915 soykırımı Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve iki ülkenin sınırının açılmasında engel oluşturmamaktadır. Dağlık Karabağ sorununun sulh ile sonuçlanması Türkiye ile Ermenistan arasındaki diplomatik ilişkilerini düzene sokacaktır (Görgülü, 2014: 5).

Bu arada, Karabağ sorunu genel olarak Türkiye’nin Kafkasya’daki potansiyel etnik çatışmalara nasıl yaklaşacağını açıkça gösterdi: çatışmalar doğrudan müdahil olmadan anlaşmazlığın bir an önce çözümlenebilmesi için çaba göstermek ve bunu da genel olarak ikili ilişkiler çerçevesinden ziyade uluslararası kamuoyunun ve örgütlerin ilgisini bölgeye çekerek yapmaya çalışmak. Karabağ meselesi, aynı zamanda Türkiye’nin eski Sovyet cumhuriyetleri içindeki etnik çatışmalarda, özellikle çatışan taraflardan birisi de Türk ya da Müslüman kökenli ise tarafsızlığını koruma konusunda ne kadar zorlanacağını da ortaya koydu (Şihaliyev, 2004: 161).

4.2. Türkiye’nin İç ve Dış Siyaseti Bağlamında

Bu başlık altında Türkiye’nin siyasal sistemi ve 1939-2000’ci yılları kapsayan iç ve dış siyaseti incelenmiştir.

Temsili sistemi benimsemiş modern devletlerde iktidara gelen partiler yasama ve yürütme yetkisinin kullanan organları kendi bünyelerinde birleştirmektedirler. Bu da kuvvetler ayrılığının ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Bu durum hukuki ve resmi olarak farklı görevler oldukları kabul edilse de uygulamada bunların önemini kaybetmesi anlamına gelmektedir (Gönlübol, 2000:293).

Türkiye’nin anayasal tarihine bakıldığında da bunu görmek mümkündür. Kısaca öne çıkan özelliklerini belirtmek gerekirse; öncelikle 1921 Anayasası döneminde yasama ve yürütme arasında kesin bir ayırım yapılmadığı, “meclis hükümeti” yapısının benimsenmesi dolayısıyla yürütmenin yasamaya hâkim olduğu görülmektedir (Soysal,1964: 77).

1924'teki Türkiye anayasası ilk Cumhuriyet anayasası olması dolayısıyla yasama-yürütme ilişkisi daha farklı bir nitelik kazanmıştır. Bu dönem 1921-1946 tek partili rejim ve 1946-1961 çok partili rejim olmak üzere ikiye ayrılarak incelense de uygulamada aralarında büyük bir fark görülmektedir. Tek partili dönemde yürütme organının başındakilerle iktidardaki aynı kişiler olduğu için kuvvetler ayrılığının tam olarak gerçekleşmediği söylenebilir (Soysal, 1964: 102).

1961 Anayasasında, dış politikanın saptanması ve yürütülmesi ile ilgili doğrudan hükümler siyasal kurumların dış politikadaki hukuki ve gerçek rollerine bakış açısını inceleyecek olursak: yasama yetkisinin TBMM'de olduğu, yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'na ait olduğu, yargı yetkisinin ise bağımsız mahkemelerce kullanılacağı belirtilmiştir. Anayasanın 65. maddesinin genel bir kural olarak yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlarla yapılacak olan antlaşmaların "Büyük Millet Meclisi'nin bir kanunla uygun bulmasına bağlı olduğu belirtilmiştir. Ve 97. maddede de, Cumhurbaşkanının gerekli gördükçe Bakanlar Kurulu'na başkanlık ettiği, yabancı devletlere Türk temsilcisi gönderdiği, Türkiye'ye gelen yabancı devlet temsilcilerini kabul ettiği ve uluslararası antlaşmaları onaylayıp yayınladığı öngörülmüştür. 1982 Anayasası, 1961 Anayasasında yukarıda sayılan maddelerde yapılan değişikliklere sadık kalmış ve benzer düzenlemelerle geçerliliğini korumaktadır (Türk, 2010: 47).

Ancak yasama organının dış politikanın belirlenmesi konusunda etkisiz kalması gereği düşünülmemelidir. Yasama organı, sadece kanunu yapan veya hükümeti düşürme yetkisini taşıyan bir görevle değil, "forum" olarak da görülen faydalı bir ortam olarak da görülmelidir (Soysal, 1964: 258-260).

12 yıllık İsmet İnönü döneminin iç politikadaki en önemli ve dikkat çeken olayı, çok partili siyasi hayata geçiş için atılan adımlardır. Aslında demokrasiyle ilgili ilk adımları, Mayıs 1939'da toplanan CHP'nin 5. Kurultayında hükümeti murakabe etmekle ilgili olarak 21 kişilik bir Müstakil Grubun kurulmasından başlamıştır. Fakat hükümeti murakabe etmek işlevini üstlenen bu teşebbüs, CHP demokrasi konusunda umulan faydayı getirememiştir. Atatürk döneminde siyasetten uzaklaştırılmış olan Kazım Karabekir, Fethi Okyar, Rauf Bey ve Ali Fuat Cebesoy gibi Kurtuluş Savaşının önde gelen isimlerinin yeniden milletvekili görevine alınmaları da ciddi bir yumuşamaya doğru olan meyil gibi görülebilir. Fakat 1945 yılında asıl ciddi ve kalıcı girişim demokratikleşme yolunda iç ve dış dinamiklerin etkisiyle gerçekleşmiştir. 1923'ten beri iktidar olan CHP ciddi bir yıpranma sürecine girmiştir ve bu nedenle kendini yenilemeye ihtiyacı olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı olan

İsmet İnönü'nün demokratikleşme konusunda Kemalist umdelerle örtüşen bir tutum sergilemesi de demokrasiye geçişi hızlandırmıştır. Gözden kaçırılmaması gereken bir başka etken ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası denemelerinin bıraktığı heyecanın hala sürüyor olmasıdır (Akşın,1996 :99). Aynı döneme denk gelen CHP dışında başka siyasal partilerin de kurulması gerektiği yolundaki ilk ciddi açıklama Birleşmiş Milletler Teşkilatının kuruluşu için San Fransisco'da bulunan Türk heyetinden gelmiştir. San Fransisco'daki Türk temsilciler artık Türkiye'de demokrasinin kurulacağını açıklamışlardır.

İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı döneminde 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmada II. Dünya Savaşının bitmesi ile demokrasiye geçileceğini açıkladı. Bu konuşma çok partili siyasi hayata geçiş için artık çok ciddi bir gelişme idi. Bu gelişmeleri tamamlayan en önemli olaylardan biri ise CHP Meclis Grubu başkanlığına verilen Dörtlü Taktiridir. Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes'in imzalarının bulunduğu bir taktir idi. Böylece çok partili siyasi hayata doğru bir adım daha atılmıştır. İlk olarak Milli Kalkınma Partisi 18 Temmuz 1945 tarihinde kurulmuştur. Bu gelişmeler sonrasında Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü Ocak 1946 yılında CHP'den ayrılmışlar ve Demokrat Parti kurmuşlar. Demokrat Parti'nin kurulması demokrasiye geçiş çabalarını geri dönülmez bir seviyeye getirmiştir.

Demokrat Parti'sinin kurulmasından sonra 21 Temmuz 1946 tarihinde ilk kez çok partili seçimler yapılmıştır. Çoğunluk sistemine dayanan ve açık oy - gizli sınıflama esasında yapılan bu seçimlerde CHP 390, DP 66, bağımsızlar ise 7 milletvekili çıkarabilmiştir. Yapılan bu seçimlerin sonuçları şüphe yaratmış ve günümüze kadar tartışmaları devam etmektedir.

1946 seçimlerinden sonra İnönü, başbakanlığa Şükrü Saraçoğlu'nun yerine Recep Peker'i getirmişse de, DP'nin büyümesine engel olamamıştır. Bir süre sonra bu kez Peker'in istifası sonucu 9 Eylül 1947'de Hasan Saka yeni hükümeti kurmuştur. İktidar içinde kaynamaların devam ettiği bir dönemde DP içinde de tartışmalar çıkmış ve Fevzi Çakmak önderliğindeki bir grup ılımlı parti üyesi, istifa ederek, 20 Temmuz 1948'de Millet Partisini kurmuşlardır.

14 Mayıs 1950'de seçimler yapılmıştır, bu kez Demokrat Partisi üstünlük sağlamış ve 23 yıllık CHP iktidarı sona ermiştir. 1923 yılında devleti kurmuş olan CHP, sakin bir şekilde iktidarı DP'ye devretmiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir dönem başlamıştır (Burçak, 1979: 55).

14 Mayıs 1950 yılında yapılan seçimlerde DP'nin çoğunlukla seçimi kazanması ve iktidara geçmesi üzerine İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığından istifa etmiştir. O günden sonra muhalefet liderliği görevine başladı. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığından çekildikten sonra yerine Celal Bayar, Türkiye Cumhuriyeti'nin 3.Cumhurbaşkanı olarak göreve gelmiştir. Adnan Menderes başbakan olarak atanırken, DP'nin kurucularından Fuat Köprülü Dışişleri Bakanı, Refik Koraltan ise Meclis başkanı olmuşlardır.

Sanayileşme konusunda DP önceliği özel sektöre vermekle birlikte devlete ait ekonomik kuruluşları genişletmek ve yeni fabrikalar açmaktan da geri durmamıştır. Bütün bu gelişmelere karşın 1957 yılından sonra dış kredi alınmasının zorlaşması, ekonominin iyice dışa bağımlı hale gelmesi ekonomik durumu olumsuz etkilemiş ve yatırımlarda ciddi bir azalma görülmüştür.

Demokrat Parti'nin eğitim ve ekonomi politikaları CHP'den farklıydı. İnönü döneminde kurulan Köy Enstitüleri öğretmen okullarına çevrilmiştir. Bunlarla beraber ilk ve orta öğretimde okul, öğrenci ve öğretmen sayısında önemli artışlar gerçekleşmiştir.

1954-1957 yılları arasındaki Demokrat Parti döneminin en önemli hadisesi 6-7 Eylül olaylarıdır. 6 Eylül 1955'te Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı yönünde çıkan haberler üzerine galeyana gelen bir grup, İstanbul'daki Rumların ev ve işyerlerini tahrip etmiş, mezarlık ve kiliseleri yağmalamıştır. Ordunun müdahalesiyle olaylar bastırılmış ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ancak Türkiye'nin bu olaylardan dolayı dış politikada aldığı yara iyileştirilememiştir. DP ile CHP arasındaki gerginliğin en üst noktaya ulaşması ve DP'nin güç kaybetmeye başlaması nedeniyle 1958'de yapılması gereken seçimler bir yıl öne çekilmiştir. Her ne kadar 1957 de yapılan seçimleri DP kazanmış olsa da oylarında büyük bir azalma olmuştur. Seçimlerden sonraki dönemde DP iktidarı ortaya çıkan ekonomik sorunların karşısında çaresiz kalmış ve IMF ile Dünya Bankasının baskılarıyla başa çıkamamıştır. Yaşanan döviz yokluğu ve kredilerin kesilmiş olması dengeleri alt üst etmiştir (Çavdar, 2013: 86-261).

Irak'ta 14 Temmuz 1958'de ordunun yönetime el koyması, Adnan Menderes hükümetinin endişeye kapılmasına neden olmuştur. DP potansiyel bir tehlike olarak gördüğü CHP ve medya üzerindeki baskılarını arttırmıştır. Bu endişe DP'nin 12 Ekim 1958'de Vatan Cephesi'ni kurmasıyla yepyeni bir boyut kazanmış, ülkedeki siyasi bloklaşma ve gerginlik geri dönülmez bir hal almıştır.

18 Nisan 1960 tarihinde Tahkikat Komisyonunun kurulmuştur. Bu da Demokrat Parti iktidarının sonunu getiren en önemli olay olmuştur. Tahkikat Komisyonu muhalefeti her türlü siyasi faaliyetten yasaklamayı hedeflemiştir ve ortaya çıkan sorunları halledememesi üniversite öğrencilerinin eylem yapmasına da neden olmuştur. 21 Mayıs'ta Ankara'da Harp Okulu öğrencileri yürüyüş yapmışlar ve bu yapmış oldukları yürüyüş iktidara mesaj vermişler. Fakat iktidar tarafından anlaşılmasından dolayı 27 Mayıs 1960 tarihinde yeni bir askeri darbe gerçekleştirilmiş ve DP iktidarına son bulmuştur.

27 Mayıs 1960'da DP Hükümeti'ne ihtilal yapan Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görevde olan çeşitli rütbelerdeki 37 asker iktidara el koymuşlardır. Türk Silahlı Kuvvetleri adına Millî Birlik Komitesi cuntası kurulmuştur. MBK bu kez yeni bir anayasa oluşturmayı amaçlamışlardır. MBK ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de çalışmalarına başlamışlardır. Hazırladıkları yeni anayasayı 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunmuşlardır. Yeni anayasa %63 civarında kabul oyu ile yürürlüğe girmiştir. DP döneminin deneyimi sonucu yasama organını yargı yoluyla denetlemek amacıyla Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Başbakan Adnan Menderes'in cezası 17 Eylül 1961'de uygulanmış ve asılarak idam edilmiştir.

1961 Anayasası Türkiye'nin en liberal ve özgürlükçü anayasası olarak nitelenmiştir. Fakat toplumsal ve siyasal örgütlenmeler de ortamda yer almaktaydı. Hep baskı altında olan sol düşünceli devinimler de daha rahat örgütlenme ve seslerini duyurma imkânına kavuşmuşlardır. Bu sorunların sonucunda 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulmuştur. Aynı zamanda kapatılan DP'nin devamcıları olarak 1961 yılında Yeni Türkiye Partisi ve Adalet Partisi merkez sağ ve liberal görüşlü partiler olarak kurulmuştu. 1961 seçimlerine giren bu partiler, esasında DP'ye oy veren tabana yönelik siyasi partilerdi.

Süleyman Demirel'in Adalet Partisi'ne genel başkan olarak göreve başladıktan sonra parti güçlenmiş ve yeni önderin etkisiyle 1965 ve 1969 yılları seçimlerinde iktidara gelmiştir. Bu durum 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra kapatılmış olan DP'nin bir gelenek yaratarak, Türk siyasal yaşamına damgasını vurmuş olmasını göstermesi açısından önemlidir.

14 Mayıs 1972'de yapılan V. olağanüstü CHP Kongresi'nde Bülent Ecevit, İsmet İnönü'nün yerine, parti Genel Başkan görevine seçilmiştir. Bülent Ecevit CHP lideri olarak, hükümetten çekilmeyi karar aldı. Bu nedenle İsmet İnönü, CHP üyeliğinden de ayrılmıştır. Böylece Ecevit 1938'den itibaren aralıksız CHP lideri olan İsmet İnönü'yü siyaset kulvarından çıkarmış oldu. Ardından, 14 Ekim 1973'te yapılan demokratik seçimlerde Ecevit, bir sol partinin ilk kez birinci parti olarak çıkmasını sağladı ve parti beklenenden daha çok oy

aldı. Seçimlerde %33.39 oy alan CHP, Millet Meclisinde en fazla sandalyeye sahip olmuştur. CHP'nin bu kadar oy almasında Türkiye İşçi Partisi'nin 1971 yılında kapatılmasının da etkisi oldu (Akşın, 1989: 99).

1973 seçimleri 12 Mart dönemini sona erdirirken, 1980 yılına kadar devam edecek olan bir başka dönemin başlangıcını teşkil etmekteydi. Bu arada Cemal Gürsel'den sonra cumhurbaşkanlığına seçilmiş olan Cevdet Sunay'ın da görev süresi dolmuş ve yerine Fahri Korutürk 6. Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.

1983 yılında yapılan seçimlerde Turgut Özal'ın genel başkanlığında Anavatan Partisi diğer partilere göre daha fazla oy kazanarak iktidara gelmiştir. Turgut Özal döneminde Türkiye'nin dış ve ekonomik siyaset tercihleri değişmiştir ve bununla birlikte Türk toplumun değerlerinde bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Anavatan Partisi, Milli Mecliste güçlü bir muhalefet ile karşılaşmadığından rahatça dışa açılma konusunda önemli atılımlar yapmıştır. Anavatan Partisi halktan aldığı destek sayesinde 1987 yılı seçimlerinde de iktidarını korumuştur.

Fakat 1980'de Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş gibi siyasi faaliyetleri yasaklanan önderlerin yeniden parlamentoya girmeleriyle Anavatan Partisi'nin Meclis üstünlüğü sarsılmaya başlamıştır. Buna karşın 1989 yılında Turgut Özal, Kenan Evren'in görev süresinin dolmasından sonra yapılan seçimler sonucunda 8. Cumhurbaşkanı olarak Çankaya Köşküne çıkmıştır.

1990'lı yıllarda Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal İslam ve Kürt sorunu nedeniyle tıkanan siyaset, dış politikayı da etkisi altına alarak hareket alanını kısıtladı. Katı bir hal alan dış politika kararlı ve ideolojik bir tavırla yürütüldü. 1990'lı yıllar tarihe özgürlüklerin genişlediği ve net politikaların kendini gösterdiği yıllar olarak nitelendi. Türkiye de ise güvenliğin öncelikli olduğu ve içe kapanıklığın yaşandığı bir dönem oldu (Çavdar, 1992).

1991 seçimlerinde hiçbir partinin tek başına iktidara gelememesi üzerine Süleyman Demirel başkanlığındaki Doğru Yol Partisiyle Erdal İnönü başkanlığındaki Sosyaldemokrat Halkçı Parti arasında koalisyon hükümeti kurulmuş ve Türkiye'de yeniden koalisyonlar dönemi başlamıştır. Bu arada 1993 yılında Özal'ın ani ölümünden sonra ise cumhurbaşkanlığına Süleyman Demirel seçilmiştir.

1993 yılından itibaren Türkiye yeni koalisyon hükümetleriyle yönetilmiştir. Bu koalisyon hükümetleri arasında ciddi anlaşmazlıklardan dolayı, Türkiye'yi yeniden ekonomik, siyasal ve toplumsal bunalımların eşiğine getirmiştir. 2000 yılında Süleyman Demirel'in

Cumhurbaşkanlık görev süresi dolmuştur. Geçirilen seçimlerde Anayasa Mahkemesi Başkanı olan Ahmet Necdet Sezer Süleyman Demirelin yerine seçilmiş ve 10'uncu Cumhurbaşkanı olarak göreve atanmıştır.

Türk hükümetleri Türkiye'nin dış politikasını belirlemeye çalışıyor ve Türkiye'nin jeostratejik konumunu için çok yönlü ilişkiler kurması gerektiği düşüncesini savunmaktadırlar. Türkiye komşu ülkeler ile barışçıl ve işbirliğine dayalı ilişkiler kurmaktaydı. Bu düşüncüyü kendilerine dayanak alan Adalet ve Kalkınma Partisi 59. Hükümet Programında, "... Soğuk savaş sonrası dönemin gerektirdiği dinamik konjonktür, çok alternatifli bir dış politika geliştirmek için uygun bir ortam oluşturulmuştur. Askeri ittifakların ve blokların, uluslararası ilişkilerin belirleyici unsuru olma niteliği önemli ölçüde azalmış ve işbirliği projeleri devletlerarası ilişkilerin yaygın bir aracı haline gelmeye başlamıştır. Bu yeni ortamda Türkiye'nin de güç merkezleri ile ilişkilerini alternatifli ve esnek olarak yeniden düzenlemesi ve oluşturması gerekmektedir... Partimiz, bölgesel güvenlik ortamının, ekonomik kalkınmaya önemli katkıda bulunduğu görüşündedir. Bu nedenle Türkiye, yakın çevresinde güven ve istikrarın sağlanması için daha fazla çaba sarf edecek, komşularıyla diyaloga dayalı iyi ilişkiler sürdürme çabasını artıracak, böylelikle bölgesel işbirliğinin gelişmesine daha fazla katkıda bulunacaktır." Kafkasya ile bölgesel işbirliğine ve Azerbaycan ile karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verdiklerini vurguladılar (Efegil, 2004: 346).

Adalet ve Kalkınma Partisi üyeleri, önceki hükümetlerden farklı olarak Türkiye'nin Azerbaycan'la ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Öncelikle, Rusya Federasyonu ile rekabete girmek yerine, Azerbaycan Cumhuriyeti ile işbirliğine dayalı kardeş ilişkiler yürütmeyi tercih etmiştir. Fakat Türkiye ile Azerbaycan arasında ortak tarih, ırk, din ve aynı zamanda coğrafi yakınlık olmasına rağmen, ilişkiler en başta beklendiğinden daha düşük seviyedeydi (Hasanov, 2007: 62).

Türk dış politikasının 2000'li yıllarda uğradığı değişim, yeni gelişen iç ve dış faktörlerin sonucu olarak meydana gelmiştir. Bu dönüşüm, demokratikleşme çabaları, ekonomik kalkınma ve Türkiye'nin komşu ülkeleriyle ve Batı'yla olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmesi sonucunu doğurmuştur. İç siyasi gelişmelerle birlikte dış politika arasındaki mesafenin giderek azalmasına paralel olarak Türk kamuoyu ülkesinin bölgesel ve uluslararası konulara yaklaşımını daha yakından takip etmeye başlamıştır. Küreselleşmenin iletişim ağları ve etkileşim üzerindeki etkisi, demokratik meşruiyet ve kamuoyu desteğini dış politikanın merkezi unsurları haline getirmiştir. 2000'ci yılında AK Parti iktidarlara gelmiştir. AK Parti

döneminde dinamiklerin belirlediği bağlamda yeni kimlik ve yerleştirme arayışlarına girmiştir (Kalın, 2011: 7-17).

1990'lı yıllar Batı-merkezli dünyanın çöküşü, modern liberal siyasetin krizi ve 1945 sonrası dönemin siyasetine rengini veren kapitalizm-komünizm çatışmasının sona ermesini kapsayan büyük kırılmalara sebep oldu. Modern Türkiye'ye zemin teşkil eden bu yapılardaki sarsıntılar, ülkenin yapısal sorunlarıyla da birleşerek Türkiye siyaset alanında derin bir krize neden oldu. Bu çapta yapısal kırılmaların yaşandığı geçiş dönemleri, reformist siyasi aktörlerin doğuşuna uygun bir zemin hazırladı (Aslan, 2014: 5).

Recep Tayyip Erdoğan bu karışıklıkta siyaset adamı olarak ortaya çıktı ve büyük bir siyasi krizle karşı karşıya kalarak Türkiye siyasetinin yenilemesini gerçekleştirdi. Erdoğan gerçekleştirdiği hamlelerle Türkiye siyasi tarihinde en önemli aktörlerinden birisi haline geldi. O dönemde Erdoğan'ın Türkiye'de siyasi fonksiyonu "düzen kurucu" olduğunu göstermekteydi.

Erdoğan'ın liderlik ettiği yenileme dönemi bir taraftan geçmişi temsil eden vasilik ile mücadele, diğer taraftan da yeni yapıların inşa edilmesi şeklinde cereyan etti. Bu amaçla sonuç olarak Recep Tayyip Erdoğan, milleti merkeze toplayarak devlet-halk buluşması gerçekleştirdi. Bununla da ülkenin siyasi sistemi uzun zamandan sonra demokratik ülke olmayı başardı. Aynı zamanda, Erdoğan Türkiye'nin iktisadi sorunlarını yoluna koyarak ülkenin ekonomik kalkınmasını sağladı (Aslan, 2014: 7-9).

"Yeni Türkiye" adlanan bu proje ülkenin bağımsızlığının güçlenmesini, demokratikleşmesini ve kalkınmasını hedefe almıştır. Bu hedefler, yerel değerler temelinde kapsayıcı bir milletin inşa edilmesi, bu milleti taşıyabilecek yeni bir siyasi birimin ortaya konması ve bu iki hedefin yansıması olan demokratik-çoğulcu bir uluslararası toplumun yaratılması ile ete kemiğe bürünecektir.

4.3. Azerbaycan'ın İç ve Dış Siyaseti Bağlamında

Bu bölümde Azerbayca'nın siyasal sistemi, iç ve dış politikası incelenmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan'a bağlı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti de anlatılmıştır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla 18 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını tekrar kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlığın ilk döneminden ülkede demokratik yönetim uygulamayı amaçlamıştır. Demokratikleşme yolunda adımlardan ilki yeni Azerbaycan Anayasası'nın oluşturulması oldu. Çünkü demokratik sistemin en önemli unsuru anayasadır. Anayasal demokrasi seçilenlerin halk tarafından, bir takım anayasal araçlar aracılığıyla

denetlenebildiği ve sınırlandırılabilirdiği sistemi ifade eder. Ayrıca anayasal demokrasinin gerekleri; özgür ve düzenli seçimler, siyasi çoğulculuk ve rekabet, azınlık hakları, siyasi ve sivil özgürlükler ile seçilmişlerin atanmışlara karşı üstünlüğü olarak kabul edilmektedir (Abdullayev 1998: 15).

Azerbaycan Anayasası bakanlık sisteminin niteliklerini taşımaktadır ve güçlü yürütme prensiplerinden yola çıkmaktadır. Geliştirilen sistem ABD modelinin aynısı olmayıp kendine has özellikleri içerir. Aslında sadece Azerbaycan değil, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin çoğunda bu sistem uygulanmıştır. Bunun sebebi ise eski Sovyet ülkelerinin uzun süre boyunca tek partiyle yönetilmeleri ve parlamenter olmamalarından kaynaklanmaktadır. Anayasanın ikinci bölümünde temel insan hak ve özgürlüklerine geniş yer ayırmış, devletin yüksek amacının insan ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin sağlanması olduğu açıkça ifade edilmiştir. Halka toplanma özgürlüğü, tüm vatandaşlara toplumun siyasal yaşamına katılma ve yöneticilerini seçme hakkı anayasa ile verilmiştir (Rehimli 2006: 58). Anayasanın 147. maddesine göre: “Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyetinde en yüksek hukuki güce sahiptir ve yasama sisteminin temelidir.” Bu maddenin yürürlüğe girmesini sağlamak için anayasaya aykırı kanunları iptal etme yetkisine sahip bir kurum oluşturulmalıdır. Anayasa bu durumu göz önünde bulundurarak Anayasa Mahkemesini öngörmüştür.

18 Ekim 1991’de yürürlüğe giren Azerbaycan Cumhuriyeti Bağımsızlık Beyannamesinin 13. maddesinin 3. fıkrasına göre: “Yüce yürütme yetkisi Azerbaycan Cumhurbaşkanıya mahsustur”. Ayrıca 1995’de kabul edilen Azerbaycan Anayasasınının 7. 8. ve 99. maddelerine göre Azerbaycan Cumhurbaşkanı aynı anda hem devlet hem de yürütmenin başkanıdır. Dolayısıyla Azerbaycan, Anayasası güçlü bir bakanlık sistemiyle yönetilmektedir. Başkan doğrudan halkın iradesine başvurularak genel seçim ile seçilir. Cumhurbaşkanı seçildiği andan itibaren görev süresi 5 yıldır. Anayasaya göre 14 gün içinde Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanı seçim sonuçlarını resmen ilan eder ve 3 gün içinde Cumhurbaşkanı yemin ederek resmi olarak göreve başlar (Eskerov, Nesirov 2003: 211).

Cumhurbaşkanınının dış siyaset, milli güvenlik ve savunma ile ilgili sorumlulukları: “Ülkeni içeride ve yurt dışında temsil etmek, yurt dışında görev yapacak Büyükelçileri atamak ve dış ülkelerde diplomatik temsilciliklerin açılması için Milli Meclise yazılı beyanat göndermek, uluslararası antlaşmaları imzalamak, uluslararası antlaşmaları ratifikasya etmek için Milli Meclise sunmak, baş kumandan olarak Milli Meclisin onayı ile olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan etmek, ülkenin askeri doktrinini onaylamak, Milli Güvenlik Şurasını

oluşturmaktır". 10 Nisan 1997 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu Cumhurbaşkanı'nın Fermanı ile oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanlığı yetkisinde toplanan Kurulda Milli Meclis Bakanı, Başbakan, Cumhurbaşkanlığı Yürütme Aygıtının Bakanı, Dışilişkiler üzere Devlet Müşaviri, Askeri işler üzere Devlet Müşaviri, Baş savcı, Dışİşleri Bakanı, Savunma Bakanı, Milli Güvenlik Bakanı ve İç İşleri Bakanı yer almaktadır .

Azerbaycan'ın yasama organı Milli Meclisdir. Azerbaycan'da parlamentarizmin ilk tecrübesi 20. yüzyılın başlarında yaşanmıştır. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetin'de parlamentarizmin formallaşması ve gelişmesi için önemli olan adımlar Azerbaycan'ın ilk bağımsızlığını kazandığı dönem ve 21 Temmuz 1919'da parlamento seçimlerinin yapılmasıyla ilgili yasanın kabul edilmesidir (Ceferov 2004: 410).

Cumhurbaşkanı merkezi yönetimin başında yer alır. Anayasanın 114. maddesine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Bakanlar Kurulu'nu yürütme ile ilgili görevlerini yerine getirmesine yardımcı olmak amacıyla oluşturur. Bakanlar Kurulu sadece Cumhurbaşkanı'na karşı sorumludur. Anayasanın 116. maddesi temel olarak Bakanlar Kurulu'nun görevlerini Cumhurbaşkanı'nın yetki süresi ile sınırlandırıyor. Yeni Cumhurbaşkanı seçildiği takdirde mevcut Bakanlar Kurulunun istifası zorunlu hale gelir. Anayasanın 115. maddesine göre, Bakanlar Kurulu başbakan, başbakan yardımcıları, bakanlar ve diğer merkezi yürütme kurumları bakanlarından oluşur (Ceferov 2004: 412). Üst düzey yürütme kurumu olarak Bakanlar Kurulu, merkezi yürütme kurumları olarak bakanlıklar, devlet komiteleri, Bakanlar Kuruluna bağlı komiteler, hizmetler, Bakanlar Kuruluna bağlı baş idareler , yerel yürütme kurumları olarak ise illerde valilikler öngörülür.

Özerklik, siyasi-hukuki anlamda üniter, bazen federatif devletin arazisinin belirli bir kısmında yönetim biçimi olarak tanımlanır. Özerklik ülkenin sadece üniter devletin coğrafi durumu ve milli özelliğine göre farklılık arz eden bölümüne verilir. 1995 Azerbaycan Anayasası'nın 134. maddesinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin hukuki konumu belirtilmiştir. Anayasanın bu maddesine göre, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Azerbaycan'a bağlı olan bir devlettir. Bu demek oluyor ki, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti iç işlerinde belli bir ölçüde bağımsız dış işlerinde ise Azerbaycan Cumhuriyetine bağımlı ve arazi olarak Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasıdır. 29 Aralık 1998 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi tarafından onaylanan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Anayasasının 1. maddesinin 2. fıkrasına göre, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin statüsünü Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasası ve 16 Mart 1921 yılında Moskova ve 13 Ekim 1921 yılında imzalanan Kars uluslararası antlaşmaları belirliyor.

Yüce meclis bakanı, yürütme alanında Nahçıvan'da devleti temsil eden yetkili kişi olarak tüm devlet kurumlarına bakanlık yapmaktadır. Aynı zamanda Nahçıvan Özerk Cumhuriyetini yurt dışında temsil etme yetkisine sahip olan Yüce Meclis bakanı, Bakanlar Kurulunun istifası hakkında karar kabul etmek, Yüce Meclis tarafından kabul edilen kanunları onaylayıp yayınlamak, devlet bütçesinde belirtilmiş harcamalar dahilinde merkezi yürütme kurumları(bakanlıklar, devlet komiteleri, devlet ajansları) oluşturmak, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arazisinde faaliyette bulunan mahkemelere yargıçların atanmasına ilişkin, savcıların atanmasına ilişkin, illere valilerin atanmasına ilişkin, vatandaşlık konularına ilişkin, affetme işlemlerine ilişkin ve Azerbaycan Cumhuriyetinin Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde askeri doktrininin uygulanması ile ilgili önerilerde bulunmak, Güvenlik Şurasını oluşturma gibi çeşitli yetkileri bulunmaktadır (Yılmaz, 2012: 10).

Nahçıvan Özerk Cumhuriyet olmasına rağmen Azerbaycan Anayasasının ve Cumhurbaşkanı'nın kararlarının Nahçıvan'da koşulsuz uygulanma zaruritesi vardır. Bununla birlikte Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 134. maddesinin 5. fıkrasına göre Nahçıvan Yüce Meclisinin ve Bakanlar Kurulu'nun kabul ettiği kararlar, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına ve Cumhurbakanı'nın kararlarına zıt olamaz. Nahçıvan'a verilen özerklik statüsü Azerbaycan tarafından yabancıların işgaline karşı korunması hedefini taşıyor.

Azerbaycan tarih boyunca birçok devletin etkisi altında kalmıştır. Bu durum Azerbaycan'ın sosyal yapısını etkilemiştir. Azerbaycan'ın stratejik konumu ve coğrafi özellikleri ülkeyi bölgesel ve uluslararası politikanın merkezi haline getirmiştir. Bu konumu nedeniyle uzun bir süre başka devletlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Sovyetlerin yıkılışı sonrasında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, bu özgürlüğünü koruyabilmek için ağır bedeller ödemek zorunda kalmıştır. İç karışıklıklar, ideolojik karşıt çatışmalar, ekonomik kriz ve Ermenistan Cumhuriyeti ile savaşmak Azerbaycan'ı çok zor durumda bırakmıştır. O dönemlerde ülke dağılma derecesine gelmiştir. Bu karmaşa iç ve dış politikayı etkilemiştir (Yılmaz, 2012: 19).

1980'li yılların sonu dünyada yaşanan ciddi değişikliklere tanıklık etmiştir. Elli yıldan fazla devam eden "Soğuk Savaş" tehlikesi ortadan kalkmış, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bu coğrafyada yeni bağımsız devletler kurulmuştur. Bu devletlerden biri de 18 Ekim 1991 yılında özgürlüğünü ilân eden Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur. Azerbaycan, 1990'ların ortalarına kadar dış ve güvenlik politikasında önemli problemlerle karşılaşmasına rağmen bağımsızlığını korumuştur. Azerbaycan'ın 2 Mart 1992'de Birleşmiş Milletlere (BM) üye

olması ve uluslararası alanda tanınması ona geniş alanda siyaset üretme ve uygulama imkânlarını da beraberinde getirmiştir (Cabbarlı, 2009: 77).

Azerbaycan'ın dış politikasının temel hedeflerini 3 döneme ayırmak mümkündür. Bu üç dönemin nihai amaçları hükümetlerin izlediği siyasete göre oluşturulmuştur. Her üç dönemde de ortak olan ana özellikler vardır. Bu özellikleri 5 şekilde gruplandırmak mümkündür:

1. Ülkenin bağımsızlığının korunması;
2. Ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanması;
3. Karabağ probleminin çözülmesi;
4. Uluslararası kurumlarla entegrasyon;
5. Pazar ekonomisine geçiş

12 Kasım 1995'de kabul edilen Anayasa ile Azerbaycan'ın iç siyasi sistemi yapısal gelişimi tamamlandı. Anayasa'ya göre Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bayrağı, sembolü ve milli marşı vardır. Ülkede iktidar iç sorunlarda yasa ile, uluslararası ilişkilerde ise uluslararası anlaşmaların hükümleri ile sınırlıdır. Azerbaycan hükümetinde yasama, yürütme ve yargı organları mevcuttur. Azerbaycan tek meclis sistemi ile yönetiliyor ve yasama gücü Azerbaycan Millî Meclisi'ne aittir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iktidar partisi ise Yeni Azerbaycan Partisidir.

Hem ayrılma çabaları hem de toprak iddiaları sonucu bölgede ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözülmesinde gerek uluslararası güçlerin ikili standartları gerekse uluslararası hukukun yetersizliği kendisini açık olarak göstermiştir. Bundan dolayı Dağlık Karabağ ve etrafındaki bölgelerin işgali engellenememiştir. Azerbaycan barışçı yollarla problemi çözmek istese de bölgelerin işgali engellenememesinden dolayı savaş yanlısı olanların oranı artmıştır. Yaşanan olaylar sonucunda doğal olarak Azerbaycan dış politikasının doğrultusu değişmiştir. Azerbaycan hükümetleri Dağlık Karabağ konusunda problemin çözümüne etki edebilecek yardım bekledikleri güçlere yaklaşılarak, dış politikasını daha çok Batı'ya yönlendirmiştir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemde iktidara gelen üç hükümet kendine göre Karabağ probleminin gelişimine yönelik üç farklı siyaset uygulamışlardır. Ayaz Mutallibov döneminde Rusya ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri ile yakınlaşma politikaları izlenirken, Elçibey hükümeti Türkiye ve Batı'yla bütünleşmeyi amaçlamıştır. Haydar Aliyev döneminde ise bu tür politikalara son verilmiş, Batı, Rusya ve Doğu arasında "Denge

Siyaseti” uygulanmaya çalışılmıştır. İlham Aliyev dış politikası babası Haydar Aliyev’in dış politikasını devam ettirse de, son zamanlarda Batılı ülkelerden beklenen desteğin verilmemesi karşısında Rusya ile daha da yakınlaşmıştır (Sayın, 2012: 26).

Başarılı dış politika çizgisinin yürütülmesi için iç politikada istikrarı sağlamanın şart olduğunu anlayan Aliyev, Albay Suret Hüseyinov'u başbakanlık koltuğuna getirerek durumu kontrolü altına almayı başardı. Bu süreçten sonra Aliyev için en önemli sorunlar; Dağlık Karabağ konusunda pozitif bir gelişme elde etmek, Rusya ve İran ile ilişkileri yoluna koymak, bu devletlerin siyasî, askeri, ekonomik alanında baskılarını azaltmaktı. Ayrıca Hazar Denizi enerji kaynaklarının kullanımı konusunda bu devletlerin de pay alabileceğini söylemiştir. Enerji konusunda uzun süren görüşmelerden sonra “Asrin Antlaşması” olarak bilinen enerji antlaşması 20 Eylül 1994'de imzalandı. Bu antlaşmadan Rusya'ya da pay verildiği için bu ülkenin baskıları önemli derecede bertaraf edildi. İran ise başta ABD olmakla Avrupa ülkelerinin yoğun itirazları sonucunda bu antlaşmada yer alamadı ama Aliyev İran'a diğer antlaşmalardan pay sunarak bu ülkenin de Azerbaycan siyasetinde müspet değişikliklerin meydana gelmesine neden oldu. Ayrıca, 11 Mayıs 1994 yılında Azerbaycan Ermenistan'la barış anlaşmasının imzalanması da, Aliyev'e iç ve dış politikada istikrarı sağlamaya imkân verdi (Cabbarlı, 2009: 83).

Azerbaycan, Güney Kafkasya'nın güvenlik kompleksinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bölgede onaylanmış ve gelecek için öngörülen siyasi kararlar güvenlik konuları ile karşılıklı bir bağlam içerisindedir. Sonuca varılmamış anlaşmazlıklar hem dış politika stratejisinde hem de iç politika üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Bunu tahlil ederken anlaşmazlık gösteren tarafların hareketlerini ve dış güçlerin müdahale şekillerini göz önüne almak gerekmektedir.

Güney Kafkasya'da ikili bloklaşmaya doğru bir eğilim vardır. Bu bloklaşmanın merkezinde Azerbaycan ve Ermenistan Dağlık Karabağ probleminin tarafları olarak yer almaktadır. Ermenistan Rusya ve İran'la yakın bir işbirliği kurarken, Azerbaycan; Türkiye, Gürcistan ve Batılı kurumlarla bütünleşmeyi seçmiştir. Bir taraf demokrasi, insan hakları ve pazar ekonomisinin bölgede egemen olması için birlikte hareket ederken, diğer kutupta bölgedeki çatışmaların giderek alevlenmesi ile ortaya çıkan baskı ön plana gelmektedir (Fraytaq, 2009: 101). Azerbaycan dış politikasının esasını Karabağ probleminin çözülmesi ile sağlanacak olan toprak bütünlüğünün korunması yer almıştır. Karabağ sorunun çözülmemesi ülkenin her alanda istenilen düzeyde gelişmemesine neden olmaktadır. Bu sorundan dolayı

BM kaynaklarına göre Azerbaycan'ın bakmak ile yükümlü olduğu 584,000 Karabağ mültecileri vardır.

Azerbaycan'ın bağımsızlık döneminde uyguladığı dış politika değerlendirildiğinde bazı konularda olumsuzlukların yaşanmasına rağmen genel olarak dengeli ve sürdürülebilir olduğu anlaşılmaktadır. Halk Cephesi döneminde bazı başarılar elde edilse de, tecrübesizliğin olumsuz sonuçları olmuş, Haydar Aliyev iktidarında ise dış politika düzene oturtulmuştur (Cabbarlı, 2009: 91).

Azerbaycan'ın dış politikada kesin sonuca ulaşamadığı tek sorun Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesidir. Ancak 11 Mayıs 1994'te ateşkes anlaşmasının imzalanması bile bir başarı olarak algılanabilir. Enerji güvenliğinin temin edilmesi önemli derecede sağlansa da, bu konunun bölgesel ve uluslararası gelişmelerin paralelinde kırılğan yapıya sahip olduğunu görmekteyiz. Azerbaycan ekonomik ve politik unsurların etkisiyle küreselleşen dünya ile birlik olmaya, kültürel unsurların etkisi ile din ve dil birliği içindeki devletlerle kültürel ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Jeostratejik konumunun etkisi ile NATO, AB, BDT gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliği sağlamakta aynı zamanda Türkiye, İran ve Rusya ile de ilişkilerini daha da güçlendirme yoluna gitmektedir (Cabbarlı, 2009: 92).

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN SOSYA-KÜLTÜREL ANALİZİ

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde yadsınmaması gereken konulardan biri de sosyo-kültürel ilişkilerdir. Sosyo-kültürel ilişkiler, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki devletlerarası ilişkilerden çok, iki ülke halkları arasındaki ilişkilerin ve iş birliğinin boyutunu bizlere göstermektedir. İki ülke arasındaki sosyo-kültürel ilişkilerini imzalanan antlaşmalarla değerlendire biliriz. Örneğin: 1992’de Türkiye Cumhuriyeti Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Televizyon ve Radyo Komitesi arasında İş Birliği Protokolü ile birlikte Azerbaycan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Arasında Bilimsel ve Teknik İş Birliği Hakkında Antlaşmaları imzalanmıştır. 1994’de ise Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Spor Alanında İş Birliği Hakkında Protokol imzalanmıştır (Gürler, 2015: 120).

Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edildiği tarih ile birlikte yeni değerler de milletin tarihini, örf ve adetlerini, kültürünü ve kimliğine ilişkin değerlerini yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Değişim süreci dil alanında da olmuştur. 1995 yılında Haydar Aliyev tarafından kabul olunan Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan dilini devlet dili olarak resmileştirmiştir ve bundan önce olan Kiril alfabesi Latin alfabesi ile değiştirilmiştir. Yeni bir devletin kurulması üzerine Azerbaycan’da yaşayan halkın kimliğini tanımlamaya yönelik adımlar atılmıştır. Tıpkı dil konusunda olduğu gibi milletin kimliği konusunda da görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Kimlik iki farklı görüşlere ayrılıyordur: biri Azerbaycan’da milli kimliğin “Azerbaycanlı” olarak tanımlanması destekleniyordur, diğeri ise “Türk” yada “Azeri Türk” olarak tanımlanmasını savunmuştur. Bu tartışma sonucunda 1995 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında Azerbaycan kimlik tanımına bir nevi yasal statü sağlaması son noktayı koymuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları, hiçbir etnik ve kimlik ayrımı gözetmeksizin Azerbaycanlı olarak kabul edilmiştir (Erkan,2015: 279-281).

Azerbaycan ve Türkiye’nin sosyo-kültürel ilişkilerini tarih süreci boyunca gelişmekte olan musiki dilinin unsurları, öğeleri, sanatsal-estetik prensipleri ve diğer şarkılarla değerlendirmek mümkündür. Zannımızca, müzik dili doğrudan doğruya burada oluşmuş ve gelişmiştir. Bu bakımdan bu müzik parçalarını karşılaştırmak yolu ile ritmik, melodik, lad (makam), kompozisyon benzerlikleri ayırt etmek mümkün olabilir. Hatırlatalım ki, bu halkların musiki aletlerinin karşılaştırılması yolu ile de birçok benzerlikler ve ortak yönlerin

olduğunu görmek mümkündür. Bağlama, saz, ney, kanun, tütök, ut, balaban, tar, kemençe, ziller, üçgenler ve s. gibi aletler de birçok Türk soylu halklar arsında benzer sanatsal-estetik zevk ve ideallerin olduğunu kanıtlamaktadır. Bu müzik aletleri kullanımı da tarihsel ve edebi kaynakların kanıtladığı gibi sosyal-tarihsel, manevi-ahlaki, dinsel isteklerden ileri geliyordu, daha doğrusu çeşitli merasimlerde, düğünlerde, dinsel ve milli bayramlarda, törenlerde, hatta korkunç savaşlarda, karşı durmalarda bile kullanılabilirdi.

Bu durumda; kültürel etkileşim süreci dil ortaklığı ile birlikte birçok sanat türlerinde aynı zamanda maddi ve manevi medeniyet abidelerinde açık bir şekilde duyulacak benzerliklerin ve ortak sanatsal-estetik yönlerin olması Türk soylu halklar arasındaki akrabalığı kanıtlamaktadır (www.e-dergi.atauni.edu.tr, 2010).

5.1. Eğitim Alanındaki İlişkiler

Azerbaycan ve Türkiye arasında geniş yelpazeli ilişkiler mevcuttur. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Azerbaycan'ın eğitim alanında birlik oluşturduğu ülkelerden biridir.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla beraber Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine eğitimle ilgili olarak da yardımda bulunulmuştu. Nitekim bununla ilgili olarak 1992 yılından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında eğitim işbirliğini geliştirmek amacıyla karşılıklı ziyaretlerde bulunulmuş ve bu doğrultuda protokoller, anlaşmalar ve daimi komisyon toplantı tutanakları imzalanmış ve uygulamaya konmuştu. Bu yapılan anlaşmalar içerisinde Mutabakat Zaptı (29 Şubat 1992), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı arasında eğitim alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı (28 Ocak 1993) Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı arasında eğitim-öğretim alanında işbirliği ön antlaşması, Bakü'de kurulmuş "Türk Anadolu Lisesi"nin açılması ve faaliyet kaideleri hakkında Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Bakanlıkları arasında sözleşme imzalanmıştır. Bununla beraber Azerbaycan Tahsil Bakanlığınca Ankara'da ve İstanbul'da birer eğitim temsilcisi görevlendirilmişti. Yine Türkiye Cumhuriyeti Bakü Büyükelçiliğinde bir eğitim müşaviri ve bir eğitim ataşesi de görevlendirilmişti. Ayrıca Bakü Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği'nde görevli bir öğretmen ve Türkiye'den yüksek öğrenim görmek amacıyla Azerbaycan'a giden öğrencilerin problemleriyle ilgilenmek üzere öğrenci temsilcisi olarak görev yapmıştı. Azerbaycan'da açılan öğretim kurumlarına baktığımızda Bakü Türk Anadolu Lisesi 24.01.1994 tarihinde ve Bakü Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi 21.06.1994 tarihinde öğretime başlamıştı (Tombak, 2013:180).

Geçmişten günümüze kadar 11 antlaşma ve protokol vasıtası ile düzenlenmiş Türkiye Azerbaycan`a 1992-2001 arası yıllarda orta öğrenim alanında toplam 604, yüksek öğrenim alanında ise toplam 3490 kişilik öğrenciye kontenjan açmıştır (Hasanov, 2004: 105). Azerbaycan Türkiye eğitim ilişkilerini iki ana başlık altında toplamak mümkündür.

Bunlardan birincisi, Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı'nın Azerbaycan da dâhil olmak üzere Türk Cumhuriyetleri ve akraba topluluklarında kurumsal faaliyetler çerçevesinde örgütsel yapılanma şeklinde görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu ülke ve bölgelerde eğitim müşavirlikleri ve okullar açılmıştır. Azerbaycan'da da 1993'te Bakü Türk Anadolu Lisesi, 1994 senesinde Bakü Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi, 2000 yılında ise Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi açılmıştır .

Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 1995 yılı Aralık ayında Azerbaycan'a yaptıkları ziyaret sırasında yeni bir Anadolu Lisesi binası yaptırılması konusunda söz vermesi üzerine Azerbaycan Tahsil Nazırlığınca 8 bin m²'lik arsa Türkiye Cumhuriyeti tarafından intikal ettirilmişti. Bu çerçevede Azerbaycan'da vakıf, şirket, dernek veya şahıslar tarafından açılan öğretim kurumlarına baktığımızda 11.09.1995 tarihinde T.C. Çağ Öğretim İşletmeleri Anonim Şirketi tarafından Kafkas Üniversitesi, 1991 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından Türk Dünyası İşletme Fakültesi, 1992 yılında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından İlahiyat Fakültesi, yine T.C. Çağ Öğretim İşletmeleri Anonim Şirketi tarafından 9, Türkiye Diyanet Vakfınca 2, Türk Dünyası Araştırma Vakfınca 1, Feza Anonim Şirketince 3 lise açılmıştı.433 Aynı zamanda Azerbaycan ile kardeş okul projesi de oluşturulmuştu. Bu proje kapsamında Azerbaycan'daki 24 okul, ülkemizdeki aynı seviyede 25 okul ile eşleştirilmişti. Bununla birlikte 17–28 Temmuz 1995 tarihleri arasında Muğla ve Fethiye'de, 05–16 Ağustos 1996 tarihleri arasında Samsun'da, 14 Temmuz – 25 Ağustos 1997 tarihleri arasında Trabzon'da, 13–24 Temmuz 1998 tarihleri arasında Erzurum'da Azerbaycanlı eğitimcilere “Türk Kültürü ve Milli Eğitim Sistemini Tanıtma” konulu hizmet içi eğitim semineri düzenlenmişti (Tombak, 2013:183).

Öte yandan MEB aracılığıyla Türkiye'den Azerbaycan'a maddi, teknik ve araç gereç yardımları yapılmıştır. 2000 yılına kadar olan dönemde Latin alfabesine geçme kararı olan Azerbaycan'a 425 adet “Türk Dili 2, 3, 4” kitabı ile 10 bin takım sözlük, 11.300 adet “Oku” kitabı ve 250 ton kâğıt gönderilmiştir (Farzali, 2011: 176) .

Eğitimin farklı alanları, öğrenci değişimine imkan sağlayan maddeler olsa da Azerbaycan üniversitelerindeki uzmanlıkların Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınması çözülememiştir. Bu durum sonraki dönemlerde Azerbaycan'daki üniversitelerden mezun olan Türk vatandaşlarının diplomalarının Türkiye'nin ilgili kurumları tarafından tanınmaması gibi önemli probleme neden olmuştur. Türk vatandaşları, sadece Azerbaycan'da Yüksek Öğrenim Kurumu (YÖK) tarafından tanınan üniversitelerden aldıkları diplomalar için sorunla karşılaşmamaktadırlar. Türkiye'nin daha çok ihtiyaç duyulan uzmanlık alanlarına göre eleman yetiştiren Azerbaycan üniversitelerinin diplomalarının Türkiye'de tanınması için hukuki altyapının oluşturulması son derece gerekli idi. Bu sorunu çözmek için Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanı Misir Merdanov 1998'de 2-9 Kasım tarihleri arasında Türkiye'ye resmi ziyareti sırasında çözülmüştür. Ziyaret sırasında Azerbaycan ve Türkiye Eğitim Bakanlıkları ile YÖK Başkanlığı arasında "Eğitim Ve Bilim Alanlarında İşbirliği" ile ilgili Protokol imzalanmıştır (Novruzov, 2000: 137).

Bu protokolün sonucunda eğitim ilişkileri ve faaliyeti için hukuki temel oluşturulmuştur. Böylece iki ülke arasındaki işbirliği geliştirilmiştir. Bu açıdan Azerbaycan temsil kurulunun Karadeniz Üniversiteler Birliği'nin 2-11 Temmuz 2000 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirdiği 2.Uluslararası Kongre'ye katılımı da faydalı olmuştur. Misir Merdanov kongrenin açılışındaki konuşmasında, bu programın Karadeniz bölgesindeki üniversiteler arasında yeni ilişkilerin kurulması ve işbirliğinin daha da gelişip, genişletilmesinde önemli bir rol üstleneceğini bildirmiştir.

Kongre'de Arnavutluk, Ermenistan , Gürcistan, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Yunanistan , Rusya ve Ukrayna'dan da katılımcılar yer almıştır. 2002 yılında Bakü'de Karadeniz Üniversiteler Birliği'nin toplantısı gerçekleştirilmiştir (Novruzov, 2000: 142).

Bugün gelinen noktada Türkiyeli öğrencilerin de Azerbaycan'da eğitim görmelerine olanak sağlanmıştır ve Azerbaycan üniversiteleri de ÖSYM programlarında yer almaktadır. Devlet hattı ile yürütülen faaliyetlerin yanı sıra vakıf ve diğer kuruluşlar da eğitim faaliyetleri göstermektedir. Bunlar arasında Çağ Öğretim İşletmeleri AŞ'nin biri üniversite (Kafkas Üniversitesi) 12 ilköğretim ve lise ile 12 üniversite hazırlık kursu ile Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi bünyesinde Türk Dünyası İşletme Fakültesi ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın İlahiyat Fakültesi açılarak eğitim alanında faaliyet göstermektedir. Eğitim alanındaki işbirliği ve ilişkilerin gelişerek devam ettiği bilinmektedir (Farzali, 2011: 177).

İki ülke arasındaki eğitim alanında genişleyen işbirliği halklarımızın birbirine daha da yakınlaşmasına sebep olmuş ve Türkiye ile Azerbaycan'da eğitimin, bilimin ve kültürün gelişmesi için çok yönlü fırsatlar sağlamıştır.

5.2.Kültürel İlişkiler

Türkler ve Azeriler aynı milletin evlatları olarak uzun yıllar boyunca aynı topraklarda yaşamışlardır. Fakat devletleşme sürecinin belli dönemlerinden itibaren bu iki toplum ayrı devletler kurmuş ve farklı bölgelerde yaşamaya başlamışlardır. Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinde en önemli faktörlerden birisi ortak kültür birliğidir. Türkiye ile Azerbaycan arasında uyum içinde hareket edilen konular arasında kültürel ilişkiler de önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Esas itibariyle bu iki devlet arasındaki kültürel uyumu siyasi, enerji ve ekonomi alanlarındaki uyumun temeli olarak değerlendirmek mümkündür (Hasanov, 2007: 3-6).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından Türkiye'nin ve Türkiye halkının bu devlete özel ilgi duymuyordu. Türkiye halkına yakın hissetmesinin temel nedeninin iki devlet halkının büyük çoğunluğunun aynı ırk, din ve dile mensup olmasından kaynaklandığını söylemek doğru görünmektedir. Türklük, İslam ve Türkçe gibi temel özelliklerde aynılık, bu iki devletin birbirleriyle yakın ilişkiler kurması ve uluslararası platformda giderek daha fazla uyumlu politikalar izlemeleri sonucunu da beraberinde getirmiştir (Güzel, 2009: 99).

Türkiye ile Azerbaycan arasında dil birliğine bağlı ortak bir kültür söz konusudur. İki ülke milletin mensupları olarak aynı boydan ve aynı dili konuşmaları kültürlerinin de aynı olması sonucunu doğurmuştur. Türk milletini bir ağaç olarak düşünürsek iki ülke halkının da birer dallar olduğundan yola çıkarsak, devletleşme sürecinde zamanla ayrı devletlerin çatısı altında yaşamasına rağmen ortak kültürü etkilememiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edildiği tarih ile birlikte yeni yeni değerlerde hızla yürürlüğe konmaya başlamıştır. Milletleşme süreci devlet politikasıyla milletin tarihini, örf ve adetlerini, kültürünü ve kimliğine ilişkin değerlerini yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Ancak dil, resmi hüviyet kazanmadan önce bu konu üzerine tartışmalar gerçekleşmiştir. O dönemde dil tartışmalı konulardan biri olmuştur. İlk olarak ülkenin resmi dilinin adı Azerbaycan Dili'nden Türk Dili'ne değiştirilmesi öngörülmüş ve bu bağlamda 22 Aralık 1992 tarihinde bu görüş yasa ile kabul görerek devlet dili, Türk dili olarak adlandırılmıştır. Yasanın yürürlüğe girmesi ile kamuoyunda değişik görüşler oluşmuştur. Yasayı destekleyenlere göre,

Türk Dili olarak nitelendirilmesi tarihi bir gerçeği ortaya koymaktadır. Yasaya karşı gelenler ise, Türk Dili ibaresi ile Türkiye'nin kolonisi haline geldiğini ve bunun devlet içindeki azınlıkları rahatsız edeceğini ve bu bakımdan ayrılıkçılığa yol açabileceğini vurgulamışlardır. Yasaya karşı gelenlerin çoğu, aynı zamanda alfabe sorununda Latin harflerine geçişe de itiraz ederek Kiril alfabesinin kullanılması gerektiğini dile getirmiştir. 17 Kasım 1995 tarihinde referandum ile Anayasa Azerbaycan Dili olarak yazılmıştır. Haydar Aliyev 1995 yılında dil konusu tartışıldığı zaman “ *Dilin adını tanımlarken, milletin adını da tanımlamış olacağız*” demiştir. Azerbaycan Dili Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili gibi seçilse de, iki ülkenin dilleri çok farklı da sayılmaz. Azeri Türkçesi Türkiye Türkçesine yakın bir dil olarak sayılır (Erkan, 2015: 279-282).

Türkiye ile Azerbaycan arasında kültürel ilişkilerde uyum sağlanması amacıyla iki devlet arasında hem hükümetler hem de kurumlar düzeyinde anlaşmalar imzalanmış ve işbirlikleri oluşturulmuştur. 18 – 20 Kasım 1991’de Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen “Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu’nda” bu konu ile ilgili olarak ilk adım atılmış ve Türk alfabesine 5 ek harfle 34 harfli bir Latin alfabesinin bütün Türklere uygun olacağı yönünde karar alınmıştı. Bu sempozyumun ardından 4 – 8 Mayıs 1992’de “Kültür Bakanlığı Konferansı”, Mart 1993’te “Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı”, 22 – 26 Eylül 1993’te Kültür Bakanlığı bünyesinde “II. Sürekli Türk Dili Konferansı” Latin alfabesini kabul eden bildirgeler ilan edilmişti (Tomba,2013:195). Bu çerçevede Azerbaycan’ın 1939 yılında terk etmek zorunda kaldığı Latin Alfabesi ’ne 1991 yılında tekrar geçme kararı alması, Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. 1992 yılında iki devlet arasında imzalanan bir mutabakat zaptı ile Türkiye, Azerbaycan için gerekli olan sayıda alfabeyi bastırarak bu devlete yollamayı kabul etmiştir. Türkiye, Latin Alfabesi ’ne geçme konusunda Azerbaycan’a verdiği destekle, iki ülkede basılan eserlerin birbirlerinin ülkelerinde piyasaya sürülmesi, okunması ve anlaşılmasına katkı sağlamayı ve iki devlet halkının birbirleriyle yazılı olarak kuracakları irtibatları kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Azerbaycan’da kullanılan konuşma diliyle Türkiye’de konuşulan konuşma dilinin büyük ölçüde benzerlik göstermesine alfabelerdeki birlikteliğin de eklenmesi, Türkiye ile Azerbaycan arasında mevcut olan kültürel ilişkilerdeki uyum açısından önemli bir adım olmuştur. Bununla beraber iki ülke arasındaki dil birlikteliğine katkı sağlamak amacıyla Azerbaycan’da Türkçe Öğretim Merkezi (TÖMER) de açılmıştır (Güzel, 2009: 100-102).

Azerbaycan, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri içinde yalnızca tarihsel ve siyasi dinamikler açısından da iyi koşullara sahip bulunan bir ülkedir. Sekiz milyona varan Azerbaycan nüfusunun %90'ını Azeri Türkleri oluşturmaktadır. Dini açıdan da ülke benzer bir görünüme sahiptir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kültürel ilişkilerde uyum sağlanmasında, her iki devletin nüfusunun önemli bir kısmının Müslüman olmasından kaynaklanan dini yakınlık duygusu da önemli bir yer tutmaktadır. Dini inanç yönü ile nüfusun %93'ü Müslümanlığın çeşitli mezheplerine mensup vatandaşlar oluşturmaktadır. Genel nüfus yapısı olarak Azerbaycan, birçok diğer Türk cumhuriyetine göre oldukça avantajlı bir etnik dağılıma sahip bulunmaktadır (Alkan, 2010: 67). Türkiye ile Azerbaycan nüfuslarının çok önemli bir kısmının aynı dini benimsemiş olması, bu iki devlet vatandaşlarının aynı milletten olmaktan kaynaklanan yakınlık duygularına, dini inançlardan kaynaklanan yakınlığın da eklenmesine imkân tanımıştır.

Sovyetler Birliği döneminde dini inançlar konusunda yaşanan baskılar nedeniyle İslam'ı rahat bir şekilde öğrenme ve hayata geçirme imkânı bulamayan Azerbaycanlılar, bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından İslam dinine yönelik kaynaklara ve eğitim imkânlarına ihtiyaç duymuştur. Bu durum, Türkiye'yi Azerbaycan'a destek olmaya itmiş ve bu destek genel olarak Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra etkin, verimli ve kalıcı din hizmetleri sunmak amacıyla bir Din Hizmetleri Müşaviri (Abdulkadir Sezgin, 20.10.1992-29.05.1995) atandı. Daha sonra Niyazi Morgül (05.06.1997 - 06.06.2001) 460 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 202 atandı. Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Nahcivan'a atanan Din Hizmetleri Ataşesi (Sadi Aşkın) 14.12.1998-16.02.2002 tarihleri arasında görev yapmıştı. Bu ülkede bağımsızlıktan sonra daimi olarak görev yapan 20 civarında din görevlisi varken maalesef bugün sadece bir din görevlisi bulunmaktadır. Ramazan aylarında da 1991-2003 tarihleri arasında 103 din görevlisi gönderilerek din hizmeti sunulmaya ve bu alandaki ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştı. Dinî Yayın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 1991 senesinden bugüne kadar başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere diğer dini kitaplar, dergiler ve Diyanet Takvimi gibi bir milyondan fazla Dinî yayın gönderilmişti (Tombak, 2013: 202).

Bu çerçevede, 1992-2008 yılları arasında toplam 727 Azerbaycanlı öğrenciye Türkiye'de dini konularda eğitim verilmiştir. Aynı dönem içinde toplam 467 Azeri öğrenciye de burs imkânı tanınmıştır. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı ile Azerbaycan Halk Tahsili Nazırlığı arasında imzalanan 1994 tarihli bir Protokol ile Türkiye Diyanet Vakfı Bakü Türk Lisesi 1994-1995 eğitim yılında faaliyete geçmiştir. Bununla beraber Türkiye Diyanet Vakfı

ile Bakü Devlet Üniversitesi Rektörlüğü arasında 1992 yılında imzalanan bir protokol sonucunda Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kurulmuştur (Güzel, 2009, 108).

Türkiye'den de çeşitli vakıf ve kuruluşların Azerbaycan'da din öğretimini amaçlayan çalışmaları mevcuttur. Bakü'de Türkiye Diyanet Vakfı İlahiyat Fakültesinin yanında, Bakü Türk Lisesi öğretime devam etmektedir. Aziz Mahmut Hüdai Vakfı'na bağlı gençliğe destek fonu, insani yardımdan farklı eğitim-öğretim faaliyetlerine kadar uzanan geniş bir çalışma programı uygulanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Azerbaycan'da imam-hatip ve Kur'an öğreticiliği görevlerini yapmak için imamlar görevlendirilmektedir. Türkiye Diyanet Vakfı'nın Azerbaycan'da yaptırdığı camiler dinî aktifliğin bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Buna karşılık, Azerbaycan'da din seçimi özgürlüğü ve son zamanlarda oluşan dine karşı ilgi sebebi ile misyoner faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. Her ne kadar ilk başlarda bu faaliyetler, ülkedeki Müslüman olmayan kesimi hedef almış olsa da, "Hayat Verici Lütuf Cemiyeti", "Bakü İncil Cemiyeti" adlı cemiyetler, türlü yöntemlerle güçlü bir Hıristiyanlık propagandası yapmaktadır. Dolayısıyla, bu faaliyetlerle mücadele etmek amacıyla, Kafkas Müslümanları Dinî İdaresine bağlı 23 kişiden oluşan ilmi-dinî şura kurulmuştur (Taştan, 2003: 32).

Kültürel ilişkilerdeki uyumda önemli bir yer tutan dini ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamalardan biri de Azerbaycan'da çeşitli camiler inşa edilmesine destek verilmesi olmuştur. Azerbaycan'da inşa edilen Bakü Şehitlik Camii, Karaçukur Camii, Yevlah Çorumlular Camii, Bakü Devlet Üniversitesi içindeki İlahiyat Fakültesi Camii gibi birçok caminin inşaatı için Türkiye tarafından maddi destek sağlanmıştır. Türkiye tarafından yapılan bu yardımların iki devlet halkının ve kurumlarının birbirleriyle daha yakın ve sıcak ilişkiler geliştirmesine olumlu yansımaları olacağını, ayrıca iki devlet arasındaki kültürel ilişkilerdeki uyumu da giderek güçlendireceğini söylemek doğru görünmektedir (Güler, 2009: 103).

5.2.1. Azerbaycan'da Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Açılan Camiler

Bakü – Şehitlik Camii: Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet İşbirliği ile 01 Temmuz 1993 tarihinde temeli atılarak 28 Haziran 1996 tarihinde ibadete açılan bu cami için 832.000 ABD doları harcanmıştı.

Kusar – Mustafa Kazdal Camii: 30 Temmuz 1997 tarihinde inşaatına başlanan 24 Nisan 2000 tarihinde ibadete açılan Kusar – Mustafa Kazdal Camii, hayırsever işadamlarından olan Mustafa Kazdal'ın katkıları ve aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı ve

Türk Diyanet Vakfı'nın da katkıları ile yaptırılan bu cami için 270.000 ABD doları harcanmıştı.

Ağdaş Rayonu – Leki Camii: 26 Temmuz 1997 tarihinde inşaatına başlanan, 25 Nisan 2000 tarihinde de ibadete açılan Ağdaş Rayonu – Leki Camii Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türk Diyanet Vakfı tarafından 468.592 ABD doları harcanarak yapılmıştı.

Kuba Camii (Mescidi): Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türk Diyanet Vakfı'nın katkıları ile mevcut olan camiye tek şerefeli bir minare ve abdesthane yapılmış olup yenilenen minber, kürsü, halı ve seslendirme cihazları için 57.891 ABD doları harcama yapılmıştı.

Bakü – Karaçukur Hacı Salih Gürkan Camii: 1 Ekim 1994 tarihinde inşaatına başlanan ve 28 Haziran 1996 tarihinde bitirilerek ibadete açılan Karaçukur Hacı Salih Gürkan Camii, Hacı Salih Gürkan'ın da katkıları ile Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 365.000 ABD doları harcanarak yapıldı.

Yevlak – Çorumlular Camii: Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından arsası temin edilen, yapımına 23 Ekim 1993 tarihinde başlanıp 25 Nisan 2000 tarihinde bitirilerek ibadete açılan Yevlak Çorumlular Camii Çorum'lu hayırseverlerin de katkıları ile Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yaptırılmıştı. Bu camii için 250.000 ABD doları harcama yapılmıştı.

Bakü İlahiyat Fakültesi Camii: Hayırsever Teyfik Kulaksızoğlu'nun katkıları ile inşasına başlanan İlahiyat Fakültesi Camii, daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından tamamlanmış ve hizmete açılmıştı. Bu camii için 500.000 ABD doları harcanmıştı.

Bakü - Mehdiabad Camii: Arsası Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından sağlanan ve Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 190.000 ABD doları harcanarak temelden inşa edilen Bakü – Mediabad Camii 25 Nisan 2000 tarihinde hizmete açıldı (Tombak, 2013: 206-207).

5.2.2. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bünyesinde Türkiye Azerbaycan ile İlişkileri

Kültür Bakanlığı, Türk Dünyası ile kültürel çalışmaları destekleyip sanat ve spor gibi alanlarda gelişmeleri desteklediği gibi Türk Dünyasına yönelik en fazla eser veren de kurumdur. 50'ye yakın eseri olan bu kurumun en önemli projesi “ Başlangıçtan Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi” adlı eseridir. 1993'te başlayan bu projenin ilk altı cildi Azerbaycan Edebiyatı ile ilgili olup bu altı cildin içinde Irak (Kerkük) Edebiyatı da

yer alır. Diğer 16 Cilt ise Makedonya, Balkan, Kosova, Bulgaristan, Kıbrıs, Türkmenistan, Romanya ve diğer Türk Cumhuriyetleri edebiyatı sunulmuştur (Devlet, 2007: 195).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nda 23.02.1992 tarihinde kararlaştırılan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması"; 24.01.1992 tarihinde Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında imzalanmıştı. Bu anlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan arasında iyi komşuluk ilişkileri artırılarak iki ülkenin birbirlerinin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı saygısı ve ikili ilişkilerin güçlenmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu çerçevede Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov'un 23 – 27 Ocak 1992 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından da oldukça değer taşımaktaydı.

Turizm alanında dünya çapında tanıtım çalışmalarına başlayan ve 2016 yılını Turizm Yılı olarak ilan eden Azerbaycan, Türkiye'de Turizm Temsilciliği açtı. İntercontinental Otel'de düzenlenen açılış kokteyline Azerbaycan Türkiye Turizm Temsilcisi Nurlana Çakmak, Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakan Yardımcısı Nazım Samedov, Azerbaycan Turizm Birliği Başkanı Nahid Bağirov, Azerbaycan Milletvekili Ganire Paşayeva katıldı. "Sen de Azerbaycan'ı Gör" sloganıyla yola çıkan Azerbaycan Turizm Türkiye Temsilcisi Nurlana Çakmak, "Amacımız şuan mevcut olan ilişkilerimizi daha üst seviyeye çıkarmaktır. Devlet seviyesinde olan tanıtımın daha büyük halk kitlelerini ulaştırmaktır. Tüm Türk halkına sizde Azerbaycan'ı görün diye çağırıyoruz. Türk turistinin ihtiyaçlarını karşılayacak her şey bizde var diyoruz" ifadelerini kullandı (Devlet, 2007: 197).

Proje hakkında Azerbaycan'ın Milletvekili Ganire Paşayeva, "Bizim için kardeş ülke olan Türkiye'de turizm temsilciliğinin açılması Azerbaycan açısından çok önemlidir. Biz Türkiye halkını Azerbaycan'ın turizm imkânları hakkında daha çok bilgilendirmek ve onların daha sık Azerbaycan'a gelmelerini teşvik etmek istiyoruz. Biz tüm Türk kardeşlerimize Azerbaycan'ı gelin görün diyoruz. Çünkü Azerbaycan da en az Türkiye kadar güzel bir ülkedir. Tarihimiz, mutfağımız, kültürümüz, müziğimiz ve tatil açısından çok geniş imkânlara sahip bir ülkedir." demiştir.

Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakan Yardımcısı Nazım Samedov ise, Türkiye'de açılan temsilciliğin Azerbaycan'ın yurt dışında açtığı dördüncü temsilcilik olduğunu belirtti. Nazım Samedov; "Temsilciliğin açılması işaret ettiği konu artık Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde değişikliğin başlayacak olmasıdır. Daha önceleri Azerbaycan turistleri Türkiye'ye gelirken, Türkiye vatandaşları da iş amacıyla Azerbaycan'a geliyordu. Şimdi ise Azerbaycan daha

Çeşitli, daha renkli bir Şekilde Türk pazarına sunulacaktır. Azerbaycan sadece iş turizmi meknı değil. Turizm imkânları açısından geniş yelpazeli gezi, dağ, medeniyet gibi turizm imkânlarına sahiptir. Bu güzellikler hakkında Türkiye Turistlerini haberdar etmek istedik” demiştir (www.milliyet.com.tr, 2016: 1).

ALTINCI BÖLÜM

6. GENEL DEĞERLENDİRME

Azerbaycan, 18 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını kazanmış ve Türkiye 9 Kasım 1991’de bağımsızlığı tanımıştır. Bu haliyle Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet Türkiye olmuştur. Bağımsızlığını yeni kazandığı dönemlerde Azerbaycan, genç bir ülke olarak karşısına çıkacak güçlükleri aşabilmek için Türkiye’nin desteğine ihtiyaç duymuştur. Türkiye ve Azerbaycan birbirlerine etnik, tarihi, kültürel, dil ve dini açıdan yakınlıklarından dolayı her daim kardeş ve dost ülke olarak görmüşlerdir. Kuzey ve Güney Kafkasya arasındaki bölgede bulunan Azerbaycan, Türkiye için büyük bir önem oluşturmaktadır. Azerbaycan’ın dış politikasında özel bir yer tutan Türkiye, dostluk siyaseti çerçevesinde ülkenin sıkıntılı zamanlarında destek olmuştur.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki diplomatik ilişki süreci siyasi ve ekonomik alanlar yanında, sosyokültürel ve askerî ilişkilerle sürdürülmektedir. İkili diplomatik ilişkilerin sağladığı yararlar yanında, Türkiye, Azerbaycan vasıtasıyla kardeş Orta Asya Türklerine açılmaktadır. Azerbaycan ise Türkiye vasıtasıyla Batılı ülkelere siyasi, askerî, sosyokültürel ve ekonomik olarak yaklaşmaktadır. İki ülke için önemli bir sorun ise Ermenistan’dır. Ermenistan, hem uluslararası hukuka aykırı olarak Azerbaycan topraklarını işgal etmiş hem de sözde soykırım tezleriyle Türkiye’yi sıkıştırmaktadır.

Günümüzde Türkiye Azerbaycan için en güvenilir siyasi müttefiki ve aynı haklara sahip ekonomik bir ortağıdır. Ayrıca Azerbaycan BM, İKT, NATO, Avrupa Konseyi, Karedeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Ekonomik İşbirliği Örgütü, Türkçe Konuşan Devletler Birliği ve benzeri kuruluşların bünyesinde de Türkiye ile işbirliği yapmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan arasında ilişkilerin güçlendirilmesi Kafkasya bölgesindeki devamlılığının sağlanmasında destek olacaktır.

6.1.Bulgular ve Öneriler

Bu bölümde araştırma sürecinde elde edilen bulgular ile bu bulgulara yönelik araştırmacının önerilerine yer verilmiştir.

Bulgu 1: Azerbaycan ve Türkiye arasında ekonomik ilişkilerin üst düzeyde olduğu söylene de, bu ilişki yeterli değildir.

Öneri 1.1: Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede yapılabilecek olanlar şunlardır:

-Türkiye ekonomisi dışa dönük ve imalat sanayisi ağırlıklı bir yapılanma görüntüsü ile dikkatimizi çekerken; Azerbaycan ekonomisi daha çok ham madde ağırlıklı yönüyle dikkatimizi çekmektedir. Azerbaycan ekonomisinde özellikle petrol dışı alanlarda ağırlığa sahip olan Türk yatırımcıların, dikkatlerini Azerbaycan petrolüne çevirmeleri gerekmektedir.

- Türkiye Azerbaycan arasında ekonomik nitelikli bölgesel işbirliğine gidilmelidir.

-Bir yandan Azerbaycan ekonomisini petrole bağımlılıktan kurtatırken, diğer yandan Türkiye ve Azerbaycan'ın dünya ekonomisinden aldıkları payı büyütecek ortak AR-GE yatırımları ile teknolojik işbirliğine girmeleri gerekmektedir.

Bulgu 2: Azerbaycan ile Türkiye ilişkilerinin geliştirilme aşamasında her iki devlet açısından ön plana çıkarılması gereken unsurlardan biri de kültürel ortaklıktır ve iki kardeş ülke arasındaki mevcut coğrafi yakınlıktan kaynaklanan avantajlar mevcuttur.

Öneri 2.1: Azerbaycan ile Türkiye'nin kültürel ilişkilerini artıran ve birbirilerine yakınlaştıran önemli unsurlardan biri de edebi ve ilmi eserlerin ülkeler arasında aktarımıdır. Okullarda iki ülkenin edebiyatından eserler öğretilmesi, iki ülkeyi daha da yakınlaştırır.

Öneri 2.2: Kültürel ilişkilerin derinleşmesi için Kültür ve Medeniyet Komitesi kurularak, kültürel projeler artırılmalıdır.

Öneri 2.3: Her iki ülke Kültür ve Turizm Bakanlıklarının katkılarıyla sık sık karşılıklı olarak iki ülke sanatçılarının ortaklaşa düzenleyeceği kültür ve sanatsal etkinlikler düzenlemelidir.

Bulgu 3: Azerbaycan-Türkiye askeri ilişkilerinin ileri düzeylere taşınması gerekmektedir.

Öneri 3.1: Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri ikili askeri ilişkilere ilişkin anlaşmalar imzalamalıdır.

Öneri 3.2: Savaş zamanı ve ya terörle mücadelede bir birilerine yardım edebilmek için ortak askeri eğitimler yapılmalıve askeri yardım yapılmalıdır.

Öneri 3.3: Geniş kapsamlı savunma anlaşmasının hala imzalanamamış olması iki ülke için de önemli stratejik yetersizlik şeklinde değerlendirilebilir. 10 şubat 1995'de Rusya ile Ermenistan arasında kurulan "Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne Üye Devletler Arasında Kolektif Güvenlik Kavramı" sözleşmesine benzeyen belge Azerbaycan ve Türkiye arasında da imzalanabilir. Böyle bir anlaşmanın imzalanması durumunda, bölgedeki güçler

arasındaki dengenin ciddi ölçüde değişme olasılığı vardır. Azerbaycan ve Türkiye bu değişimden en çok yararlanan ülkeler olmalarıyla beraber bölgedeki mevcut konumlarını daha da güçlendirebilirler. Bu, aynı zamanda Ermenistan'ın askeri ve güvenlik alanında Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı izlediği politikayı tekrar değerlendirmesine neden olabilir.

Bulgu 4: 16 Ağustos 2010 yılında “Azerbaycan ve Türkiye Arasında Stratejik İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Hakkında” anlaşma imzalanca da, bu adım güvenlik ve savunma alanları için yeterli değildir.

Öneri 4.1: Türkiye ile Azerbaycan arasında askeri işbirliği sadece askeri malların ticareti, askeri istihbarat, ortak tatbikatlar, ortak üretim, roket ve uzay teknolojisi alanlarında değil, bu işbirliğine paralel olarak savunma alanında da geliştirilmelidir.

Öneri 4.2: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, Kafkas petrollerinin uluslararası piyasaya ulaştırılması maksadı ile yapılacak temel ihraç boru hattının, Türkiye üzerinden geçirilmesi, gelecekte ortaya çıkabilecek herhangi bir sorunun daha en başında engellenmesini sağlayacaktır.

Öneri 4.3: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, Hazar Bölgesinde aktif olan Türk şirketlerinin bölgeye akışını sağlamada potansiyel yatırım imkanı yaratmalıdır. Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerimizin gelişmesi ve süreklilik kazanmasına yardımcı olacak bu proje, Azerbaycan'da petrol ihracatının ön plana çıkmasına bağlı olarak Türkiye ile Azerbaycan'ın ticaret hacimlerinde meydana gelen düşüşü de ortadan kaldıracaktır.

Bulgu 5: Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri arasında işbirliğinin geliştirilmesini gerektiren ve bu gelişmeyi kolaylaştıracak siyasal, ekonomik ve kültürel bir çok unsur bulunmaktadır. Fakat, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından günümüze kadar ülkeler arasındaki ilişkiler beklenenden daha alt seviyede kalmıştır.

Öneri 5.1: Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin geliştirilme döneminde her iki ülke tarafından da dikkate alınması gereken unsur; siyasal ve ekonomik çıkarlar değil, tarihi, kültürel müşterekler ve iki ülke arasında mevcut coğrafi yakınlığın ortaya çıkaracağı avantajlar olmalıdır. Bu jeokültürel unsurlar her iki ülke tarafından ön plana çıkarılıp, geliştirilip, zenginleştirilmelidir. Jeokültürel temele dayanan karşılıklı ilişkiler, Türkiye ve Azerbaycan ile aynı kültürel ortaklık ve coğrafi yakınlık gibi özelliklere sahip diğer ülkelere doğru genişletilmeli böylece Türkiye'den başlayan ve Orta Asya coğrafyasına kadar uzanan jeokültürel alan oluşturulmalıdır.

Öneri 5.2: Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve gelişen ilişkilerden verimli sonuç alınması amacıyla hem Türkiye hem de Azerbaycan gözetiminde kısa ve orta süreli faaliyet programları hazırlanmalıdır. Bu ülkelerin karşılıklı beklentileri açısından bugüne kadar ki ilişkilerinde durgunluk yaratan faktörler dikkate alınarak, Türkiye ve Azerbaycan'ı iyi bilen akademisyen, işadamları ve Sivil Toplum Kuruluşları'ndan seçilecek kişilerce hazırlanması programların verimliliğini artıracaktır.

6.2. SONUÇ

Bu araştırmada Türkiye Azerbaycan arasındaki diplomatik ilişkilerinin önce tarihsel perspektifine bakılmış sonra bu ilişkilerin ekonomik, siyasi, askeri, kültürel boyutu incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde ulaşılmak istenen sonuç; Azerbaycan ve Türkiye arasındaki diplomatik ilişkileri mevcut durumunun ne olduğunu ortaya koymak ve bu ilişkilerin sorunlarını saptamaktır. Bu amaçlara ulaşmak için betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmayı yaparken üç denence oluşturulmuştur.

Tezin ana denencesi: *Türkiye-Azerbaycan dostluğunun ana nedeni milli yakınlık değil ekonomik çıkarılardır.* Bu denenceyi araştırmak için Azerbaycan – Türkiye ilişkilerinin tarihi boyutu incelenmiştir. Bu çerçevede Azerbaycan Türklerinin ve Türkiye Türklerinin tarihi dönem içerisinde aynı topraklarda yaşamının getirdiği geçmiş birlikteliği ve coğrafi yakınlık Türkiye'nin diğer Türk devletlerine nazaran Azerbaycan ile daha yakın bir ilişki kurmasını kolaylaştırmıştır. Azerbaycan için Türkiye müşterek dil, tarih ve kültürü paylaştığı önemli bir devlettir. Türklük, İslam ve Türkçe gibi temel özelliklerde aynılık, bu iki devletin birbirleriyle yakın ilişkiler kurması ve uluslararası platformda giderek daha fazla uyumlu politikalar izlemeleri sonucunu da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkilerin, ekonomik çıkarların çok ötesinde tarihi, kültürel ve etnik boyutları olduğu ortaya konulmuştur.

Tezin ikinci denencesi: *Azerbaycan'ın Türkiye'ye yakın olmasının nedeni Azerbaycan'ın güvenlik ihtiyacıdır.* Bu denence “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Ekonomik İncelenmesi” başlığı altında incelenmiştir.

Tarih boyunca Türkiye hep Azerbaycan'a destek olmuş fakat Azerbaycan da hep Türkiye'nin yanında durmuştur. Mesela; 1917 yılında Çarlık Rusya'nın dağılmasıyla Güney Kafkasya bölgesinde oluşan boşluktan faydalanmak isteyen Bolşevik kuvvetleri ile Ermeniler, bölgede Azerilere karşı katliamlar yapmaya başladıklarında Kafkas İslam Ordusu Nuri Paşa

komutasında dört ay süren bir çatışmadan sonra Bakü'yü kurtarmıştır. Buna karşın 1915 yılında Çanakkale Savaşı'na binlerce Azerbaycan askerleri gönüllü olarak katılmıştır. Dolayısıyla iki ülkeyi tek vücut haline getiren; kederde birleştiren Kafkas İslam Ordusu Ruhü ve Çanakkale Ruhü ortak geleceğin inşasında da etkili olmuştur. Öyle ki askeri güç, askeri anlaşmalara üyelik ve diğer etkenler dikkate alındığında; Türkiye'nin kendini teminat altına almak için Azerbaycan'a duyduğu ihtiyaç ile Azerbaycan'ın benzer ihtiyaçları kıyaslanamamaktadır. Türkiye tarafından ise konu daha çok enerji güvenliği, "stratejik derinlik", dönemsel misyon ve buna benzer boyutlar çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Üçüncü denence: *Türkiye'nin Azerbaycan'ın petrolünden yararlanması, iki ülkenin dostluğunun ve işbirliğinin temeli olmuştur.* Bu denence de "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Ekonomik İncelenmesi" bölümünde incelenmiştir.

Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin dikkat çekici yönlerinden birisi de enerji konusudur. Bugün gelinen noktada enerji ve enerji kaynağı olarak petrol ve doğalgaza atfedilen önem ekonomik nedenlerin yanında onun stratejik ve siyasi konumu ile de doğrudan ilişkilidir. Azerbaycan'la Türkiye'nin arasında bağlanan ilk petrol projesi, 1998 İstanbul Mutabakat Zaptıyla başlamış ve resmi açılışı 13 Temmuz 2006'da yapılmış olan Bakü-Tiflis- Ceyhan boru hattıdır. Bu proje iki ülke açısından can damarı niteliği taşımaktadır. Azerbaycan petrol kaynaklarının dünya piyasalarına aktarılması amacıyla oluşturulan bu boru hattı Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye topraklarından geçmektedir. BTC boru hattı projesi hem Türkiye için hem de Gürcistan ve Azerbaycan için kazançlı bir projedir. BTC gibi uluslararası bir terminalin Türkiye topraklarından geçmesi, Türkiye'nin önemini daha da artırmıştır. Ortak tarihî geçmişe ve ortak ırki geçmişe sahip iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerin gün geçtikçe daha da gelişmesi ve artması beklenmektedir. BTC boru hattının önemi çoktur iki ülke arasında, fakat ilişkinin temeli gibi de söylenemez. Çünkü Türkiye-Azerbaycan ilişkileri 2006-cı ilden çok çok öncelerden oluşmuştur. Azerbaycan-Türkiye ilişkileri sadece petrol üzerinde kurulmamıştır, fakat bu proje büyük önem katmıştır.

Azerbaycan-Türkiye diplomatik ilişkileri "Bir millet iki devlet" politikası çerçevesinde devam etmektedir. Bu araştırmada bölgesel güvenliğin sağlanması, sosyo-ekonomik, bilimsel ve kültürel atılımlarının gerçekleştirilmesinde dost ve kardeş ülkeleri arasında çok yönlü iş birliğinin geliştirilmesine özel önem verildiği gösterilmektedir. Yürütülen özel çabalarla diplomasinin yanında ayrıca ekonomi, enerji, ticaret, eğitim, kültür, askeri ve diğer alanlardaki ilişkiler güçlenmiş, stratejik müttefiklik düzeyine erişmiştir. Fakat bu ilişkilerde

de mevcut sorunlar vardır. Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşmesi Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkileri zarar vermesi önemli sorunlardan biridir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından günümüze dek iki ülke arasındaki mevcut ilişkiler beklenen seviyeden aşağıda kalmıştır. Bu tür sorunlar karşısında Azerbaycan ve Türkiye arasında iş birliğin arttırılması ve güçlendirmesi için antlaşmaların imzalanması çözüm olabilir. Ayrıca Türkiye'nin Karabağ sorununda Azerbaycan'a güçlü bir şekilde destek vermesi de ilişkileri güçlendirir ve iki ülke arasında sorunları azaltır.

KAYNAKÇA

ABLAK, Kublay (2014), “Azerbaycan-Türkiye ekonomik ve siyasi ilişkileri üzerine bir uygulama (2005-2012)”, YLT, yayınlanmamış, Kafkas Üniversitesi, Kars

ABDULLAYEV C. (2001), “Azerbaycan’da Anayasallaşma ve Benimsenen Sistemin Niteliği” , Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi

AKDES, NemetKurat (1993), **Rusya Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

AKDOĞAN, Seçkin (2007), “Bağımsız Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti ilişkileri (1991-2000), YLT, Yayınlanmamış, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon

AKŞİN, Sina (1996), **Ana çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi**, İstanbul: Boyut Yayıncılık

AKŞİN, Sina (1989), **Türkiye Tarihi, 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, İstanbul: Boyut Yayıncılık

ALKAN, Haluk (2010), **Azerbaycan Paradoksu**, Ankara: Karınca Yayınları

ALİYEV, Toğrul (2006), “Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler”, Ankara Üniversitesi, YLT, Yayınlanmamış, Ankara

ARSLAN, M. Büşra (2011), “Türkiye’nin Komşularıyla Olan Siyasi İlişkilerinin Ekonomik İlişkilerine Etkisi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi, YLT, Yayınlanmamış, İstanbul

ASLAN, Ali (2014), **Erdoğan Siyaseti ve Kurucu Cumhurbaşkanlığı Misyonu**, Ankara: Seta Yayınları

ATTAR, Aygün, Sabahattin Şimşir (2013), **Tarihten Günümüze Türkiye’de Yaşayan Azerbaycan Türkleri**, Ankara: Berikan Yayınevi

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat (2011), “Abbas Mirza (1789-1833) Dönemi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 4, No.19, İstanbul

“Azerbaycan Türkiye bir millet iki devlet, Vahit Diaspora” (2007), Bakü: Çayıoğlu Yayınları

- “Azerbaycan Tarihi, Cilt V (1900-1920)” (2008), Azerbaycan Milli Akademiyası, A.A. Bakıhanov Tarih İnstitutu Yayınları, Bakü: Elm Neşriyatı
- BAYRAMOVA, Naile, “XIX Yüzyıl Başlarında Şamahı Hanlığı ve Rusya”, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Sayı 217, Ocak 2005
- BAĞIRZADE, Elşen (2014), “Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projeleri ve Bölgesel Yansımaları”, Ankara: Eko Avrasya Dergisi
- BABAYEVA, Vefa (2013), “Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, YLT, Yayınlanmamış, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
- BİL, Ümit (2000),” Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde tarih faktörü” , Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış, YLT, Sakarya
- BURÇAK, Rıfkı Salim (1979), **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, Ankara: Olgaç Matbaası
- BÜNYADOV, Ziya, Yusuf Yusufov (1994), **Azerbaycan Tarihi**, Bakü: Azerbaycan Devler Neşriyatı
- CAFERSOY, Nazim (1991-2000), **Eyalet Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan – Rusya İlişkileri**, Ankara: Asam Yayınları
- CABBARLI, Hatem (2009), **Azerbaycan Dış Politikasının Temel Özellikleri (1991-2009)**,Ankara: 21 Yüzyıl Dergisi
- CEBESOY, Ali Fuat (1955), **Moskova Hatıraları**, İstanbul: Varlık Yayınevi
- CEFEROV İ. (2004), **Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi**, Bakü: Hukuk Edebiyatı Yayınevi
- CEFERSOY, Nazım, Araz Aslanlı (2012), “Azerbaycan-Türkiye Askeri İlişkileri”, **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık**, Ankara: Berikan Yayınevi
- ÇAVDAR, Teşfik (2013), **Türkiye’nin Demokratik Tarihi**, Ankara: İmge Yayınevi
- ÇAVDAR, Teşfik (1992), **Türkiye’de liberalizm: 1860-1990**, Ankara: İmge Yayınevi
- ÇAKMAK, Mehmet Ali (2002), **Azerbaycan’da Müstakil Hanlıklar Devrine Umumi Bir Bakış**, Cilt 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- ÇELİKPALA, Mitat, Cavid Veliyev (2015),“Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği”, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul: Center for International and European Studies Dergisi

ÇELİKPALA, Mitat (2010), “Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”, Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi, Cilt 7, Sayı 25, Ankara: Ankara Üniversite Basın evi

ÇELİKPALA, Mitat (2005), “From a Failed Stateto a Weak One? Georgia an Turkish-Georgian Relations”, The Turkish Yearbook of International Relations, No.36, Ankara: Ankara Üniversite Basınevi

ÇEÇEN, Anıl (1999), **Atatürk ve Cumhuriyet**, İstanbul: İmge Kitabevi

ÇİLOĞLU, Fahrettin (1998), **Rusya Federasyonu’nda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar**, İstanbul: Sinatle

DEVLET, Nadir (2007), “Avrasya’ya Yönelik Kültür Politikaları”, **Türkiye’nin Avrasya Macerası 1986-2006**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

DİKKAYA, Mehmet (2009), “Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomi ilişkiler” Bilig Dergisi, No.99, Ankara: Bahçelievler Yayınları

DOĞAN, Kenan (2001), “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerinde Bakü-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı”, Ege Üniversitesi, YLT, Yayınlanmamış, İzmir

EFENDİYEV, Oktay (2007), **Azerbaycan Safeviler Devleti**, Bakü: Şerq-Qerb Yayınları

ERKAN, Hakan Sezgin, Sima Kısacık, Damla Sevimli (2015), **XXI. Yüzyıla Türkiye-Azerbaycan ilişkileri**, Cilt I, İstanbul: Kanas Yayınları

ESKEROV Z.,Nesirov E. (2003), **Azerbaycan Devlet ve Hukukunun Esasları**, Bakü: Qapp Poligraf Yayınları

FARZALİ, Fariz (2011), “XX. Yüzyılda Azerbaycan - Türkiye ilişkileri”, Doktora Tezi, Yayınlanmamış, Erciyes Üniversitesi, Kayseri

FRAYTAG, Rayner (2009), “Azerbaycan’ın Tarihi ve Tehlikesizlik Siyaseti”, Azerbaycan Focus No:1, Bakü (Temmuz – Ağustos 2009)

GASIMLI, Murat (2003), **Azerbaycan’ın Dış İşleri Bakanlığı**, Bakü: Adiloğlu Yayınları

GÖRÜRYILMAZ, M. (2008), **Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler (1918)**, İstanbul: Kısmet Yayınları

GÖNLÜBOL, Mehmet (2000), **Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar**, Ankara: Siyasal Yayınevi

GÜRBÜZ, Vedat (2012), **Kafkasya’da Siyaset: Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler**, Ankara: Kadim Yayınları

- GÜRÜN, Kamuran (1991), **Türk Sovyet ilişkileri**, Ankara: TTK Yayınları
- GÜRLER, Tolga (2015), “Azerbaycan-Türkiye ilişkileri (1991-2003)”, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi, YLT, Yayınlanmamış, Nevşehir
- GÜZEL, Müslüm (2009), “Türkiye–Azerbaycan ilişkilerinde uyum (siyasi, enerji, ekonomik ve kültürel boyutu)”, Gazi Üniversitesi, YLT, Yayınlanmamış, Ankara
- HAYDAROV, Mikail, Şahin Farzalibeyli (1999), “Şehirler ve Ticaret, Para Devriyesi”, Azerbaycan Tarihi, Cilt 3, Bakü: Yom Yayınları
- HASANOV, Raşad (2004), “1991-2004 Dönemi Azerbaycan-Türkiye Diplomatik ilişkileri”, İstanbul Üniversitesi, YLT, Yayınlanmamış, İstanbul
- HASANOV, Fuad (2000), “Azerbaycan - Avrupa Birliği ilişkileri, Ankara Üniversitesi, YLT, Yayınlanmamıştır, Ankara
- HASANLİ, Celil (2009), **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1918-1920)**, Bakü: Elm Yayınları
- HASANOV, Ahmet (2005), **Modern Uluslararası ilişkiler ve Azerbaycan’ın Dış Politikası**, Bakü: Elm Yayınları
- HASANOV, Ziyadhan (2007), “İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri”, Sakarya Üniversitesi, YLT, Yayınlanmamıştır, Sakarya
- HOLSTİ, K. J. (1974), **İnternational Politics**, A Flame work for Analysis, 2nd.ed., London: Prentice Hall
- HÜSEYNOVA, Fargane (2007), **Müstegillik Dövründe Azerbaycan-Türkiye Elgelerinin Kulturoloji Aspektleri**, Bakü: Nurlan Yayınları
- İSMAYILOV, İlgar (2007), “Azerbaycan’da Doğrudan Sermaye Yatırımları”, Marmara Üniversitesi, YLT, Yayınlanmamıştır, İstanbul
- İSMAYILOV, Mahmut (2007), **Azerbaycan Tarihi**, Cilt 4, Bakü: Elm Yayınları
- İŞYAR, Ömer Göksel (2004), **Bölgesel ve Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, İstanbul: Alfa Yayınevi
- KALIN, İbrahim (2011), **2000’li Yıllar Türkiye’de Dış Politika**, İstanbul: Meydan Yayıncılık
- KALAFAT, Yaşar, Araz Aslanlı (2004), **Türkiye-Azerbaycan ilişkileri**, Ankara: Nobel Yayınları

KAPLAN, Morton (1957), **System and Process in International Politics**, New York: John Wiley and Sons

KARADAĞ, Kamran (2003), **Petrol Fırtınası**, İstanbul: Emre Yayınları

KILIÇ, Hulusi, Elmir Aslanov, Kulu Novruzov (2012), **Azerbaycan-Türkiye, Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık**, Ankara: Berikan Yayınevi

MEMMEDQULUZADE, Celil (1917), “Azerbaycan” , Sayı:24, Bakü: Molla Nasreddin Dergisi

MİKAIL, Elnur Hasan, Alper Tazegül (2012), **Türkiye ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik ilişkileri (1945-1950)**, İstanbul: İQ Kültür Sanat

MUSTAFAEV, C.M.(2002), **Hanlıklar Döneminde Sanatkârlık**, Bakü: Vektör Yayınevi

OĞAN, Sinan (2000), “Azerbaycan’ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik ilişkileri”, Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1

PAŞAYEV, PERVİN (2015), “Azerbaycan’da Petrolün Üretimi, Pazarlanması ve Kullanılması”, Giresun Üniversitesi, YLT, Yayınlanmamış, Giresun

RESULZADE, Mehmet Emin (1991), “Esrimizin Siyavuşu Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı”, **Çağdaş Azerbaycan Tarihi**, Bakü: Gençlik Neşriyatı

REHİMLİ R. (2005), “Anayasamızda Yerel Yönetim Anlayışı”, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Meruzeleri, Cilt 4, Bakü: Azerbaycan Yayınevi

REHİMLİ R. (2007), “Belediyelerin Görevleri”, Nahçıvan Devlet Üniversitesinin Haberleri, No.22, Nahçıvan: Nahçıvan Gayret Neşriyatı

SARAY, Mehmet (1993), **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, İstanbul: Aktif Yayınevi

SARAY, Mehmet (1996), **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara: T.T.K. Yayınevi

SÖNMEZOĞLU, Faruk (2005), **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 4 Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi

SÜLEYMANOV, Elçin (2013), “Azerbaycan’ın Türkiye’nin Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan – Türkiye Ekonomik ilişkilerindeki Rolü”, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, Çankırı

SÜMER, Faruk (1992), **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara: TTK Yayınevi

SHÜKÜROV, Kerim (2006), **Türkmençay- 1828**, Bakü: Çaşioğlu Yayınları

ŞİHALİYEV, Emin (2004), “Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Rusya ile İran Faktörü (1828-2000)”, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Yayınlanmamış, Ankara

ŞİMŞİR, Bilal, E. Büyükelçi (2012), **Kafkas İslam Ordusunun ileri Harekâtı ve Bakü Savaşları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu

TAŞKIRAN, Cemalettin (1995), **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara: Genel Kurmay Basın evi

TAŞTAN, Abdul Vahap (2003), **Azerbaycan’da Sosyo-Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma**, Ankara: Bahçelievler Murat Yayınları

TOMBAK, Fatma (2013), “Türkiye’nin 1990-2000 Yıllarında Türk Cumhuriyetleri ile Kültürel, Siyasi ve Ekonomik İlişkileri”, Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, Yayınlanmamıştır, Kayseri

TÜRK, Mustafa (2011), “Türkiye Cumhuriyeti’nin Yakın Geleceğine İlişkin Bir Dış Politika Senaryosu”, İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, Yayınlanmamış, Malatya

YILMAZ, Reha (2010), “Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde Son Dönem”, Bilge Stratejik Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi

YILMAZ, Özlem (2011), **Güney Kafkasya Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeleri (1991-2010)**, İstanbul: Hiperlink Yayınları

YILMAZ, Reha, Fatih Mehmet Sayın (2012), “Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları”, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Çankırı

YÜKSEL, İbrahim (1988),**Çarlık Rusya’sının Azerbaycan’ı İstilas ve Osmanlı Devletinin Tutumu**, İstanbul: Kafkas Araştırmaları

ZENGİN, Eyüp (2010), **Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan**, İstanbul: Ticaret Dalası Yayınları

BAYRAK, Metin, Osman Cenk Kanca(2013), “Türkiye’de 1970-2011 yıllar arasında oluşan ekonomik ve siyasi gelişmelerin seyri”,

<http://www.akademikbakis.org/eskisite/35/11.htm>, Erişim Tarihi: 09.03.2017

GULİYEVA, Nargiz (2010), “Azerbaycan-Türk Kültürel ilişkilerinin Tarihsel Öncülleri”,

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunigsed/article/viewFile/1025002246/1025002248>, Erişim Tarihi: 15.03.2017

YUSİFZADE, Xoşbext (2006), “Haydar Aliyev, Neft strategiyası”,

http://elibrary.az/cgi/irbis64r/cgiirbis_64.exe?LNG=az&Z21ID=&I21DBN=DM&P21DBN=DM&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=10&S21P01=0&S21P02=0&S21LOG=1&S21P03=K=&S21STR=neft%20strategiyas%C4%B1 , Erişim Tarihi: 13.08.2016

www.tbmm.gov.tr (2010), “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışişleri Komisyonu Raporu” Anlaşmanın tam metni için bakınız:

<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>, Erişim Tarihi: 15.03.2016

www.oilfund.az (2016), “Bakı – Tbilisi – Qars yeni demir yolu”,

http://www.oilfund.az/az_az/layiheler/baki-tbilisi-qars-demir-yolu.asp , Erişim Tarihi: 02.04.2017

www.milliyet.com.tr (2016), “Azerbaycan’ın Türkiye’de Turizm Temsilciliği Açıldı”,

<http://www.milliyet.com.tr/azerbaycan-turkiye-de-turizm-temsilciligi-istanbul-yerelhaber-1239770/> , Erişim Tarihi: 18.04.2017